

GERBIAMIEJI SKAITYTOJAI!

NEPRIKLAUSOMYBĖS SĄSIUVINIAI, istorijos ir kultūros žurnalas, kurio leidimo svajonę ne vienus metus puoselėjo būrelis Sąjūdžio pirmieji, Lietuvos Nepriklausomybės Akto signatarų, Pirmosios vyriausybės ministrų, yra istorija besidomintiems Lietuvos inteligentams skirtas mūsų valstybės atkūrimo klausimus nagrinėjantis ketvirtinis leidinys. Šia prasme jis yra tarsi ir specializuotas. Tačiau pati nepriklausomybės samprata tiek asmeniui, tiek tautai, tiek valstybei yra tokia fundamentali – prasmės požiūriu universali, o reikšmės požiūriu praktiška, – kad nepriklausomybės liudijimai ir mąstymai gali sudominti iš esmės visus ir kiekvieną. Žurnalo tikslas – ieškoti naujų mūsų kelio į nepriklausomos valstybės atkūrimo istoriją išvalgų, skatinti faktų apibendrinimus dar netyrinėtais aspektais, analizuoti jau susiklosčiusias naujosios mūsų istorijos traktavimo nuostatas ir tendencijas.

Ne mažiau svarbus baras – dar niekur neskelbtų dokumentų publikavimas, o jų, tiesą sakant, – kalnai.

Ar pavyks pasiekti deramą istoriosofinių mąstymų įtampą, parodys ateitis, tuo labiau, kad vieni norėtų žaibų su perkūnijomis, kiti – aukštos įtampos linija ramiai tekančios energijos.

Pagal žurnalo galimybes publikuosime autentišką ikonografinę medžiagą.

Žurnalo bendradarbių būrelis mielai lauktų analitinių tekstų, dokumentų, informacijos apie mūsų nepriklausomybės epopėjos faktus.

Šiame – pirmajame – žurnalo numeryje skelbiami du analitiniai straipsniai apie itin svarbius Nepriklausomybės atkūrimo darbus – konstitucinį valstybės atkūrimo pagrindumą ir 1990–1992-ųjų metų vyriausybių veiklą atkurtąją valstybę įtvirtinant.

Dokumentų skyrelyje pateikiama Sąjūdžio deputatų pasitarimo apie valstybės atkūrimo laiką ir būdą stenograma bei balsų skaičiavimo komisijos protokolai. Abu dokumentai niekur neskelbti, publikuojami išsaugant anų karštų dienų pėdsakus.

Mąstymų rubrikoje pateikiami dviejų filosofų žvilgsniai į Europą 1988-aisiais ir 2012-aisiais metais. Šis sugretinimas gal kiek ir provokaciškas, tačiau yra pakankamai iškalbingas žmoniškųjų vilčių dramatinio liudijimas.

Paminimi du nepaprastos svarbos Lietuvos nepriklausomybės kovų faktai: 1941 metų Birželio sukilimas ir 1987 metų rugpjūčio 23 dienos mitingas. Sukilimas prisimenamas Juozo Ambrazevičiaus-Brazaičio palaiškų perlaidojimo proga, mitingas – jo 25-mečio proga.

Pabaigoje pristatomas unikalus dailininko Rimanto Dichavičiaus darbas – albumas *Laisvės paženklinti*, kuriame pateikiami įspūdingiausi mūsų dailės meistrų sukurti Lietuvos laisvės ženklai.

Tikėdamasis dėmesio ir iniciatyvaus bendravimo – visų leidinio sėkme suinteresuotųjų vardu –

Redaktorius

Nuotraukose –

3psl.:

Nepriklausomybės reikalaujantys demonstrantai prie Lietuvos parlamento.

4–5 psl.:

Balsuojama dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atkūrimo.

Prezidiume – Kazimieras Motieka, Bronislovas Kuzmickas, Vytautas Landsbergis, Aloyzas Sakalas, Česlovas Stankevičius, Liudvikas Sabutis.

6 psl.:

Balsuojama dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atkūrimo.

Salėje pirmoje eilėje iš kairės – Aleksandras Ambrazevičius, Algirdas Patackas; antroje eilėje – Gediminas Šerkšnys, Vidmantas Povilionis, Rolandas Paulauskas; trečioje eilėje – Julius Beinortas, Algimantas Sėjūnas, Mindaugas Stakvilevičius; ketvirtoje eilėje – Albertas Šimėnas, Rimvydas Valatka.

FAKTAI IR ĮŽVALGOS

VYTAUTAS SINKEVIČIUS

Mykolo Romerio universiteto profesorius

KOVO 11-OJI: NEPRIKLAUSOMYBĖS ATKŪRIMO TEISINĖ KONSTRUKCIJA

Nepriklausomybės atkūrimą lėmė lietuvių tautos troškimas gyventi nepriklausomoje Lietuvos valstybėje.* Tai buvo deklaruota ginkluotu (daugiau nei 10 metų trukusiu) pasipriešinimu sovietiniam okupaciniam režimui – apie 20 tūkstančių Lietuvos partizanų žuvo pasipriešinimo kovose; apie 130 tūkstančių prieškarinio Lietuvos valstybės veikėjų, karininkų, mokytojų, ūkininkų, į nelaisvę patekusių partizanų ir jų rėmėjų, antisovietinio pogrindžio dalyvių buvo įkalinti sovietinėse koncentracijos stovyklose; apie 140 tūkstančių Lietuvos gyventojų su šeimomis buvo ištremti į Sibirą ir kitas atšiaurias Sovietų Sąjungos vietas.

Lietuvių tautos troškimas gyventi nepriklausomoje valstybėje buvo pareikštas vieningo Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio įsteigimu (1949 m. pradžioje) ir Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Tarybos 1949 m. vasario 16 d. priimta Deklaracija, kuri yra ir Lietuvos valstybės tęstinumą liudijantis teisės aktas, ir Lietuvos valstybės atkūrimo programinis dokumentas, ir teisės aktas, kuriame nurodyti nepriklausomybę atkūrusios Lietuvos valstybės konstituciniai pagrindai.

Nepaisant žiaurių represijų, Lietuvos laisvės idėja liko gyva. Gėstant ginkluotai kovai, plėtėsi intelektualinis pasipriešinimas: pogrindyje buvo pradėta leisti „Lietuvos Katalikų bažnyčios kronika“, pasiekdavusi ir užsienio valstybes, atskleidžianti tikinčiųjų persekiojimą, laisvos minties gniuždymą; susikūrė Lietuvos Laisvės Lyga; 1987 m. rugpjūčio 23 d. Vilniuje ji surengė viešą antisovietinį mitingą, kuriame pasmerkė Molotovo-Ribbentropo paktą, lėmusį Lietuvos ir kitų Baltijos valstybių okupaciją ir aneksiją.

Ypatingą vaidmenį lietuvių tautos nacionalinio išsivadavimo judėjime atliko Sąjūdis. Sąjūdžio iniciatyvinė grupė susikūrė 1988 m. birželio 3 d., spalio mėnesį įvyko Sąjūdžio steigiamasis suvažiavimas, prikaustęs prie televizijos ekranų visą Lietuvą. Sąjūdis tapo visos tautos remiamu judėjimu, komunistų partija prarado dominuojančią įtaką. Lietuvos nepriklausomybės idėja skambėjo vis aiškiau ir drąsiau. Būtent su Sąjūdžiu tauta siejo nepriklausomybės atkūrimo viltis.**

Siekdamas šio – savo svarbiausio – tikslo, Sąjūdis orientavosi į Nepriklausomybės atkūrimą tautos valia per būsimus rinkimus į Aukščiausiąją Tarybą. Galima teigti, kad Nepriklausomybės atkūrimą lėmė 1990 m. vasario 24 d. įvykę rinkimai į Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą. Per pastaruosius 50 metų tai buvo pirmieji tikrai laisvi ir demokratiniai rinkimai, kuriuose

* Tyla A. Valstybinės laisvės tradicija ir Lietuvos Sąjūdis: istorinis Sąjūdžio kontekstas // Kelias į nepriklausomybę: Lietuvos Sąjūdis 1988–1991. Sudarė Bronislovas Genzelis, Angonita Rupšytė. Kaunas, Šviesa, 2010, p.11–15.

** Ten pat, p. 15.

tarpusavyje konkuravo ir asmenybės, ir rinkimų programos. Į 141 deputato vietą pretendavo net 472 kandidatai*. Rinkimus triuškinama balsų persvara laimėjo Sąjūdis, kurio iškeltų arba remiamų kandidatų programose buvo aiškiai įrašytas siekis atkurti Lietuvos nepriklausomybę. Taigi, balsuodami už Sąjūdžio iškeltus ir jo remiamus kandidatus, rinkėjai suteikė jiems tautos mandatą atkurti Lietuvos nepriklausomybę. Tai buvo padaryta Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybai–Atkuriamajam Seimui 1990 m. kovo 11 d. priėmus aktą „Dėl Lietuvos Nepriklausomos Valstybės atstatymo“. Prieš tai reikėjo priimti kai kuriuos kitus teisės aktus, apibrėžiančius išrinktos Aukščiausiosios Tarybos ir jos deputatų statusą. Tą dieną teisės aktai buvo priimami laikantis tam tikro eiliškumo, jų chronologiją ir turinį lėmė įvairios aplinkybės.

1. Prieškario Lietuvos Respublikos tęstinumas ar modifikuota „Lietuvos TSR“

Išrinkus Aukščiausiąją Tarybą, reikėjo rasti atsakymus į klausimus, kurie šiandien atrodo gana aiškūs. Pirmiausia reikėjo atsakyti, iš kur atsiranda nepriklausoma Lietuvos valstybė. Ar ji atsiranda vėl įgyvendinus tautų apsisprendimo teisę, ar tai modifikuota „Lietuvos TSR“ valstybė, ar atsiskyrimas nuo Sovietų Sąjungos (secesija, išstojimas iš jos), ar prieškarinio nepriklausomos Lietuvos Respublikos tęsinys? Atsakymo į šį klausimą buvo ieškoma ir principinė Sąjūdžio pozicija buvo suformuluota dar iki rinkimų, bet dabar ją reikėjo paversti šios Aukščiausiosios Tarybos valia, įvilkti į tinkamą teisinį drabužį. Reikėjo sukurti teisiškai nepriekaištingą teisinę valstybės nepriklausomybės atkūrimo schemą.**

Kovo 11-osios Akto ir su juo susijusių dokumentų turinys gerai žinomas. Pabandykime išryškinti kai kuriuos akcentus, kad būtų aiškesnis tos dienos veiksmų eiliškumas (kodėl pirmiau buvo priimtas būtent šis teisės aktas, o tik paskui kitas), kodėl teisės aktai yra būtent tokio turinio, kokios yra jų vidinės sąsajos.

Teisės aktų eiliškumą ir jų turinį lėmė atsakymas į jau minėtą klausimą – iš kur atsiranda nepriklausoma Lietuvos valstybė. Kita vertus, reikėjo atsakyti į klausimą, ar 1990 m. vasario 24 d. išrinkta Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Aukščiausioji Taryba gali iš karto priimti aktą „Dėl Lietuvos Nepriklausomos Valstybės atstatymo“? Kitaip tariant, kaip autentišką tautos valią išreikšti per esamas Lietuvai primestas sovietines institucijas, kaip nepriklausomybei atkurti panaudoti šią Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą ir kartu „neįsiteisinti“ Lietuvos TSR struktūrose?

Čia slypėjo tam tikras pavojus. Jeigu būtent Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba atkuria nepriklausomybę, tai iš kur atsiranda nepriklausoma Lietuvos valstybė? Su koku teritoriniu vienetu yra susijusi ką tik išrinkta Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba? Jeigu su Lietuvos Tarybų Socialistine Respublika, tai ar „Lietuvos TSR“ yra valstybė? Ar tai, kad būtent Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba atkuria nepriklausomybę, vėliau nebus interpretuojama ir taip, kad ši demokratiniuose ir laisvuose rinkimuose išrinkta Aukščiausioji Taryba (tautos atstovybė), tegul ir netiesiogiai, vis dėlto esą pripažįsta, jog Lietuvos Tarybų Socialistinė Respublika yra (buvo) Lietuvos valstybingumo forma? Viena iš formų.

Tarkime, jeigu būtent Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba atkuria nepriklausomybę, būtų galimas kad ir toks aiškinimas: iki 1940 metų buvo viena Lietuvos valstybingumo forma (nepriklausoma valstybė), nuo 1940 metų – kita, vadinamoji „socialistinė Lietuvos valstybė Sovietų Sąjungos sudėtyje“, o dabar, 1990 metais, pasirenkama dar kita, nauja valstybingumo forma. (Pažymėtina, kad būtent taip Lietuvos valstybingumo raida aiškinama oficialioje dabartinės Rusijos istoriografijoje.) Jeigu taip, tai gal 1940 metais Lietuvoje tikrai įvyko „socialistinė revoliucija“, gal tuomet tauta pati atsisakė nepriklausomybės, pati pasirinko „socialistinį valstybingumą“, o štai dabar nutaria pasirinkti kitokią valstybingumo formą?! Jeigu taip, tai gal ir sovietinės okupacijos, ir aneksijos nebuvo?! Tai kam tada kalbėti apie Sovietų Sąjungos moralinę ir teisinę atsakomybę, apie jos pareigą atlyginti padarytą žalą, jeigu demokratiniuose ir laisvuose rinkimuose išrinkta Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba, kaip minėta, tegul ir netiesiogiai, vis dėlto pripažįsta, kad Lietuvos Tarybų Socialistinė Respublika buvo (yra) Lietuvos valstybingumo forma? Nebuvo galima suteikti jokio preteksto tokiems ar panašiams teisiškai visiškai nepagrįstiems interpretavimams.

Norint neiškreipti istorinės tiesos (ji buvo ir yra tokia: Lietuva 1940 metais buvo Sovietų Sąjungos okupuota ir aneksuota), reikėjo labai aiškiai konstatuoti, kad nepriklausoma Lietuvos valstybė atsiranda tik kaip prieškarinio nepriklausomos Lietuvos valstybės tęsinys. Kitaip

* Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos (pirmojo šaukimo) pirmoji sesija. Stenogramos. Vilnius, Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, 1990, p. 4.

** Galutinius nepriklausomybės atkūrimo teisės aktų projektus rengė į Aukščiausiąją Tarybą išrinktų Sąjūdžio deputatų grupė, vadovaujama prof. Vytauto Landsbergio. Į šią darbo grupę dar įėjo Česlovas Vytautas Stankevičius, Romualdas Ozolas, Valdemaras Katkus, Algirdas Saudargas, Kęstutis Lapinskas, Vytenis Povilas Andriukaitis. Jiems talkino teisininkas Vytautas Sinkėvičius. Žr. Žalimas D. Sąjūdis ir Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimas // Kelias į nepriklausomybę: Lietuvos Sąjūdis 1988–1991. Kaunas, Šviesa, 2010, p. 187.

tariant, nepriklausomos valstybės atkūrimas turėjo būti grindžiamas tik prieškario Lietuvos valstybės tęstinumu. Reikėjo būtinai atsiriboti nuo „Lietuvos TSR“, kaip „valstybės“, kategorijos ir šią demokratiniuose rinkimuose išrinktą Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą labai aiškiai atriboti ir nuo „Lietuvos TSR“, kaip sovietinio teritorinio darinio, ir nuo ankstesnių „Lietuvos TSR Aukščiausiųjų Tarybų“, kaip sovietinių institucijų. Kad tarp šios Aukščiausiosios Tarybos, kuri priims Nepriklausomybės Atkūrimo Aktą, ir vadinamosios „Lietuvos TSR“ neliktų nė menkiausios sąsajos.

2. Lietuvos valstybės tęstinumas – pagrindas atkurti nepriklausomybę

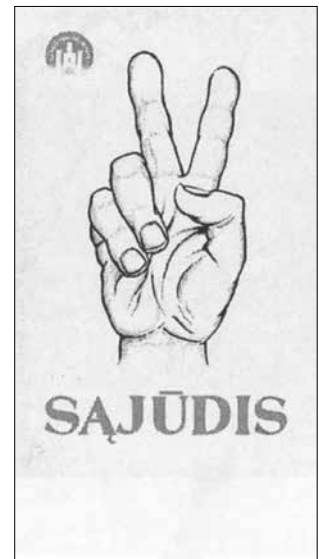
Ar 1990 metų pradžioje prieškario nepriklausoma Lietuvos valstybė vis dar egzistavo? Juk ji jau 50 metų buvo okupuota, fiziškai nuslopinta. Tarptautinėje teisėje pagrįstai keliamas klausimas, per kiek laiko okupacija ir aneksija tampa tokios veiksmingos, kad kalbėti apie užgrobtos valstybės tęstinumą, teisinį jos egzistavimą nebelieka prasmės. Kitaip tariant, kiek ilgai okupuota valstybė gali išlikti *de jure*, jeigu ji ilgą laiką yra fiziškai nuslopinta? Tai sunkus klausimas.

Be abejo, Lietuva visą sovietinės okupacijos laiką priešinosi. Net per 50 metų iš lietuvių tautos sąmonės nepavyko ištrinti jos tapatybės, tautos nepavyko „surusinti“, sulieti su vadinamąja „tarybine daugianacionaline liaudimi“. Trumpas nepriklausomybės laikotarpis, 1918–1940 metai, buvo tas šaltinis, kuris palaikė gyvybines tautos jėgas.

Valstybės tęstinumo aspektu Lietuvos atvejis buvo gana aiškus, nes, nepaisant 50 metų okupacijos, buvo daug požymių, įrodančių prieškario Lietuvos valstybės egzistavimą *de jure* net ir jos fizinio slopinimo metu. Visų pirma paminėtinas Lietuvos diplomatinė atstovybių veikimas kai kuriose užsienio valstybėse. Akivaizdu, kad jeigu Lietuvos valstybė teisiškai neegzistuoja, Lietuvos diplomatinės atstovybės negalėtų veikti. Tarptautinėje praktikoje unikalų ir tai, kad Lietuvos diplomatinės atstovybės veikė nesant Lietuvos Respublikos Vyriausybės. Antra, Vakarų demokratinės valstybės vykdė Lietuvos aneksijos nepripažinimo politiką – JAV ir dar apie pusšimtis valstybių niekada *de jure* nepripažino Baltijos valstybių aneksavimo ir inkorporavimo į Sovietų Sąjungą. Būtent dėl to jos leido veikti Lietuvos Respublikos diplomatinėms atstovybėms. Trečia, užsienio valstybėse buvo pripažįstami prieškario Lietuvos Respublikos piliečių pasai, taip pat ir tie, kuriuos išduodavo Lietuvos diplomatinės atstovybės užsienyje. Taigi, nors ir labai siauroje erdvėje, vis dėlto prieškario Lietuvos Respublikos pilietybės institutas veikė. Ketvirta, kai kuriose užsienio valstybėse buvo išsaugota Lietuvos Respublikos nuosavybė, taip pat ir Lietuvai priklausiusios piniginės lėšos bei aukso atsargos, iki okupacijos laikytos tų valstybių bankuose.*

Svarbi dar viena institucija, liudijanti valstybės valdžios tęstinumą okupuotoje Lietuvoje – tai Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Taryba, įkurta 1949 metų vasario mėnesį, apėmusi visas tuo metu Lietuvoje veikusias karines ir visuomenines formuotes, kurios priešinosi Sovietų Sąjungos okupacijai, ir joms atstovavusi. Šios Tarybos 1949 m. vasario 16 d. deklaracijoje nurodoma, kad *Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Taryba yra aukščiausias tautos politinis organas*, vadovaujantis politinei ir karinei tautos išsilaisvinimo kovai. Visuotinai pripažįstama, kad tautos aukščiausioji politinė institucija yra ne kas kita, kaip tautos atstovybė. Taigi Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Taryba buvo tikroji tautos atstovybė, kuri išreiškė ir vykdė tautos valią. Pabrėžtina, kad tai buvo vienintelė teisėta tautos atstovybė tuometinėje okupuotoje Lietuvoje; jokios kitos tautos atstovybės joje tuomet nebuvo.

Vadinamosios „Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos“, veikusios Lietuvoje nuo jos okupacijos iki 1990 m. vasario 24 d., kai laisvuose demokratiniuose rinkimuose buvo išrinkta Aukščiausioji Taryba–Atkuriamasis Seimas, buvo ne kas kita, kaip tik okupacinės valdžios sudarytos vietos administracinės įstaigos, turėjusios klusniai legalizuoti ir įgyvendinti okupacinės valdžios sprendimus, padėti jai valdyti okupuotas ir aneksuotas Lietuvos valstybės teritoriją. Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba nebuvo parlamentas, nebuvo tautos atstovybė. Tai, kad Sąjūdžio spaudžiama Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba 1988 metais – 1990 metų vasario mėnesį priėmė kai kuriuos teisės aktus (dėl valstybinės kalbos, vėliavos, Molotovo–Ribbentropo pakto ir kt.), ir tai, kad 9-ojo dešimtmečio pabaigoje per šią svetimos valstybės primestą instituciją buvo galima siekti priimti kai kuriuos Lietuvai naudingus sprendimus, visiškai nereiškia, kad dėl to minėta Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba buvo tautos atstovybė.

Stepono Lukoševičiaus plakatas

* Žr. Žalimas D. Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimo 1990 m. kovo 11 d. tarptautiniai teisiniai pagrindai ir pasekmės. Vilnius, Demokratinės politikos institutas, 2005, p. 177–197.

**VISUOTINAI PRI-
PAŽĪSTAMA, KAD
VALSTYBĖS TEISI-
NIO SUBJEKTIŠKU-
MO ŠALTINIS YRA
SUVERENI TAU-
TOS VALIA.**

Ji nelaikytina tautos atstovybe vien dėl to, kad atsirado ne laisvų ir demokratiinių rinkimų būdu, ne tautos valia, kad jos deputatai neturėjo tautos mandato būti jos atstovais, o ji pati – neturėjo tautos mandato būti tautos atstovybe.

Vadinamoji „Lietuvos TSR“ nebuvo valstybė, nebuvo jokia Lietuvos valstybingumo forma. Visuotiniai pripažinti valstybės požymiai yra įtvirtinti 1933 m. gruodžio 26 d. Montevideo konvencijoje „Dėl valstybių teisių ir pareigų“*, kurioje nustatyta, kad valstybė, kaip tarptautinės teisės subjektas, turi turėti: 1) nuolatinį gyventojų; 2) apibrėžtą teritoriją; 3) vyriausybę; 4) galimybę užmegzti santykius su kitomis valstybėmis. Būtent šis požymis – valstybės gebėjimas savarankiškai palaikyti santykius su kitomis valstybėmis – reiškia ne ką kita, kaip valstybės faktinę nepriklausomybę nuo kitos valstybės valdžios. Taigi neatskiriamas valstybės požymis yra jos suverenitetas. Akivaizdu, kad po 1940 metų okupacijos Lietuva neteko suvereniteto, tauta neturėjo jokių sąlygų laisvai ir savarankiškai spręsti valstybės ir visuomenės organizavimo klausimų: pasirinkti valstybės santvarkos, nustatyti ūkinio ir visuomenės gyvenimo pagrindų, pasirinkti užsienio politikos kryptį. Tauta taip pat neteko galimybės savarankiškai, laisvai ir demokratiškai rinkti Seimo – tautos atstovybės. Okupacinės valdžios sudaryta administracija likvidavo Lietuvos Respublikos valstybinės valdžios institucijas; visi politinio pobūdžio sprendimai, taip pat bent kiek svarbesni ūkiniai sprendimai buvo priimami ne Lietuvoje ir ne jos institucijų, bet Maskvoje. Šiuos sprendimus priimdavo Sovietų Sąjungos komunistų partijos vadovaujantys organai, o jeigu kai kuriuos neesminius sprendimus leisdavo priimti Lietuvoje, – juos priimdavo Lietuvos komunistų partijos, kuri buvo Sovietų Sąjungos komunistų partijos vietinis teritorinis padalinys, vadovybė.

Visuotiniai pripažįstama, kad valstybės teisinio subjektiškumo šaltinis yra suvereni tautos valia. Išreikšti šią valią sovietinės okupacijos sąlygomis tauta neturėjo jokių galimybių. Tad iš kur galėjo atsirasti „Lietuvos TSR“ kaip valstybė? „Lietuvos TSR“ sukūrė ne tauta ir ne jos atstovai. Lietuvos TSR atsirado iš okupacinės valdžios sudaryto ir tautos valios neatspindinčio vadinamojo „liaudies seimo“ 1940 m. liepos 21 d. sprendimo**, kuris teisine prasme visada buvo ir yra niekinis. Taigi vadinamąją „Lietuvos TSR“ laikyti valstybe nėra jokio teisinio pagrindo.

Galima teigti, kad terminas „Lietuvos TSR“ atspindėjo okupuotos Lietuvos valstybės teritorijos valdymo būdą, kurio esmę galima apibūdinti taip: Sovietų Sąjungos valdžios organai sukūrė sau pavaldžias ir savo kontroliuojamas vietos administracines įstaigas, suteikė joms pavadinimus, turėjusius rodyti, esą šios įstaigos atstovauja tautai (pavyzdžiui, Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba, Lietuvos TSR Ministrų Taryba), ir per šias įstaigas, remdamiesi represinėmis struktūromis, valdė okupuotą Lietuvos valstybės teritoriją. Tegul neklaidina pavadinime „Lietuvos TSR“ esantis žodis „respublika“. „Respublika“ yra valstybės valdymo forma, bet Lietuvos TSR nebuvo valstybė, tad ir valdymo formos (respublika) nurodymas tebuvo fikcija.

Todėl jokie „buvusios sąjunginės respublikos“, „postsovietinės respublikos“, „postsovietinės valstybės“, o tuo labiau „Lietuvos, kaip valstybės, buvusios Sovietų Sąjungos sudėtyje“ terminai Lietuvai negali būti taikomi. Apie tai Seimas labai aiškiai pareiškė 1999 m. sausio 12 d. priimtame Memorandume Šiaurės Atlanto Aljanso valstybių parlamentams***. Pagal tarptautinės teisės principą *ex injuria jus non oritur* jokia valstybė negali įgyti suverenių teisių į jos okupuotą ir neteisėtai valdomą teritoriją. Lietuva, kaip ir Latvija bei Estija, „negali būti laikomos išstojusiomis iš SSRS, nes būdamos SSRS neteisėtai okupuotos ir aneksuotos, teisiškai SSRS nepriklausė“****. Tarptautinės teisės požiūriu Lietuva niekada nebuvo sudėtinė SSRS dalis, todėl negali būti laikoma „buvusia sovietine respublika“. Ne Lietuva „išėjo“ iš Sovietų Sąjungos – tai Sovietų Sąjunga (tiksliau – jos teisių ir pareigų tęsėja Rusija) buvo priversta išeiti iš Lietuvos, kurioje neteisėtai buvo daugiau kaip 50 metų.

Čia galime prisiminti vieną iš epizodų, kai Lietuvoje 1990 m. sausio 11–14 d. lankėsi tuometinis SSKP CK generalinis sekretorius Michailas Gorbačiovas. Pagal SSRS Konstituciją komunistų partija buvo vadovaujanti ir nukreipianti valstybės ir visuomenės jėga, visų valstybinių ir visuomeninių organizacijų vadovaujantis branduolys. Komunistų partija buvo suaugusi su valstybės aparatu, ji buvo uzurpavusi visą valstybės valdžią. Sovietų Sąjunga buvo partinė valstybė, kurioje viską sprendavo komunistų partijos CK, tiksliau – jo Politinis biuras, tad SSKP CK generalinis sekretorius buvo Sovietų Sąjungos vadovas. Jis atvyko į Lietuvą, kaip pats sakė, siekdamas „užkirsti kelią pavojingų išcentrinių jėgų plėtrai Sovietų Sąjungoje“, normalia kalba tai reikšė, kad jo vizito tikslas buvo sustabdyti Sąjūdį, sustabdyti nacionalinio išsivadavimo judėjimą. M. Gorbačiovas mėgo vaidinti demokratą, flirtuodavo su minia, demonstruodavo, kad moka bendrauti su „paprastais“ žmonėmis, kad jam rūpi jų nuomonė.

* Vadapalas V. *Tarptautinė teisė: pagrindiniai dokumentai ir jurisprudencija*. Vilnius, Eugrimas, 2003, p. 68.

** Lietuvos Liaudies Seimas. *Stenogramos ir medžiaga*. Vilnius, Mintis, 1985, p. 62.

*** Valstybės žinios, 1999, Nr. 11-241.

**** Vadapalas V. *Tarptautinė teisė*. Vilnius, Eugrimas, 2006, p. 218.

O tiems, kurie išdrįsdavo paklausti ko nors nemalonaus, pats užduodavo kokį nors suktą ar netikėtą klausimą, ir taip neretai suglumindavo pašnekovą, išmušdavo jį iš vėžių. Paprastai tokie triukai pavykdavo – oponentas lyg ir susigėsdavo dėl savo „nebrandžių“ minčių, lyg ir sutikdavo su M. Gorbačiovo argumentais. Vilniuje M. Gorbačiovas elgėsi taip pat. Antai jo kortežas sustojo gatvėje pakeliui iš oro uosto, jis išlipo iš automobilio ir kalbėjosi su žmonėmis. Žmonėms tai darė įspūdį. Sovietinė propagandos mašina veikė kaip įprastai – spaudoje sušmėžavo nuotrauka, kurioje M. Gorbačiovas eina Vilniaus gatve ir veda už rankos mažą mergaitę. Vilniuje, Spaudos rūmuose, M. Gorbačiovas susitiko su inteligentijos atstovais ir bene pirmą kartą viešai užsiminė ir apie kažkokius „mechanizmus“, apie „rimtus“ procesus, kaip būtų galima reformuoti Sovietų Sąjungą, kaip ją paversti federacija. Be to, jis pasakė, kad yra rengiamas įstatymas, leisiantis sąjunginėms respublikoms išstoti iš Sovietų Sąjungos. Užsienio korespondentams (o jų buvo atvykę apie 150, iš įvairių pasaulio valstybių) tai buvo ypatingos svarbos naujiena, tačiau susitikimuose dalyvavę žmonės reagavo ramiai, nes labai trūko konkretumo. Be to, lietuvių tautai tai buvo jau praeitis etapas, ji siekė daug daugiau negu tai, ką siūlė M. Gorbačiovas. Kitą dieną spaudoje į kalbas apie kažkokius neaiškius Sovietų Sąjungos reformavimo „mechanizmus“ buvo replikuojama taip: „Mums, lietuviams, belieka tik atsidusti – 1940 metais kažkodėl nereikėjo labai gudrių mechanizmų, užteko ir vagonų.“ Stengdamasis įtikinti vietinę publiką, M. Gorbačiovas vartojo įvairius patoso kupinus posakius, pavyzdžiui, pareiškė, kad jis esąs *didesnis lietuvis negu mes patys*. Tačiau tuometinėje Kuro aparatūros gamykloje, į kurią jis nuvyko pasikalbėti su „paprastais“ darbininkais, jo laukė netikėtumas, atskleidęs tikrąjį M. Gorbačiovo veidą. Eidamas per milžinišką cechą, lydimas gausios svitos ir daugybės žurnalistų, jis pamatė nuošaliau stovintį pagyvenusį darbininką, kuris rankose laikė savadarbį plakatą. Ant jo rusų kalba buvo parašyta: „Ne daugiau teisių, o visiška nepriklausomybė“. M. Gorbačiovas priėjo prie darbininko ir paklausė (citata): „Nagi, kas čia parašyta? Ne daugiau teisių, o visiška nepriklausomybė. Kokia nepriklausomybė?“ *Atsakymas*: „Aš gimiau laisvoje Lietuvoje ir turiu mirti nepriklausomoje Lietuvoje.“ *M. Gorbačiovas*: „Kas Jums pavedė parašyti šitą plakatą?“ *Atsakymas*: „Aš pats asmeniškai...“ *M. Gorbačiovas*: „Jūs parašėte „visiška“. Vadinasi, iš Sąjungos susiruošėte išeiti?“ *Atsakymas*: „Taip. Anksčiau ar vėliau...“ *M. Gorbačiovas*: „Jūs viską apgalvojote ir viską žinote?“ *Atsakymas*: „Na, žinoma...“ Generalinis sekretorius įsiauadrino, iškėlęs smilių agresyviai grūmojo pagyvenusiam žmogui, pradėjo mosikuoti rankomis ir beveik šaukė: „Ką, manote mane sutrikdysite? Nesutrikdysite manęs.“ Net M. Gorbačiovo žmona puolė jį raminti. Baigėsi tuo, kad M. Gorbačiovas numojo ranka ir nuskubėjo toliau, į kitą cechą. Pasirodo, jis nebuvo pratęs prie pokalbių, kurie netilpo į jo mąstymą, kad Lietuva gali būti nepriklausoma. Nueidamas dar mestelėjo: „Sunku jums bus...“ Bet čia pat gavo repliką atgal: „Kur? Į Jakutiją išvešite?“*

Štai toks įvyko pokalbis, jis tikras, pateikiau jo citatas. Paprastas žmogus ne tik nesutriko prieš tuo metu vieną galingiausių pasaulio žmonių, bet ir sugebėjo jam aiškiai pasakyti, ko iš tikrųjų trokšta Lietuvos žmonės.

Grįžtant prie okupuotos Lietuvos valstybės tęstinumo, galima teigti, kad Lietuvos valstybė okupacijos laikotarpiu išlaikė (formaliai) vadinamąjį teisinį titulą, ji egzistavo *de jure*. Kaip berods 1954 metais vaizdingai pasakė vienas iš Prancūzijos Valstybės Tarybos pirmininko pavaduotojų, „Baltijos valstybės teisiškai egzistavo visada ir išlaikė savo teisinį subjektiškumą būdamos savotiškais gyvais mirusiaisiais.“

3. Teisinis atsiribojimas nuo „Lietuvos TSR“.

Būtent prieškarinio Lietuvos valstybės tęstinumas tapo pagrindu 1990 m. kovo 11-ąją atkurti nepriklausomybę. Tam, kaip minėta, pirmiausia reikėjo atsiriboti nuo Lietuvos TSR ir išrinktąją Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą atriboti nuo ankstesnių Lietuvos TSR Aukščiausiųjų Tarybų. Be abejo, 1990 m. vasario 24 d. išrinkta Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba savo esme buvo visiškai kitokia negu ankstesnės Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos. Tai buvo tikra tautos atstovybė, išrinkta demokratinuose ir laisvuose rinkimuose. Ji buvo atribota nuo Lietuvos TSR priėmus deklaraciją „Dėl Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatų įgaliojimų“**. Tai pirmasis teisės dokumentas, tiesiogiai susijęs su Kovo 11-osios Aktu. Prisiminkime svarbiausias šios deklaracijos nuostatas: 1) iki 1940 metų egzistavo nepriklausoma Lietuvos valstybė, ji suverenią tautos galią reiškė per Lietuvos valstybės institucijas; 2) 1940 metais

Atgimimo meto vaikai.

* Varnauskas R. „Mirė žmogus, nepabūgęs M. Gorbačiovo“. Lietuvos žinios, 2009 m. spalio 13 d.

** Lietuvos Respublikos svarbiausių dokumentų rinkinys. 1990 m. kovo 11 d. – 1990 m. gegužės 11 d. Vilnius, Min-tis, 1990, p. 6–7.

Atgimimo meto vaikai.

Sovietų Sąjunga įvykdė agresiją ir neteisėtai inkorporavo Lietuvą į Sovietų Sąjungą, sugriovė buvusias valstybės struktūras ir primetė svetimas; 3) nuo 1988 metų atsirado naujų galimybių reikštis tautos valiai, taip pat ir per šias primestas (esamas) institucijas; 4) tai, kad yra panaudojamos Lietuvai primestos svetimos struktūros, negali būti interpretuojama taip, esą pripažįstamas jas primetusios valstybės (Sovietų Sąjungos) suverenitetas lietuvių tautai ir Lietuvos teritorijai, pripažįstama aneksija; 5) 1990 m. vasario 24 d. rinkimuose tauta suteikė Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatams tautos atstovų mandatą ir prievolę atkurti Lietuvos valstybę ir reikšti tautos suverenią galią per šią Aukščiausiąją Tarybą, kuri nuo 1990 m. kovo 11 d. 18 valandos bus vadinama *Lietuvos Aukščiausiąja Taryba*.

Taigi, atrodytų, smulkmena – neliko vos trijų raidžių (TSR). Tačiau svarbu ne vien pavadinimas: taip buvo konstatuota, kad atsirado visiškai kitokio pobūdžio institucija – Lietuvos Aukščiausioji Taryba. Toks konstatavimas buvo būtinas, kad institucija, priimsianti sprendimą dėl valstybės nepriklausomybės, jokiais būdais nebūtų susieta su vadinamąja „Lietuvos Tarybų Socialistine Respublika“, kuri, kaip minėta, niekada nebuvo Lietuvos valstybingumo forma.

Siekiant išvengti bet kokių spekuliacijų dėl to, kokios valstybės nepriklausomybė bus atkuriamą, siekiant išvengti bet kokių mėginimų net ir netiesiogiai susieti tai su „Lietuvos TSR“, buvo priimtas *Įstatymas „Dėl valstybės pavadinimo ir herbo“*^{*}. Jame nustatyta, kad Konstitucijoje ir kituose teisės aktuose turi būti vartojamas vienintelis valstybės pavadinimas *Lietuvos Respublika*, kad Lietuvos Aukščiausioji Taryba yra vadinama *Lietuvos Respublikos Aukščiausiąja Taryba*, o Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko pareigybė vadinama „Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko“ pareigybe.

Čia norėčiau atkreipti dėmesį į *Įstatymą „Dėl valstybės pavadinimo ir herbo“*, tiksliau, į jo pavadinimą. Ar jis nekelia jokių klausimų? Ar tai tipiškas tokio pobūdžio teisės akto pavadinimas?

Dar kartą pažvelkime į įstatymo pavadinimą. Jis prasideda žodžiu „įstatymas“. Ar įstatymo pavadinimas gali taip prasidėti? Gera žinoma, kad Lietuvos teisės tradicijoje, taip pat kaip ir kitų valstybių teisės tradicijoje, įstatymas yra tam tikros *valstybės teisės aktas*. Be abejo, įstatymus leidžia atitinkamos valstybės institucijos, paprastai parlamentai, bet įstatymas visada yra tam tikros valstybės įstatymas. Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl užsieniečių teisinės padėties“, Lietuvos Respublikos valstybinės kalbos įstatymas. Nagrinėjamu atveju turime kitokią formą – žodžių „Lietuvos Respublikos“ nėra, o pavadinimas prasideda žodžiu „įstatymas“. Kodėl?

Minėta, kad šiuo įstatymu buvo nustatyta, jog Konstitucijoje ir kituose teisės aktuose turi būti vartojamas vienintelis valstybės pavadinimas „Lietuvos Respublika“. Vadinasi, tik po to, kai šis įstatymas įsigalios, visi įstatymai, kuriuos priims Lietuvos Aukščiausioji Taryba, bus vadinami *Lietuvos Respublikos įstatymais*. Kol šis įstatymas neįsigaliojo, žodžiai „Lietuvos Respublikos įstatymas“ negali būti vartojami. Remiantis šia logika, Aukščiausiąjai Tarybai buvo pateiktas *ne įstatymo „Dėl valstybės pavadinimo ir herbo“* projektas, o *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos nutarimo „Dėl valstybės pavadinimo ir herbo“* projektas.

Atidesni skaitytojai tikriausiai iš karto pastebėjo, kad šiame projekte buvo padaryta klaida, nes pavadinime įrašyta „Lietuvos TSR“. Ką tik kalbėjome apie priimtą prieš tai deklaraciją „Dėl Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatų įgaliojimų“, kuria, kaip minėta, raidės „TSR“ buvo išbrauktos – nutarta, kad ši Aukščiausioji Taryba nuo 18 val. bus vadinama „*Lietuvos Aukščiausioji Taryba*“. Vadinasi, projekte taip pat turėjo būti nurodyta, kad tai yra ne *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos nutarimo „Dėl valstybės pavadinimo ir herbo“* projektas, o *Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos nutarimo projektas*.

Projekto svarstymo metu šis netikslumas deputatų iš karto buvo pastebėtas, tad pavadinimą reikėjo keisti. Kaip keisti? Vienas iš deputatų pasiūlė pakeisti šio teisės akto formą: vietoj nutarimo priimti įstatymą. Motyvas buvo toks – kadangi šiame teisės akte kalbama ir apie Konstituciją, tai turėtų būti įstatymas. Kartu buvo pasiūlyta pavadinime palikti „Lietuvos TSR“ – t. y. palikti tai, kas jau buvo panaikinta.^{**}

Dėl žodžių „Lietuvos TSR“ pavadinime buvo greitai išsiaiškinta – remiantis jau minėta deklaracija, jų buvo atsisakyta. Tačiau įvyko kitas dalykas. Reaguojant į minėtą deputato pasiūlymą vietoj nutarimo priimti įstatymą, projekto svarstymo metu buvo nutarta iš pavadinimo išbraukti žodį „nutarimas“ ir vietoj jo įrašyti žodį „įstatymas“. Taigi vietoj žodžio „nutarimas“ įrašius žodį „įstatymas“, buvo priimtas *Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos įstatymas „Dėl valstybės pavadinimo ir herbo“*.

* *Lietuvos Respublikos svarbiausių dokumentų rinkinys. 1990 m. kovo 11 d. – 1990 m. gegužės 11 d. Vilnius, Mintis, 1990, p. 7.*

** *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos (pirmojo šaukimo) pirmoji sesija. Stenogramos. Vilnius, Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, p. 78.*

Minėta, kad tokių teisės aktų negali būti, nes įstatymas yra ne *Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos*, o valstybės teisės aktas. Tai, kad įstatymą priima Lietuvos Aukščiausioji Taryba, nereiškia, kad gali būti vartojama formuluotė „Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos įstatymas“. Deja, šiuo atveju atsitiko būtent taip. Prieš pasirašant šį įstatymą ir oficialiai jį paskelbiant, reikėjo rasti kiek įmanoma teisiškai korektiškesnę teisės akto pavadinimo formuluotę. Po įvairių svarstymų buvo nutarta iš pavadinimo „Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos įstatymas“ išbraukti žodžius „Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos“ ir palikti vieną žodį „įstatymas“. Taip atsirado *Įstatymas „Dėl valstybės pavadinimo ir herbo“*. Šia, tik redakcinio pobūdžio pataisa Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos valia nebuvo iškreipta, nes teisės aktas, kurį ji priėmė, išliko tos pačios teisinės galios – įstatymas.

Šie du teisės aktai – deklaracija „Dėl Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatų įgaliavimų“ ir Įstatymas „Dėl valstybės pavadinimo ir herbo“ – teisės literatūroje dažnai vadinami nepriklausomybės atkūrimo parengiamaisiais teisės aktais*.

Taigi, priėmus Įstatymą „Dėl valstybės pavadinimo ir herbo“, atsirado institucija, kuri vadinosi *Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba*. Nutraukus bet kokias sąsajas su „Lietuvos TSR“, būtent ši Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba galėjo priimti sprendimą dėl valstybės (Lietuvos Respublikos) nepriklausomybės atkūrimo.

Stepono Lukoševičiaus plakatas

4. Pagrindinės Kovo 11-osios Akto nuostatos

Paskui buvo priimtas *Kovo 11-osios Aktas*** . Jo tekstas trumpas, bet labai talpus. Jis gerai žinomas. Tiesiog prisiminkime.

Lietuvos valstybės tęstinumą išreiškia dvi pirmosios Akto nuostatos. Pirmoji nuostata: „atstatomas 1940 metais svetimos jėgos panaikintas Lietuvos Valstybės suvereninių galių vykdymas ir nuo šiol Lietuva vėl yra nepriklausoma valstybė“; atkreipkime dėmesį, kad rašoma ne apie pačios valstybės atkūrimą, – kaip minėta, teisiškai ji egzistavo ir ją fiziškai nuslopinus, – o apie tai, kad „atstatomas <...> Lietuvos Valstybės suvereninių galių vykdymas“. Labai svarbu ir tai, kad rašoma ne apie tautos suvereniteto atkūrimą – jis visada priklausė tautai, tik okupacijos sąlygomis nebuvo galimybės jo įgyvendinti, – o apie tai, kad yra atstatomas suvereninių galių vykdymas. Antroji nuostata: *Lietuvos valstybės konstitucinis pamatas yra 1918 m. vasario 16 d. Nepriklausomybės aktas ir 1920 m. gegužės 15 d. Steigiamojo Seimo rezoliucija dėl atstatytos Lietuvos demokratinės valstybės; šie teisės aktai niekada nebuvo nustoję teisinės galios*. Ši nuostata reiškia ir tai, kad visi vadinamojo „liaudies seimo“, o vėliau – marionetinių „Lietuvos TSR Aukščiausiųjų Tarybų“ sprendimai, kurie prieštaravo šioms kertiniams konstituciniams aktams, yra neteisėti.

Toliau Akte konstatuojama, kad *Lietuvos teritorija yra vientisa ir nedaloma, kad joje neveikia jokios kitos valstybės konstitucija*. Nuostata, kad Lietuvos teritorija yra vientisa ir nedaloma, reiškia *inter alia* tai, kad jokios valstybės iš Lietuvos negali reikalauti atiduoti ar kam nors „grąžinti“ Vilniaus kraštą arba Klaipėdos kraštą, kokias nors kitas teritorijas. Ši nuostata reiškia ir tai, kad Lietuvoje negali būti jokių autonominių ar kitų panašių darinių, kurie galėtų kelti grėsmę Lietuvos teritoriniam vientisumui.

Ketvirtoji Akto nuostata skirta išreikšti tam, kokių pozicijų (nuostatų) Lietuvos valstybė laikysis tarptautinių santykių srityje: Lietuva pabrėžia savo *ištikimybę visuotinai pripažintiems tarptautinės teisės principams*, pripažįsta sienų neliečiamumą, taip pat garantuoja žmogaus, piliečio ir tautinių bendrijų teises.

Ir penktoji Akto nuostata: Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, kaip suvereninių galių reikėja, šiuo aktu *pradedą realizuoti* visą valstybės suverenitetą.

Labai daug diskutuota būtent dėl to, kokia formuluotė turi būti pavartota, norint išreikšti tai, *ką pradedą daryti* Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba. Žodžiai „pradedą realizuoti visą valstybės suverenitetą“ atsirado tik prieš pat Kovo 11-ąją. Iki tol Akto projektuose buvo įrašyta kita formuluotė: „Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba *sieks realizuoti* visą valstybės suverenitetą“***. Tikriausiai nereikia aiškinti, kad „sieks realizuoti“ nėra tas pats, kas „pradedą realizuoti“. Kodėl iki pat paskutinės akimirkos vyko diskusijos dėl to, ar Aukščiausioji Taryba *sieks realizuoti*, ar *pradedą realizuoti* visą valstybės suverenitetą?

Tik todėl, kad buvo rimtų abejonų, ar paskelbus nepriklausomybę tikrai galėsime įgyvendinti valstybės suverenitetą, ar Sovietų Sąjunga nepanaudos ginkluotos jėgos ir prievarta šiurkščiai nenumalšins paskelbtosios nepriklausomybės. Deputatų grupėje, rengusioje Kovo 11-osios Akto

* Žalimas D. Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimo 1990 m. kovo 11 d. tarptautiniai teisiniai pagrindai ir pasekmės. Vilnius, Demokratinės politikos institutas, p. 202.

** Lietuvos Respublikos svarbiausių dokumentų rinkinys. 1990 m. kovo 11 d. – 1990 m. gegužės 11 d. Vilnius, Mintis, 1990, p. 8.

*** Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos (pirmojo šaukimo) pirmoji sesija. Stenogramos. Vilnius, Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, p. 81.

Atgimimo meto vaikai.

projektą, buvo svarstomas ir toks argumentas: jeigu bus įrašyta, kad Aukščiausioji Taryba jau pradėjo realizuoti visą valstybės suverenitetą, bet ji neturės realios galimybės tai daryti, ar nebus sumenkintas pats nepriklausomybės paskelbimas? Tik dėl to Akto projekte buvo įrašytas žodis „sieks“. Nors žodis „sieks“ pats savaime neužkirto kelio iš karto „pradėti realizuoti visą valstybės suverenitetą“, bet reikia pripažinti, kad jis vis dėlto buvo gana dviprasmiškas: kada sieks – ar dabar, iš karto, vos atkūrus nepriklausomybę, ar vėliau, kai tam atsiras sąlygos ir pan. Formuluoję „pradeda realizuoti visą valstybės suverenitetą“ tinkamesnė, nes tiksliau atspindi tai, kas įvyko: paskelbusi nepriklausomybę, būtent ši Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba „pradeda realizuoti visą valstybės suverenitetą“. Iš to darytina išvada, kad jokios kitos valstybės valdžios Lietuvoje nėra, jokia kita institucija negali įgyvendinti valstybės suvereniteto, nes visą valstybės suverenitetą jau pradėjo įgyvendinti būtent ši Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba.

5. Lietuvos Respublikoje neveikia jokios kitos valstybės konstitucija

Grįžkime prie Kovo 11-osios Akto teksto, prie jo nuostatos, kad „Lietuvoje neveikia jokios kitos valstybės konstitucija“. Valstybė negali būti be konstitucijos, todėl buvo būtina nedelsiant konstatuoti, kad atkurtoji nepriklausoma Lietuvos valstybė turi Konstituciją. Kokią? Rengiant nepriklausomybės atkūrimo dokumentus, pirmiausia buvo minima 1922 metų Konstitucija, nes ji buvo demokratinė. Bet prieš okupaciją ji jau negaliojo, tuo metu galiojo 1938 metų Konstitucija. Ši Konstitucija buvo autoritarinė – visa valdžia buvo sutelkta Respublikos Prezidento rankose, o tautos atstovybei Seimui iš esmės buvo paliktas antraeilis vaidmuo. Ar atkuriamoji nepriklausoma valstybė tikrai turi pradėti savo gyvenimą pagal nedemokratinę 1938 metų Konstituciją? Ar jos galiojimo atkūrimas nereiškia, kad kartu yra grąžinamas autoritarinis Antano Smetonos režimas? Vien dėl to į idėją atkurti 1938 metų Konstitucijos galiojimą buvo žiūrima labai atsargiai. Labiausiai dvejavo mažumą sudarę deputatai, kurie šiuo klausimu nevisiškai pasitikėjo Aukščiausiosios Tarybos dauguma ir net įtarė, kad gali būti apgauti, – esą gal po to, kai bus atkurtas 1938 metų Konstitucijos galiojimas, ji ir liks toliau galioti, o nauja Konstitucija nebus priimta. Tik po tam tikrų įtikinėjimų ir pažadų, kad dauguma elgsis garbingai, kad paskutinę iki sovietinės okupacijos galiojusią Konstituciją reikia atkurti tik siekiant dar kartą įtvirtinti valstybės tęstinumą, buvo sutarta atkurti būtent 1938 metų Konstitucijos galiojimą, bet tik trumpam laikui.

Kas nustatyta įstatyme „Dėl 1938 metų gegužės 12 dienos Lietuvos Konstitucijos galiojimo atstatymo“? Štai jo pagrindinės nuostatos.

Pirmoji įstatymo nuostata: Aukščiausioji Taryba nutaria „nutraukti 1978 m. balandžio 20 d. Lietuvos TSR Konstitucijos (Pagrindinio įstatymo) galiojimą“, „nutraukti 1977 m. spalio 7 d. TSRS Konstitucijos (Pagrindinio įstatymo), taip pat TSRS ir sąjunginių respublikų įstatymų pagrindų, kitų TSRS įstatymų galiojimą Lietuvos Respublikos teritorijoje“ (ši nuostata tiesiogiai susijusi su Kovo 11-osios Akto teiginiu, kad Lietuvos teritorijoje neveikia jokios kitos valstybės konstitucija).

Antroji įstatymo nuostata: atnaujinti 1938 metų Lietuvos Konstitucijos veikimą. Atkreipkime dėmesį, kad buvo atnaujintas visos 1938 metų Konstitucijos galiojimas, bet kadangi 1990 metų pradžioje Lietuvoje veikė ne visos institucijos, kurios buvo numatytos 1938 metų Konstitucijoje, čia pat, tiksliau – tame pačiame sakinyje, po teiginio, kad yra atnaujinamas 1938 metų Konstitucijos veikimas, buvo įrašyta tokia nuostata: „sustabdant tų skyrių ir straipsnių, kurie reglamentuoja Respublikos Prezidento, Seimo, Valstybės Tarybos ir Valstybės kontrolės statusą, galiojimą“.

Žinoma, iš karto kilo klausimas, ar 1938 metų Konstitucijos galiojimo atnaujinimas reiškia ir tai, kad atkuriami ir tuo metu galioję įstatymai? Mechanškai atkurti buvusių įstatymų buvo neįmanoma, nes tuomet būtų kilęs teisinis chaosas. Todėl įstatyme buvo įtvirtinta nuostata, kad „1938 m. gegužės 12 d. Lietuvos Konstitucijos galiojimo atstatymas pats savaime neatkuria Lietuvos Respublikoje iki 1940 m. birželio 15 d. veikusius įstatymus.“

6. Laikinasis Pagrindinis Įstatymas – atkurtos nepriklausomos Lietuvos valstybės Laikinoji Konstitucija

Akivaizdu, kad 1990 metų kovo mėnesį, kai buvo atkurta nepriklausomybė, gyventi pagal 1938 metų Konstituciją būtų buvę sunku ar net neįmanoma. Todėl buvo nutarta sustabdyti

* Lietuvos Respublikos svarbiausių dokumentų rinkinys. 1990 m. kovo 11 d. – 1990 m. gegužės 11 d. Vilnius, Mintis, 1990, p. 8–9.

1938 metų Konstitucijos galiojimą ir priimti laikinąją Konstituciją. Tam skirtas *įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo“**. Nors šiame pavadinime nėra žodžio „Konstitucija“, bet tai buvo ne kas kita, kaip Laikinoji Konstitucija.

Prisiminkime įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo“ pagrindinius teiginius: pirma, *sustabdyti 1938 metų Konstitucijos galiojimą; antra, patvirtinti Lietuvos Respublikos Laikinąjį Pagrindinį Įstatymą.*

Gera žinoma, kad konstitucija turi viršenybę, kad konstitucijos viršenybės principas yra demokratinės teisinės valstybės principas, kad šis principas reiškia, jog jokie teisės aktai negali prieštarauti konstitucijai. Kaip galiojančius įstatymus suderinti su nauja Laikinąja Konstitucija? Jeigu būtų imta peržiūrėti kiekvieną įstatymą jo suderinamumo su Konstitucija požiūriu, tas darbas labai užtruktų. Tuomet net nebuvo žinoma, kiek apskritai įstatymų yra, kokios paskutinės galiojančios jų redakcijos ir pan. Nebuvo galima leisti teisinio chaoso, todėl buvo pasirinkta tokia nuostata: *nustatyti, kad Lietuvos Respublikoje ir toliau galioja tie iki šiol veikę Lietuvos įstatymai bei kiti teisės aktai, kurie neprieštarauja Lietuvos Respublikos Laikinajam Pagrindiniam Įstatymui.*

Taigi tokia buvo nepriklausomybės atkūrimo dokumentų rengimo logika, nepriklausomybės atkūrimo teisinė konstrukcija. Ji buvo pakankamai gerai apmąstyta. Net žymiausi Sovietų Sąjungos teisininkai, kuriems po Kovo 11-osios M. Gorbačiovas ir jo komanda pavedė teisiškai įvertinti tą dieną Aukščiausiosios Tarybos priimtus teisės aktus ir juos sukritikuoti, nesugebėjo jiems nieko prikišti. Vienintelis jų priekaištas buvo tai, kad šie teisės aktai neatitinka tuometinės Sovietų Sąjungos Konstitucijos. Bet Kovo 11-osios aktai tam ir buvo kuriami, kad jos neatitiktų!

Telieka paklausti: kodėl nepriklausomybė buvo atkurta būtent kovo 11 d., kodėl to nebuvo galima padaryti anksčiau, tarkim, iš karto po 1990 m. vasario 24 d. įvykusių rinkimų arba kovo pirmosiomis dienomis, arba vėliau, pavyzdžiui, kovo 12 dieną?

Anksčiau tai nebuvo įmanoma vien dėl to, kad per 1990 m. vasario 24 d. vykusius rinkimus buvo išrinkta tik 90 deputatų iš 141. Pagal tuo metu galiojusią Lietuvos TSR konstituciją Aukščiausiosios Tarybos sesija buvo laikoma teisėta, jeigu joje dalyvauja ne mažiau kaip du trečdaliai deputatų, t. y. ne mažiau kaip 95 deputatai. Vadinas, reikėjo palaukti, kol įvyks pakartotinis balsavimas, kol bus išrinkta pakankamai deputatų. Pakartotinis balsavimas vyko kovo 4, 7, 8 ir 10 dienomis. Iki kovo 10 d. vakaro, kai prasidėjo Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos sesija, buvo išrinkti 133 Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatai iš 141. Nutarus pradėti sesiją kovo 10 d., t. y. jau pasibaigus pakartotiniam balsavimui, buvo siekiama turėti garantiją, kad bus išrinkta kuo daugiau nepriklausomybės atkūrimą remiančių deputatų. Tai buvo labai svarbu, nes jeigu Nepriklausomybės Atkūrimo Aktas būtų buvęs priimtas tik nedidele balsų persvara, būtų buvę sunkiau pasaulį įtikinti, kad Lietuva tikrai nori būti nepriklausoma valstybė.

Kodėl ne vėliau kaip kovo 11-ąją? Kitą dieną, t. y. kovo 12-ąją, Maskvoje turėjo prasidėti SSRS liaudies deputatų suvažiavimas. Formaliai tai buvo aukščiausioji tuometinės Sovietų Sąjungos valdžios institucija. Šis suvažiavimas turėjo išrinkti pirmą SSRS prezidentą. Juo turėjo tapti SSKP CK generalinis sekretorius M. Gorbačiovas. Taip ir atsitiko, jis buvo išrinktas pirmuoju ir, beje, paskutiniu Sovietų Sąjungos prezidentu, nes po pusantrų metų Sovietų Sąjungos neliko, ji subyrėjo. Buvo baiminamasi, kad išrinktas SSRS prezidentas, turėdamas didelius įgaliojimus, galės pamėginti įvesti Lietuvoje nepaprastąją padėtį. Nepaprastosios padėties įvedimas reikštų, kad visą valdžią Lietuvoje perima Sovietų Sąjungos kariškiai, jų kariniai komendantai, kad yra labai apribojamos žmonių teisės ir laisvės, kad kariškiai įgyja teisę panaudoti ginkluotą jėgą ir pan. Suprantama, tokiu atveju išrinktoji Aukščiausioji Taryba negalėtų susirinkti, negalėtų veikti, negalėtų paskelbti apie nepriklausomybės atkūrimą. Kitaip tariant, reikėjo užbėgti SSRS liaudies deputatų suvažiavimui už akių, reikėjo suskubti pasinaudoti tautos valia sukurta ir istorijos suteikta galimybe. Ir tai buvo padaryta, padaryta būtent kovo 11-ąją.

Galima prisiminti dar vieną įdomų dalyką. Kitą dieną po Nepriklausomybės Atkūrimo Akto priėmimo, t. y. kovo 12-ąją, Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba nutarė kreiptis į tuometinę SSRS Aukščiausiąją Tarybą, jos pirmininką M. Gorbačiovą (būtent tokios buvo jo pareigos iki išrenkant SSRS prezidentu). Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko Vytauto Landsbergio kabinete buvo susirinkę keli deputatai, taip pat teisininkai, kurie turėjo padėti parengti kreipimosi tekstą. Dėl šio teksto didesnių nesutarimų nekilo – kreipimasis buvo pranešama, kad kovo 11-ąją yra priimti teisės aktai dėl Lietuvos valstybės nepriklausomybės atkūrimo, kad šis kreipimasis yra oficialus *pasiūlymas pradėti derybas dėl sureguliuojimo visų klausimų, susijusių su įvykusių valstybės nepriklausomybės atkūrimu*, – o dėl to,

**KODĖL NE VĖLIAU
KAIP KOVO 11-ĄJĄ?
KITĄ DIENĄ, T. Y.
KOVO 12-ĄJĄ, MAS-
KVOJE TURĖJO
PRASIDĖTI SSRS
LIAUDIES DEPU-
TATŲ SUVAŽIAVI-
MAS.**

* Lietuvos Respublikos svarbiausių dokumentų rinkinys. 1990 m. kovo 11 d. – 1990 m. gegužės 11 d. Vilnius, Mintis, 1990, p. 9.

kaip kreiptis į M. Gorbačiova, deputatų nuomonės išsiskyrė: ar žodžiu „drauge“ (toks kreipinys tuomet buvo įprastas), ar žodžiu „gerbiamasis“, ar tiesiog „SSRS Aukščiausiosios Tarybos Pirmininke“. Prof. V. Landsbergis pasiūlė kreipinį, daug tiksliau atspindintį tai, kas iš tiesų įvyko: „SSRS Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkui *Jo Prakilnybei* Michailui Gorbačiovui“*. Kreipinys „Jo Prakilnybei“ tarptautinėje teisėje, diplomatinė praktikoje yra įprastas, kai *vienas valstybės vadovas oficialiai kreipiasi į kitos valstybės vadovą*. SSRS liaudies deputatų suvažiavime šis kreipinys sukėlė didelį šurmulį. Vėliau vienas iš M. Gorbačiovo „perestroikos“ architektų, Aleksandras Jakovlevas, savo atsiminimuose rašė, kad kai išgirdo kreipinį „Jo Prakilnybei“, suprato, jog Lietuva tikrai „išsprūdo“ iš Sovietų Sąjungos.

1990 m. kovo 11 d. Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba ne tik atkūrė valstybės nepriklausomybę – per kelerius savo veiklos metus ji įtvirtino Lietuvos valstybingumą, padėjo tvirtus demokratinės nepriklausomos valstybės raidos pagrindus. Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba įvykdė visus Atkuriamojo Seimo uždavinius, todėl ji visiškai pagrįstai Seimo 1996 m. lapkričio 26 d. priimta Deklaracija** yra pavadinta Lietuvos Respublikos Aukščiausiąja Taryba–Atkuriamuoju Seimu.

* Lietuvos Respublikos svarbiausių dokumentų rinkinys. 1990 m. kovo 11 d. – 1990 m. gegužės 11 d. Vilnius, Mintis, 1990, p. 34.

** Valstybės žinios, 1996, Nr. 116 – 2712.

Nuotraukose –

17 psl.:

1991 metų sausio 8-oji: po mitingo prieš kainas valomi parlamento laiptai.

18–19 psl.:

Pirmoji atkurtos Lietuvos Respublikos vyriausybė.

Pirmoje eilėje iš kairės – miškų ūkio ministras Vaidotas Antanaitis, pramonės ministras Rimvydas Jasinavičius, ryšių ministras Kostas Birulis, vicepremjeras Algirdas Brazauskas, ministrė pirmininkė Kazimira Prunskienė, vicepremjeras Romualdas Ozolas, finansų ministras Romualdas Sikorskis, vidaus reikalų ministras Marijonas Misiukonis, žemės ūkio ministras Vytautas Knašys, susisiekimo ministras Jonas Biržiškis; antroje eilėje – kultūros ir švietimo ministras Darius Kuolys, sveikatos apsaugos ministras Juozas Olekas, teisingumo ministras Pranas Kūris, statybos ir urbanistikos ministras Algimantas Nasvytis, prekybos ministras Albertas Sinevičius, materialinių išteklių ministras Romualdas Kozyrovičius, socialinės apsaugos ministras Algis Dobravolskas, ekonomikos ministras Vytautas Navickas, užsienio reikalų ministras Algirdas Saudargas, energetikos ministras Leonas Ašmantas.

20 psl.:

Vienas iš antivyriausybinių mitingų 1991 m. sausio mėnesį.

VYRIAUSYBĖ
BE
KOMUNISTŲ!
PASITIKIM
LINDSBERGIU

VYRIAUSYBĖ
BE
KOMUNISTŲ!

STASYS VAITKEVIČIUS

Socialinių mokslų daktaras,

Mykolo Romerio universiteto prorektorius plėtrai ir tarptautiniams ryšiams

MINISTRŲ KABINETŲ ĮNAŠAS Į ŪKIO REFORMAS

Buvusios Sovietų Sąjungos ekonominio, socialinio, finansinio ir politinio formalaus žlugimo išvakarėse Lietuva, 1990 m. kovo 11-ąją teisiškai atkūrusi savo nepriklausomą valstybę, neišvengiamai susidūrė su daugybe objektyvių ir subjektyvių veiksnių, didele dalimi nulėmusių vyriausybių veiksmus arba bent jau padariusių joms didelę įtaką. Svarbiausi objektyvūs veiksniai, su kuriais pačiomis pirmosiomis Nepriklausomybės atkūrimo dienomis susidūrė Aukščiausioji Taryba ir Vyriausybė, buvo šie:

1. Komandiniais principais paremtų ūkinių santykių savaiminis nutrūkimas su visomis iš to išplaukiančiomis neigiamomis pasekmėmis įmonėms bei jų darbuotojams ir kartu Lietuvos valstybei.
2. Daugelio Sovietų Sąjungos ministerijų ir žinybų užsakymų, pirmiausia karinei pramonei, neišvengiamas praradimas ir materialinių techninių išteklių srauto per šiuos užsakymus nutrūkimas.
3. Rublio, kaip atsiskaitomos ir mokėjimo priemonės, apyvartos ir atsiskaitymų tiek tarp buvusių sąjunginių respublikų, tiek tarp atskirų įmonių sutrikimai.
4. Lietuvos sienų, muitų ir daugelio kitų sričių faktinės kontrolės nebuvimas; šias funkcijas atliko sovietiniai kariniai dariniai ir kitos represinės struktūros, kurių bazės veikė Lietuvos teritorijoje.
5. Ekonominės ir kitokios sankcijos Lietuvai, apsisprendusiai žengti Nepriklausomybės keliu.
6. Būtinumas restruktūrizuoti Lietuvos ūkį, atsisakyti to ūkio integracijos į Sovietų Sąjungos karinį-pramoninį kompleksą.
7. Natūralių monopolijų veiklos reguliavimo būtinumas.

Pagrindiniai subjektyvūs veiksniai, kuriuos Lietuvos valdžia privalėjo įvertinti, buvo šie:

1. Pilietinis daugumos Lietuvos gyventojų nusiteikimas vykdyti savos valdžios priimtus teisės aktus ir įgyvendinti jos parengtas reformas.
2. Realus teisinių struktūrų (teismų, prokuratūros ir kt.) veikimas pagal sovietmečiu priimtas teisės normas ir teisinę praktiką. Ši situacija turėjo ypač neigiamą įtaką civilinės teisės santykiams, nes net ir teorinių tokios teisės pagrindų 1990 metais Lietuvos universitetuose ir kitose aukštosiose mokyklose iš esmės dar nebuvo pradėta dėstyti.
3. Lietuvos tautinių mažumų, pirmiausia jų didesnės koncentracijos vietose (Visagine ir pietryčių Lietuvoje), pažeidžiamumas.
4. Dalies buvusios sovietinės nomenklatūros ir kitų privilegijuotą padėtį visuomenėje turėjusių asmenų atviras ar slapta inspiruojamas nepasitenkinimas ekonominiais ir socialiniais sunkumais.

Tai, kaip Aukščiausiosios Tarybos veiklos laikotarpiu funkcionavusios Vyriausybės įvertino minėtus veiksnius, kaip rėmėsi pažangiausių to meto specialistų pagalba, darė nemažą įtaką

šalies pasiekimams bei nesėkmėms ir lėmė rezultatus ne tik nagrinėjamoju laikotarpiu, bet ir ateityje.

Kazimiro Danutės Prunskienės vadovaujamos Vyriausybės – pirmosios po nepriklausomybės atkūrimo Vyriausybės – priimti nutarimai dėl Lietuvos ūkio reformų

Pirmoji Aukščiausiosios Tarybos paskirta Vyriausybė, veikusi 1990 m. kovo 17 d. – 1991 m. sausio 10 d., daugiausia dėmesio skyrė šioms problemoms spręsti ir krašto reformoms įgyvendinti:

1. *Lietuvoje veikiančių bankų atskyrimas nuo Sovietų Sąjungos bankų sistemos ir jų perėmimas į Lietuvos jurisdikciją; Valstybinės mokesčių inspekcijos sukūrimas.* Reformuodama Lietuvos ūkį, Pirmoji Vyriausybė nutarė reorganizuoti Lietuvos teritorijoje veikusius Sovietų Sąjungos bankų padalinius ir suteikti jiems Lietuvos valstybinių bankų statusą, taip pat paskirti atitinkamų bankų vadovus. Remiantis tuo pačiu nutarimu, buvo sudaryta komisija dėl reorganizuotų bankų aktyvų, pasyvų, fondų ir rezervų perėmimo ir jai pavesta derėtis dėl nurodytų finansinių ir materialinių išteklių perėmimo iš atitinkamų Sovietų Sąjungos bankų. Šis Vyriausybės sprendimas sudarė teises, finansines ir kitas sąlygas atkurti Lietuvos bankų sistemą ir praktiškai leido Lietuvos ūkio subjektams atsiskaityti, gauti paskolas ir vykdyti kitas finansines operacijas per Lietuvos jurisdikcijoje veikiančius bankus. Kitas svarbus žingsnis finansinės nepriklausomybės srityje buvo Valstybinės mokesčių inspekcijos įsteigimas. Inspekcijos buvo kuriamos pertvarkant buvusius valstybinių pajamų skyrius ir nustatant prievoles visiems ūkio subjektams įsiregistruoti minėtoje Valstybinėje mokesčių inspekcijoje ir atsidaryti sąskaitą Lietuvoje registruoto banko įstaigoje. Siekdama paskatinti tokių inspekcijų darbuotojus, Vyriausybė nustatė jiems tarnybinius atlyginimus bei priedus ir nuo darbo stažo priklausančias vienkartinės išmokas.

2. *Priemonių, švelninančių Sovietų Sąjungos ekonominės blokados pasekmes, taikymas.* Siekdama sušvelninti ekonominės blokados pasekmes, Vyriausybė per atitinkamas ministerijas ir valstybines struktūras nutarė organizuoti tiesioginius prekių mainus su buvusiomis Sąjungos respublikomis ir didžiais Rusijos miestais, t. y. pagrindiniais prekybos partneriais, ir nepriimti klientų mokėjimo pretenzijų dėl sutartinių įsipareigojimų nevykdymo, jei tokie barteriniai mainai nebuvo tinkamai įgyvendinti. Be to, buvo leista įmonėms mokėti socialines išmokas tiems darbuotojams, kurie nukentėjo nuo ekonominės blokados, taip pat pavesta organizuoti viešuosius darbus laikinai nedirbančių asmenų užimtumui užtikrinti. Reguluodama pinigų cirkuliaciją blokados sąlygomis, Vyriausybė pakvietė Lietuvos gyventojus laikyti indėlius Lietuvos taupomajame banke, o ūkio subjektų atsiskaitymus vykdyti per Lietuvos bankų korespondentines sąskaitas. Blokadą švelninančių priemonių pakete buvo ir nurodymai neteikti kreditų grynaisiais pinigais, nutraukti prekių pardavimą išsimokėtinai ir kt. Išvardytos ir kitos

čia nepaminėtos finansinės bei administracinės priemonės ribojo ir Lietuvos ūkio subjektų veiklą, tačiau padėjo apsaugoti Lietuvos ūkį ne tik nuo praktiškai beveikių tampančių rublių invazijos, – jos kartu drausmino Lietuvos ūkio subjektus ir jų partnerius buvusioje Sovietų Sąjungos teritorijoje, apskritai mažino Maskvos įtaką ūkiniams procesams ir skatino ekvivalentinių prekių mainais paremtų santykių raidą. Ne vien ekonominę blokadą švelninančių, bet ir visuotinai pripažintus komercinius santykius skatinančių veiksmų grupei galima priskirti Vyriausybės nutarimus organizuoti ne maisto prekių, kurios nepatenka į valstybinį užsakymą, pardavimą prekių aukcionuose ir komercinę prekybą pagal atitinkamų ministerijų patvirtintus prekių sąrašus. Nors tokių prekių sąrašas ir prekybos mastai nebuvo dideli, šie Vyriausybės žingsniai skatino rinkos santykių raidą. Sunkėjant ekonominės blokados pasekmėms, Vyriausybė, įgyvendindama atitinkamą Aukščiausiosios Tarybos nutarimą, nusprendė per Lietuvos banką sugriežtinti grynųjų pinigų išdavimo kontrolę, apribojo valstybinėse įmonėse maksimalius darbo užmokesčio dydžius, taip pat laikinai uždraudė Lietuvos piliečiams išvežti iš Lietuvos būtiniausias maisto ir kai kurias ne maisto prekes. Beje, net ir ekonominės blokados sąlygomis buvo nuspręsta įgyvendinti atskirų ministerijų pasirašytą susitarimą su Vakarų Sibiro naftos ir dujų gavybos gamybiniais susivienijimais Tiūmenės srityje dėl gyvenamųjų namų ir socialinių objektų statybos 1991–1995 metais, nes užsakovai Lietuvos statybininkams tiekė medžiagas ir techniką, o Lietuvai buvo suteikta galimybė iš dalies apsirūpinti nafta.

SIEKDAMA SUŠVELNINTI EKONOMINĖS BLOKADOS PASEKMES, VYRIAUSYBĖ PER ATITINKAMAS MINISTERIJAS IR VALSTYBINES STRUKTŪRAS NUTARĖ ORGANIZUOTI TIESIOGINIUS PREKIŲ MAINUS SU BUVUSIOMIS SĄJUNGOS RESPUBLIKOMIS IR DIDŽIAISIAIS RUSIJOS MIESTAIS.

3. *Asmeninio ūkio plėtra.* Skatindama privatų ūkininkavimą kaime, Vyriausybė reglamentavo valstiečių ūkio miško tvarkymą ir naudojimą, taip pat žemės asmeniniam ūkiui skyrimo, įforminimo ir apskaitos klausimus. Šiais nutarimais buvo nustatytos veiklos sritys ir sąlygos, kuriomis vadovaudamasis ūkininkas galėjo organizuoti verslą miške, taip pat nurodyti žemės skyrimo asmeniniam ūkiui plėtoti principai. Nors ekonominės blokados ir perėjimo į rinkos santykius laikotarpiu žemės davimas asmeniniam ūkiui plėtoti buvo pažangus reiškinys, ilgainiui šis procesas teigiamą įtaką darė tik tada, kai skirtos žemės sklypo ribos sutapo su bet kokia forma atkurtos nuosavybės teise į tam ūkininkui ar jo šeimai iki Antrojo pasaulinio karo priklausiusiu žemės sklypu.

4. *Krašto ūkio ar atskirų jo sričių plėtra.* Kadangi Lietuvos ūkio valdymas po Nepriklausomybės atkūrimo dar negalėjo remtis rinkos santykiais, Vyriausybei teko patvirtinti 1991 metų valstybinius užsakymus pagal centralizuotai skirstomų išteklių sąrašą ir riboti prekių ir paslaugų išvežimą iš Lietuvos, t. y. tokių prekių ir paslaugų eksportą sieti su įvežamų į Lietuvą prekių ir paslaugų balansu. Pažymėtina, kad minėtas valstybinis užsakymas apėmė pagrindines ūkinės veiklos sritis ir buvo būtinas, nes atsiskaitomoji priemonė – rublis – jau neatliko tikrosios savo funkcijos. Todėl tiek ministerijos, tiek ir kitos valstybės bei savivaldybių institucijos buvo priverstos pasirašinėti Vyriausybės patvirtintą tipinę valstybinio užsakymo sutartį ir persikirstyti centralizuotai gautus materialinius išteklius – priešingu atveju dauguma valstybės įmonių būtų paprasčiausiai neišgyvenusios ir tai būtų sukėlę labai neigiamas socialines ir finansines pasekmes. Įgyvendindama žemės reformą, Vyriausybė įpareigojo atitinkamas institucijas pradėti apželdinti mišku žemės ūkiui netinkamas žemes, taip pat nustatyti stačiojo miško kainas, kurios kompensuotų miško išauginimo ir priežiūros išlaidas. Norint sumažinti Rytų Lietuvos atsilikimą statybos ir komunalinės infrastruktūros srityse, buvo skiriama papildomų materialinių išteklių šiam Lietuvos regionui vystyti.

5. *Gamybinių susivienijimų reorganizavimas, bendrų įmonių steigimas.* Siekdama likviduoti sovietiniu laikotarpiu dirbtinai sukurtas monopolijas ir didinti įmonių išlikimo ir konkurencingumo ekonominės blokados sąlygomis galimybes, taip pat vykdydama atitinkamą Aukščiausiosios Tarybos nutarimą, Vyriausybė pradėjo įgyvendinti kelių stambių susivienijimų išskaidymo procesą. Toks susivienijimų reorganizavimas buvo atliekamas pagal jų steigėjų siūlymus, palikus patiems steigėjams teisę spręsti reorganizavimo metu kylančius nesutarimus, veiklos tęstinumo ir kitus klausimus. Įgyvendinant strateginį tikslą – ekonominius ir turtinius santykius su Sovietų Sąjunga spręsti derybų keliu, buvo nutarta leisti steigti bendras su Sovietų Sąjunga įmones, jungtis į įvairių formų susivienijimus ar asociacijas tik esant Vyriausybės leidimui. Tuo pačiu nutarimu Lietuvos valstybės kontroliuojamoms įmonėms buvo uždrausta išvežti į Sovietų Sąjungą ir kitas užsienio šalis pagrindines gamybos priemones ir kitokį turtą.

6. *Intelektinės nuosavybės apsauga ir vertybinių popierių gamyba.* Norint įgyvendinti Lietuvoje sukurtamų vertybių ir kito turto teisinę apsaugos funkciją, buvo pradėti spręsti ir intelektinės techninės kūrybos rezultatų – išradimų, prekių ir paslaugų ženklų bei kt. – valstybinės apsaugos klausimai. Šiuo tikslu Mokslo ir studijų departamentui prie Vyriausybės buvo pavesta įsteigti atskirą struktūrinį padalinį, kuris atliktų patentų tarnybos funkcijas, ir nustatyti šios tarnybos pagrindines veiklos sritis. Spręsdama aprūpinimo vertybiniais popieriais ir dokumentais, kuriems keliami specialūs reikalavimai, problemą, Vyriausybė įpareigojo atitinkamas ministerijas ir valstybines įmones organizuoti tokių vertybinių popierių gamybą ir suteikti tam tikslui būtinus materialinius ir finansinius išteklius.

7. *Mokesčių įstatymų įgyvendinimo tvarka.* Vadovaudamasi Juridinių asmenų pelno mokesčio įstatymu, nuo 1991 metų pradžios Vyriausybė nustatė šio mokesčio lengvatas atskiroms asmenų grupėms, taip pat suteikė juridinio asmens teises Aklių ir silpnaregių sąjungos, Kurčiųjų draugijos ir Invalidų draugijos individualioms įmonėms. Pagal Aukščiausiosios Tarybos nutarimą dėl Žemės mokesčio įstatymo įsigaliojimo buvo nutarta patvirtinti žemės kadastro duomenų žemės mokesčiui apskaičiuoti parengimo ir pateikimo nuostatus, taip pat šio mokesčio skaičiavimo principus ir nurodyti subjektus, kurie buvo atleisti nuo tokio mokesčio. Remdamasi valstybinių įmonių veiklą reglamentuojančiu įstatymu, Vyriausybė patvirtino pagrindinių fondų amortizacinių atskaitymų mokesťinius normatyvus, kurie buvo privalomi valstybinėms bei valstybinėms akcinėms įmonėms ir iš biudžeto išlaikomoms įstaigoms. Reglamentuojant konfiskuoto, neturinčio šeimnininko ar valstybės paveldėto turto panaudojimą ir realizavimą, buvo nustatyti subjektai, perimantys tokį turtą, ir pajamų, gautų už minėto turto realizavimą, gavėjai. Taip pat nustatyti ir mokesčių inspekcijų bei kitų mokesčių surinkimą kontroliuojančių

NORINT SUMAŽINTI RYTŲ LIETUVOS ATSILIKIMĄ STATYBOS IR KOMUNALINĖS INFRASTRUKTŪROS SRITYSE, BUVO SKIRIAMA PAPILDOMŲ MATERIALINIŲ IŠTEKLIŲ ŠIAM LIETUVOS REGIONUI VYSTYTI.

Litai 1991–1993 metais
taip ir liko neįvesti

organizacijų darbuotojų skatinimo principai – 10 procentų nuo išieškotų į valstybės biudžetą lėšų.

8. *Savivaldos materialinės bazės kūrimas.* Pirmiausia Vyriausybė nustatė įmonių, įstaigų ir organizacijų priskyrimo prie savivaldybių vietinio ūkio tvarką ir kriterijus tokiam perdavimui organizuoti, o vėlesniais nutarimais pradėjo savivaldybėms perdavinėti konkrečius objektus ir kitus materialinius bei finansinius išteklius, būtinus tokių įmonių veiklai, taip pat valstybinius užsakymus, dokumentaciją ir kt. Prie teigiamų šios srities nutarimų pirmiausia priskirtume butų ūkio, socialinės rūpybos, komunalinės infrastruktūros ir kitų tiesiogiai savivaldybių viešajai funkcijai įgyvendinti ir gyventojų bendruomenių interesams užtikrinti reikalingų įmonių, įstaigų ir nekilnojamojo turto objektų bei jų dokumentacijos, taip pat apskritai tokiems objektams būtinų materialinių finansinių išteklių perdavimą savivaldybėms. Šios priemonės įgyvendinant viešojo sektoriaus funkcijas buvo naudingos ir rinkos santykiams formuoti, ir ekonominės blokados pasekmėms švelninti.

9. *Socialinė parama.* Vyriausybė nuo 1991 metų pradžios nustatė socialinio draudimo įmokų tarifą – 30 procentų, kuriuos įmonės, įstaigos ir organizacijos privalėjo mokėti nuo darbo užmokesčio dydžio, t. y. jas mokėjo darbdavys, o asmenims, kurie negauna darbo užmokesčio, buvo nustatyta mokėti nuo minimalaus darbo užmokesčio. Be to, darbdavys iš kiekvieno darbuotojo privalėjo išskaityti vieną procentą darbo užmokesčiui tenkančių lėšų, t. y. šią sumą faktiškai mokėdavo kiekvienas darbuotojas. Pagal Aukščiausiosios Tarybos nutarimą buvo nutarta mokėti socialines išmokas vaiko priežiūros laikotarpiu motinoms, kol vaikui sueis pusantros metų. Minėtas išmokas nuspręsta iš dalies mokėti iš socialinio draudimo bei pačių įmonių, įstaigų ir organizacijų materialinio skatinimo ar socialinio vystymo fondų lėšų. Gerindama mažai aprūpintų šeimų gyvenimo sąlygas, Vyriausybė, remdamasi Aukščiausiosios Tarybos priimtu įstatymu, nutarė mokėti joms socialines pašalpas ir nustatė, kad tokių išmokų mokėjimo šaltinis turi būti socialinio draudimo ir specialusis finansinių išteklių fondas. Be to, buvo pripažinti netekusiais galios TSKP Centro Komiteto ir TSRS Ministrų Tarybos nutarimai, kuriais buvo suteiktos įvairios socialinės garantijos ir kompensacijos buvusiems nomenklatūriniams darbuotojams.

10. *Žemės ūkio produkcijos ir kai kurių kitų prekių pagrindinių kainų ir akcizų nustatymas.* Kad žemdirbiai būtų materialiai suinteresuoti parduoti valstybei kuo daugiau žemės ūkio produkcijos, Vyriausybė nutarė 1990 metų IV ketvirčiui nustatyti pagrindinių žemės ūkio produktų supirkimo kainas ir jų priedus. Šiuo nutarimu buvo pripažinti netekusiais galios daugelis iki Nepriklausomybės atkūrimo galiojusios teisės aktų, vertusių žemdirbius gaminti ir iš esmės prievartine tvarka parduoti savo išaugintą produkciją. Reglamentuojant ypač paklausios, užsienio rinkose už laisvai konvertuojamą valiutą realizuojamos prekės – švelniaplaukių žvėrelių supirkimo ir pardavimo tvarką, buvo nustatyti principiniai jų kailių supirkimo ir realizavimo principai bei apyvartos mokesčiai, įsteigta institucija, teikianti licencijas išvežti šiuos kailius iš Lietuvos. Įgyvendinant principinę nuostatą, kad valstybinės įmonės turėtų veikti bent nenuostolingai, nuo 1991 metų pradžios nustatyti didžiausi važiavimo autobusais ir troleibusais reguliaraus eismo tarifai, o savivaldybėms suteikta teisė (atsižvelgiant į įmonių rentabilumą) taikyti iki 25 procentų minėto tarifo nuolaidas. Reguluodama energetikos kainas, Vyriausybė nuo 1991 m. sausio 1 d. nutarė vidutiniškai 2,3 karto padidinti Mažeikių naftos produktų kainas, nustatyti akcizus ir antkainius įvairioms kuro rūšims, lengvatas gyventojams. Pastaruoju nutarimu taip pat nustatytos dujų bei elektros ir šilumos kainos visiems Lietuvos vartotojams. Įvertinusi materialinių išteklių pabrangimą, Vyriausybė nuo 1991 metų pradžios nustatė superkamąsias ir mažmenines pagrindinių maisto produktų kainas ir panaikino jų valstybines dotacijas. Be to, buvo nustatytas ir laikinas akcizų apmokestinamų prekių sąrašas, nurodytos prekės ir institucijos, kurioms minėtas akcizas netaikomas. Pažymėtina, kad Vyriausybės sprendimai gerokai padidinti pagrindinių vartojamųjų prekių kainas sukėlė socialinius neramumus, kurie, beje, galėjo būti organizuoti ir atitinkamų sovietinių tarnybų, todėl Aukščiausioji Taryba sustabdė Vyriausybės nutarimus dėl mažmeninių maisto produktų kainų padidinimo. Priėmus pastarąjį Aukščiausiosios Tarybos nutarimą, K. D. Prunskienės vadovaujama Vyriausybė atsistatydino ir kartu sustabdė savo priimtus nutarimus dėl akcizų, žemės ūkio produkcijos bei maisto produktų mažmeninių kainų ir biudžetinių įstaigų darbuotojų atlyginimų padidinimo.

Didžiausiomis K. D. Prunskienės Vyriausybės klaidomis ar neracionaliais sprendimais įgyvendinant krašto reformas reikėtų laikyti:

1. Labai ženklų mažmeninių kainų pakėlimą, nesusiejus jo su adekvačiu šių kainų padidėjimui atlyginimų ir socialinių išmokų nepasiturintiems asmenims kompensavimu.
2. Tik labai simbolinių susivienijimų ir kitų monopolinių struktūrų, stambių, ypač su kariniu-pramoniniu kompleksu susijusių įmonių, reorganizavimo (skaidymo) procesą ir praktišką bendrų su užsienio kapitalu įmonių steigimo draudimą.
3. Komercinės paskirties įmonių (pvz., statybos, buitinio gyventojų aptarnavimo) perdavimą savivaldybių reguliavimo sričiai. Toks sprendimas leido susidaryti nelygiavertėms ekonominėms sąlygoms tarp atskirų savivaldybių, o jų valdininkams ilgai užsiiminėti nieko bendra su viešųjų paslaugų teikimu neturinčia veikla.

**AUKŠČIAUSIOJI
TARYBA SUSTAB-
DĖ VYRIAUSYBĖS
NUTARIMUS DĖL
MAŽMENINIŲ
MAISTO PRODUK-
TŲ KAINŲ PADIDI-
NIMO.**

Gedimino Vagnoriaus vadovaujamos Vyriausybės priimtų nutarimų įtaka šalies gyvenimui

Trečioji Aukščiausiosios Tarybos paskirta Vyriausybė, veikusi 1991 m. sausio 13 d. – 1992 m. liepos 21 d., priėmė ir įgyvendino arba bent jau pradėjo įgyvendinti ir kartu spręsti daugelį valstybės ir daugumos jos piliečių ypač aktualių uždavinių. Vyriausybės nutarimai dėl pagrindinių sričių pasižymėjo metodiškumu, kompleksišku ir sudarė objektyvias ir subjektyvias prielaidas valstybei žengti pažangos ir ūkio restruktūrizavimo, konkurencingumo didinimo keliu. Publikacijos apimtis neleidžia išvardyti net ir svarbesnių šios Vyriausybės žingsnių reformų srityje, todėl paanalizuosime tik pačius žymiausius, mūsų nuomone, jos laimėjimus, būtent:

1. *Pačių Vyriausybės vadovų parengtas ir Aukščiausiosios Tarybos priimtas Valstybinio turto pirminio privatizavimo įstatymas.* Šis įstatymas kartu su Vyriausybės aparato Privatizavimo skyriaus parengtais įstatymo įgyvendinamųjų teisės aktų projektais, organizacinėmis ir finansinėmis priemonėmis sudarė bendrą privatizavimo metodologiją. Pagal įstatymo projekto rengėjų koncepciją trečdalis valstybinių įmonių, įstaigų ir organizacijų apskaityto turto turėjo būti privatizuota panaudojant valstybės vienkartinės išmokas ir kitas tikslines kompensacijas, taip pat privalomai naudojant nuo 5 iki 50 procentų pinigų. Buvo nuspręsta likusį valstybės turtą privatizuoti tik už pinigus: tuo tikslu buvo numatyta parengti atskirą įstatymą. Į bendrą minėto įstatymo įgyvendinimo kompleksą įėjo pagrindiniai įstatymo įgyvendinamieji teisės aktai, detalizuojantys pirminio privatizavimo įstatymą, kurie buvo susiję su šiais dalykais: a) valstybės vienkartinių išmokų ir kitų tikslinių kompensacijų Lietuvos piliečiams skyrimo tvarka ir tos tvarkos praktiniu įgyvendinimu; b) privatizavimo objektų parengimu privatizavimui ir informacijos apie juos paskelbimu; c) pagrindinių privatizavimo būdų (viešų aukcionų ir viešo akcijų pasirašymo) procedūrų aprašymu; d) stambių valstybės kontroliuojamų įmonių ar susivienijimų išskaidymu (reorganizavimu) prieš juos privatizuojant; e) objektų pardavimo išsimokėtinai ir tokių objektų nukainojimo principų reglamentavimu; f) vienkartinių išmokų ir kitų kompensacijų aukcionų organizavimo tvarka; g) objektų, privatizuojamų už laisvai konvertuojamą valiutą, tvarka; h) viešų interesų privatizuotose įmonėse, pirmiausia susijusių su darbo vietų išsaugojimu, pagrindinės įmonės veiklos tęstinumu ir pan., apsauga; i) pagrindinių priemonių ir investicinių lėšų indeksavimu, t. y. jų apsauga nuo nuvertėjimo hiperinfliacijos sąlygomis ir kt.

Beje, šio įstatymo projekto rengėjai buvo numatę, kad pagal jų parengtą metodologiją aukcionuose ir pasirašant akcijas bus privatizuotos smulkios bei vidutinės įmonės ir kitas turtas, kuriam reikėjo santykinai nedidelių investicijų, o stambiasias įmones, kurias buvo būtina restruktūrizuoti (pirmiausia tai su karine pramone vien tik nuo Sovietų Sąjungos užsakymų priklausiusios didžiosios įmonės), privatizuos strateginiai investuotojai. Tuo tikslu buvo parengtas specialus 110 įmonių sąrašas, kurį patvirtino Aukščiausioji Taryba, o vėliau, suteikus teisę Centrinei privatizavimo komisijai šį sąrašą keisti ir pildyti, čia jau buvo 165 įmonės. Nuo 1991 metų rugsėjo mėnesio iki 1991 metų pabaigos buvo privatizuota 15 procentų visų privatizuotinių įmonių ir 3 procentai valstybinio kapitalo, o 1992 metais – atitinkamai 41 ir 27 procentai. Be to, šiuo laikotarpiu strateginiams investuotojams už laisvai konvertuojamą valiutą buvo parduoti 9 objektai ir pradėtas aktyvus pasirengimas privatizuoti dar keletą stambių Lietuvos įmonių. Lietuvos pirminio privatizavimo politikos sėkmė buvo labai aukštai įvertinta ir tarptautinių lygmeniu: įvairiose PHARE, OCDE ir kitų tarptautinių institucijų organizuotose konferencijose Centrinės ir Rytų Europos vadovaujantiems darbuotojams 1991 metais Prahoje, 1992 metais Paryžiuje ir Kopenhagoje bei kt. Lietuvos privatizavimo koncepcijos kūrėjai skaitė

LIETUVOS PRIVATIZAVIMO KONCEPCIJOS KŪRĖJAI SKAITĖ PAGRINDINIUS PRANEŠIMUS IR MŪSŲ ŠALIES PAVYZDŽIU VYKO PRIVATIZAVIMO PROCESŲ ANALIZĖ, BUVO TEIKIAMOS REKOMENDACIJOS KITOMS RYTŲ IR VIDURIO EUROPOS VALSTYBĖMS.

pagrindinius pranešimus, ir mūsų šalies pavyzdžiu vyko privatizavimo procesų analizė, buvo teikiamos rekomendacijos kitoms Rytų ir Vidurio Europos valstybėms.

2. *Butų ūkio ir žemės ūkio įmonių turto privatizavimas.* Įgyvendinama Aukščiausiosios Tarybos priimtą Butų privatizavimo įstatymą, Vyriausybė reglamentavo privatizavimo taisykles ir įvairius specifinius atvejus, susijusius su butų priklausinių ir kitų patalpų privatizavimu, jų teisiniu registravimu ir pan. Per 1991–1992 metus įgyvendinus minėtus teisės aktus, gyvenamųjų namų ir butų bei jų priklausinių (pvz., palėpių, rūšių) privatizavimas iš esmės buvo baigtas, privatizuota daugiau kaip 93 procentai visų registruotų gyvenamųjų namų ir butų. Butų privatizavimui per šį laikotarpį buvo panaudota daugiau kaip 20 procentų visų investicinių lėšų. Dalyvaujant įvairiose konferencijose ir seminaruose, neteko girdėti panašių atvejų Europoje, kai iš esmės per vienus metus be didelių teisinių, organizacinių ir finansinių problemų būtų inventorizuoti namai ir butai, apskaičiuotos gautos lėšos ir privatizuota tiek daug butų (turint galvoje Lietuvos gyventojų skaičių). Liko neprivatizuoti tik teisiškai negalimi privatizuoti butai dėl pretenzijų į išlikusį nekilnojamąjį turtą ar dėl tokių butų avarinės būklės, o dalis tokių objektų liko neprivatizuota dėl to, kad asocialūs asmenys nesidomėjo privatizavimo procesu. Butų privatizavimo procesas

nemaža dalimi padėjo pasyviems Lietuvos investuotojams apsaugoti savo nuvertėjančias santaupas ir iš esmės be jokios rizikos investuoti į sparčiai brangstantį nekilnojamąjį turtą.

Žemės ūkio ministerijos specialistai, privalėję parengti įstatymų įgyvendinamuosius teisės aktus, realizuojančius žemės ūkio įmonių privatizavimą reglamentuojančias įstatymo nuostatas, patys gebėdavo pateikti tik pagrindines idėjas, kuriomis remiantis visą teisinį-finansinį žemės ūkio įmonių privatizavimo įgyvendinimo mechanizmą teko sukurti Vyriausybės aparato Privatizavimo skyriaus darbuotojams. Nors pagrindiniai Vyriausybės nutarimai žemės ūkio įmonių turto privatizavimo klausimais buvo artimi valstybinio turto pirminio privatizavimo metodikoms, teko įvertinti tokius specifinius ypatumus: a) žemesnį kaimo gyventojų išsilavinimo bei teisinio ir finansinio pasirengimo lygį; b) dažną buvusios sovietinės nomenklatūros kaime atvirą ar paslėptą pasipriešinimą reformoms; c) kaimo vietovėse vyravusią nuomonę, kad visą žemės ūkio įmonių turtą gali įsigyti tik toje vietovėje dirbantys asmenys, t. y. kapitalo ir žinių atėjimą į kaimą buvo siekiama riboti tik asmenimis, kuriems buvo grąžintos nuosavybės teisės į išlikusį nekilnojamąjį turtą, įskaitant ir žemę; d) žemą veterinarijos ir sanitarijos lygį; pasak Žemės ūkio ministerijos vadovaujančių darbuotojų, ne mažiau kaip trečdalis gyvulių ir paukščių buvo užsikrėtę įvairiomis ligomis. Visi šie užsikrėtę gyvuliai ir paukščiai buvo laikomi fermose, kurias, tuometinių veterinarijos specialistų nuomone, buvo būtina dezinfekuoti ir bent dvejus trejus metus laikyti tuščias – tai jau buvo susiję su šių pastatų niokojimu ir vagystėmis. Be to, teko įvertinti žemės ūkį aptarnavusių tarprajoninių agroserviso, veislininkystės ir kitų panašių įmonių veiklos specifiką. Atsižvelgiant į čia minėtus ir nepamintus ypatumus, žemės ūkio įmonių turtas buvo privatizuojamas gamybiniais-technologiniais komplektais, etapais, įvertinus kiekviename etape gautus rezultatus, turto ir ūkininkų ūkių ar / ir naujų žemės ūkio įmonių teisinio registravimo eigą bei kitus veiksnius. Todėl Vyriausybė visus teisės aktus šiuo klausimu rengė ir priiminėjo atsižvelgdama ne tik į patį privatizavimo procesą, bet ir į nuosavybės teisių atkūrimo eigą, taip pat žemės reformos vyksmą, paramos žemės ūkiui įgyvendinimo procesą ir kitus aspektus. Pažymėtina, kad žemės ūkio įmonių turto privatizavimas iš esmės buvo baigtas 1992 metų pabaigoje, kai buvo įsigyta 99,7 procento minėtų įmonių turto buhalterinės vertės, nors turto teisinis registravimas truko dar ne vieną mėnesį. Vyriausybės įvykdytas žemės ūkio įmonių turto privatizavimas ne tik padėjo iš esmės spręsti ekonomines, socialines ir kitas žemės ūkio problemas, bet ir sustabdė prasidėjusias ir tapusias iš esmės nebevaldomas tokio turto vagystes, sudarė objektyvias sąlygas žemės ūkio specializacijai, t. y. leido pereiti nuo vyravusios mėsos ir pieno pramonės prie kitų veiklos sričių. Taip pat buvo sustabdyti šiurkščiausi aplinkosaugos pažeidimai dėl besaikio pesticidų naudojimo ir jų netinkamo saugojimo, nutraukta tiesiog prie pat vandens telkinių be jokių valymo įrenginių pastatytų fermų ar kitų objektų veikla, skatinamas žemės ūkio technikos įsigijimas ir naujų technologijų diegimas.

3. *Piliečių teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimas ir žemės reforma.* Pagal Aukščiausiosios Tarybos priimtus įstatymus Vyriausybė nustatė prašymų atgauti šį turtą pateikimo ir nagrinėjimo tvarką, išlikusio nekilnojamojo turto (pagal atskiras rūšis) grąžinimo tvarką natūra bei ekvivalentine natūra ir vertybiniais popieriais (akcijomis), taip pat jo išpirkimo principus ir kitus procedūrinius šios problemos sprendimo klausimus. Kadangi išlikusio nekilnojamojo turto grąžinimas negalėjo būti savitiksliis procesas, šis teisingumo atkūrimo aktas buvo derinamas su

Žemės reformos įstatymo įgyvendinimo tvarka. Buvo reglamentuota: a) žemėtvarkos projektų parengimo ir jų ekonominio pagrindimo kaimo vietovėse metodika; b) institucijos, rengiančios ir tvirtinančios žemėtvarkos projektus bei įgyvendinančios jų procedūras; c) subjektai, kurie nuosavybės teise gali įgyti žemę. Be to, Vyriausybė apibrėžė perkamos žemės, miško ir vandens telkinių nominalias kainas ir išpirkimo tvarką, taip pat žemės sklypų, skirtų ne žemės ūkio veiklai, ir sodininkų bendrijų narių sodų sklypų pardavimo ir nuomos tvarką. Siekiant apsaugoti nacionalines istorines bei kultūros vertybes ir paminklus, buvo nustatytos specialios taisyklės, kuriomis turėjo būti vadovaujama atkuriant nuosavybės teises, privatizuojant ar vykdanč žemės reformą, jei šie procesai būtų susiję su buvusių dvarų sodybomis – istorijos ir kultūros paminklais.

4. *Valstybės turtinių interesų apsauga.* Valstybės turtinių interesų srityje Vyriausybei teko labai aktyviai ir profesionaliai veikti siekiant įteisinti ir praktiškai perimti vadinamųjų buvusių sąjunginio pavaldumo įmonių turtą, disponuotą sovietinės nomenklatūros ar profsąjungų, taip pat vartotojų kooperacijos sistemos turto dalį. Pirmuoju atveju dar pačiame 1991 metų rugpjūčio pučo įkarštyje Vyriausybė nusprendė, jog visas tokių įmonių turtas nuosavybės teise priklauso Lietuvai, nebent tarpvalstybinėse derybose būtų susitarta kitaip. Būtent dėl šio nutarimo buvo perimtas ne tik minėtų įmonių, bet ir daugelio karinių objektų bei kitas turtas, t. y. buvo pasinaudota situacija, kai po sužlugusio pučo Sovietų Sąjungos vadovybė iš esmės buvo neveiksni, o Rusijos vadovybė faktiškai dar nepradėjo veikti. Antruoju atveju, įgyvendindama Aukščiausiosios Tarybos įstatymą dėl neatlygintino LKP (Sovietų Sąjungos KP), LKP ir komjaunimo organizacijų turto perėmimo Lietuvos Respublikos nuosavybėn, Vyriausybė nustatė šio turto perėmimo taisykles. Jose buvo ne tik teisiškai nustatytos minėtų organizacijų ar jų turto perėmėjų vardu įregistruoto turto perdavimo valstybei procedūros, bet ir nurodytas mechanizmas, kaip atgauti per įvairias buvusios nomenklatūros manipuliacijas „išplautą“ valstybės turtą. Pagal atitinkamą Aukščiausiosios Tarybos nutarimą buvo perimtas ir atitinkamoms valstybės ar savivaldybių institucijoms paskirstytas sovietinių profesinių sąjungų valdytas turtas. Kadangi valstybinį turtą reikėjo atskirti nuo privačių pajų pagrindu sukurtą vartotojų kooperacijos turto, remiantis Valstybės kontrolės patikrinimo išvadomis buvo nustatyta valstybinio kapitalo dalies apskaičiavimo, ginčų sprendimo tvarka ir kiti procedūriniai klausimai, atkuriantys tiek teisėtų vartotojų kooperacijos narių, tiek ir valstybės turtinius interesus.

5. *Valstybės institucijų steigimas, piliečių, įmonių ir valstybės turtinių teisių įteisinimas.* Atkuriant valstybę, reikėjo pradėti įgyvendinti viešąsias funkcijas, kurias atliko buvusi Sovietų Sąjunga arba kurios apskritai nebuvo įgyvendinamos. Šias naujas valstybines funkcijas santykinai galima suskirstyti į dvi grupes: a) šalies strateginių interesų įgyvendinimas ir b) nuosavybės teisių apsauga. Pirmajai valstybinių struktūrų grupei priskirtume Lietuvos ginklų fondo, Interpolo nacionalinio biuro ir Valstybinės atominės energijos saugos inspekcijos įsteigimą. Beje, Lietuvos ginklų fondas buvo įsteigtas atsižvelgiant į Sovietų Sąjungos ginkluotųjų pajėgų siautėjimą Lietuvoje. Steigdama šį fondą Vyriausybė kartu patvirtino ginklų kaupimo tvarką ir šio fondo nuostatus. Įgyvendinant valstybės strateginius interesus, t. y. siekiant geriau prižiūrėti jūrų uosto teritorijas ir akvatorijas, taip pat plėtoti uosto veiklą, buvo nutarta įsteigti specifinės paskirties valstybinę įmonę – Lietuvos jūrų uostų direkciją ir statyti valstybinę Klaipėdos naftos eksporto įmonę. Kai po nepavykusio 1991 metų rugpjūčio mėnesio pučo buvo įgyvendintas atitinkamas Vyriausybės nutarimas dėl buvusių sąjunginių įmonių turto, laivai perėjo Lietuvos nuosavybėn, tokius laivus nutarta perregistruoti kaip Lietuvos valstybės turtą ir patvirtinti jų registravimo taisykles. Pagal Aukščiausiosios Tarybos nutarimą buvo patvirtinta žemės nuosavybės teisės dokumentų formos ir jų išdavimo tvarka. Įteisindama Lietuvos firmų vardų registravimą, Vyriausybė patvirtino firmų vardų registravimo nuostatus ir pavedė Valstybiniam patentų biurui tvarkyti firmų vardų registrą. Be to, buvo patvirtinta pastatų, statinių ir butų teisinio registravimo instrukcija, kurioje, be kitų klausimų, nustatytos nuosavybės teisės dokumentų formos. Vyriausybė reglamentavo pramoninės nuosavybės teisinės apsaugos Lietuvoje tvarką iki išradimų, pramoninių pavyzdžių ir prekių ženklų įstatymų įsigaliojimo ir nurodė, kaip turi būti perregistruojami buvusios Sovietų Sąjungos vardu Lietuvos piliečių ir įmonių anksčiau įregistruota pramoninė nuosavybė, taip pat naujai sukurta pramoninė nuosavybė.

6. *Lietuvos valstybingumo stiprinimas.* Nuo 1991 metų spalio 1 dienos Vyriausybė nutarė pradėti išduoti Lietuvos piliečio pasus ir įpareigojo atitinkamas institucijas įgyvendinti šį nutarimą. Remiantis Aukščiausiosios Tarybos nutarimu ir tarptautinėmis sutartimis, 1992 metų viduryje per Lietuvos sieną be vizų buvo leista vykti devynių valstybių piliečiams, taip pat patvirtinta

1991–1993 metais naudoti finansų ženklai – talonai

**NUO 1991 METŲ
SPALIO 1 DIENOS
VYRIAUSYBĖ NU-
TARĖ PRADĖTI IŠ-
DUOTI LIETUVOS
PILIEČIO PASUS
IR ĮPAREIGOJO
ATITINKAMAS
INSTITUCIJAS
ĮGYVENDINTI ŠĮ
NUTARIMĄ.**

vizų išdavimo tvarka. Kadangi per Naujosios Vilnios komercinį banką Sovietų Sąjungos struktūros iš esmės vykdė finansines diversijas prieš Lietuvą, Vyriausybė įpareigojo valstybines ir valstybines akcines įmones atsiimti iš šio banko įnašus, skirtus banko kapitalui sudaryti, o banko pajamas pervesti į valstybės biudžetą. Remiantis tarpvalstybiniu susitarimu su Rusija, nuo 1991 metų rugpjūčio 26 dienos buvo nutraukta Sovietų Sąjungos muitinės veikla ir sudaryta komisija, įgaliota spręsti buvusių sovietinių muitinės pareigūnų įdarbinimo klausimus, taip pat muitų taikymą prekėms iš Sovietų Sąjungos. Buvę Sovietų Sąjungos jėgos struktūrų darbuotojai buvo skatinami savo noru palikti Lietuvą, Vyriausybė nustatė kompensacijų už jų paliekamus butus ir gyvenamuosius namus išmokėjimo tvarką asmenims, kurie visam laikui išvyksta iš Lietuvos. 1992 metų pavasarį buvo paskelbtas naujokų šaukimas atlikti tikrąją krašto apsaugos tarnybą, pavesta atitinkamoms institucijoms įgyvendinti šį nutarimą ir kartu pradėti praktiškai kurti Lietuvos kariuomenę. Nustatant Lietuvos oro erdvės naudojimo tvarką, buvo patvirtintos laikinos oro erdvės naudojimo taisyklės. Reglamentavusi asmenų, kurie naudojasi Mokslo ir studijų įstatyme nustatytomis teisėmis, darbo ir socialines sąlygas, Vyriausybė patvirtino mokslinio laipsnio diplomo ir pedagoginio mokslo vardo atestato tekstą bei mokslinių laipsnių ir pedagoginių vardų nostrifikavimo ir diplomų registravimo nuostatus.

7. *Bendros šalies ekonominės ir finansinės būklės gerinimas.* Iki atitinkamų įstatymų priėmimo Vyriausybė už fiziniams ir juridiniams asmenims atliekamus veiksmus (pateikiamus ieškinius ar skundus teismuose, notarinius veiksmus ir pan.) įvedė valstybines rinkliavas ir pavedė tam tikroms institucijoms tai įgyvendinti. Įgyvendinant tarpvalstybines sutartis, buvo patvirtinti valstybinio užsakymo nuostatai. Jie galiojo visus 1992 metus, kaip ir privalomų užduočių skyrimo tvarka valstybės įmonėms, kurios veikė kaip natūralios monopolijos. Buvo tobulinama ir mokesčių sistema: apyvartos mokesčių nutarta pakeisti bendrojo akcizo mokesčiu, nustatytos šio akcizo taikymo sritys ir tarifai. Įvertinusi situaciją, kad Lietuvoje jau 1991 metų pabaigoje buvo baigiama pereiti prie pramoninių prekių rinkos kainų, taip pat siekdama pagerinti prekybinius santykius su kaimyninėmis šalimis, Vyriausybė nuo 1992 metų pradžios nutraukė bendrųjų talonų (laikinių pinigų) pardavimą banko bei ryšių įstaigose ir šių talonų išdavimą darbo užmokesčiui. Sunki finansinė situacija, į kurią pateko Lietuvos ūkio subjektai, kai Lietuvos bankas sustabdė kreditų išdavimą, o kitos rublio zonos valstybės įvykdė kredito emisiją, lėmė tai, kad Vyriausybė nutarė suteikti papildomų kreditų Lietuvos ūkio subjektams (išskyrus nuostolingas įmones) jų tarpusavio išsiskolinimams apmokėti. Siekiant didinti gyventojų užimtumą ir mažinti nedarbą, atitinkamos institucijos buvo įpareigosios parengti investicijas ir užimtumo lygį skatinančias programas, teikti metodinę paramą ir konsultacijas, taip pat rengti viešųjų darbų programas, o įmonėms, kurios bus įtrauktos į šias programas, teikti lengvatinius kreditus.

8. *Atskirų ūkio šakų rėmimas, kultūros paminklų apsauga.* Norėdama paspartinti ūkininkų ūkių steigimosi procesą ir efektyvinti žemės ūkio gamybą, Vyriausybė patvirtino prioritetinės paramos ūkininkams programą ir nustatė konkrečias finansinės, materialinės, organizacinės paramos priemones, finansavimo šaltinius, atsakingas institucijas. Be to, buvo didinama valstybės parama ūkininkams iš valstybės biudžeto lėšų ir kitų fondų, sudarytas ūkininkų rėmimo fondas ir nustatyti pagrindiniai tokios paramos prioritetai. Buvo padedama žemės ūkio įmonėms: nuo 1990 metų iki 1992 metų gegužės mėnesio šių įmonių paimtas paskolas Vyriausybė priskyrė prie valstybės vidaus skolos, o remdama nuo 1992 metų sausras nukentėjusius žemdirbius, sudarė daugelio milijardų rublių paramos fondą ir nustatė jo naudojimo tvarką.

Taip pat buvo skatinama individuali ir kooperatinė namų statyba, patvirtinti individualios statybos nuostatai, kuriuose, be kitų klausimų, reglamentuota žemės sklypų tokioms statyboms skyrimo ir įsigijimo aukcionuose tvarka. Skatinant meno, mokslo, kultūros ir švietimo srityje labiausiai nusipelnčius darbuotojus, keletas šimtų žemės sklypų buvo skirta šių darbuotojų daugiabučių gyvenamųjų namų statybai. Reglamentuodama ilgalaikę gyvenamojo būsto statybos programą, Vyriausybė patvirtino jos remiamos programos „Būstas“ pagrindines nuostatas, taip pat svarbiausius individualių gyvenamųjų namų projektavimo, statybos ar rekonstrukcijos reikalavimus. Smulkiajam verslui buvo skirta didelė suma (to meto sąlygomis) – 100 milijonų rublių Investiciniam bankui, kuris lengvatinėmis sąlygomis turėjo kredituoti smulkaus verslo įmones. Spartinant miestų plėtrą ir visus su tuo susijusius darbus, patvirtintos pagrindinių miestų plėtimo pirmajai statybos ir rezervinių teritorijų schemos ir nustatyta, kad tokioms teritorijoms priskirta žemė yra neprivatizuojama ir negražinama buvusiems savininkams. Vadovaudamasi atitinkamu

**BUVO DIDINAMA
VALSTYBĖS PARA-
MA ŪKININKAMS
IŠ VALSTYBĖS
BIUDŽETO LĖŠŲ IR
KITŲ FONDŲ, SU-
DARYTAS ŪKININ-
KŲ RĖMIMO FON-
DAS IR NUSTATY-
TI PAGRINDINIAI
TOKIOS PARAMOS
PRIORITETAİ.**

įstatymu, Vyriausybė paskelbė Didžiųjų Verkių ansamblių kompleksą Verkių istorijos ir kultūros draustiniu ir pavedė atitinkamoms institucijoms nustatyti jo apsaugos zonas ir patvirtinti minėto draustinio nuostatus.

9. *Valstybės kontroliuojamų įmonių veiklos reglamentavimas, jų plėtojimas ir investicijų pritraukimas.* Vykdydama Aukščiausiosios Tarybos nutarimą, Vyriausybė patvirtino valstybinių ir valstybinių akcinių įmonių įstatinio kapitalo apskaičiavimo metodiką ir nustatė kontroliuojančias institucijas šiam nutarimui įgyvendinti. Nustatyta visų rūšių įmonių, įskaitant bankus, apmokestinamojo pelno apskaičiavimo tvarka ir institucijos, kurioms pavesta reglamentuoti atskirų išlaidų apskaitos ir įskaitymo į tam tikrus išlaidų straipsnius tvarką. Kadangi tiek iki Nepriklausomybės paskelbimo, tiek ir Aukščiausiosios Tarybos veiklos laikotarpiu Lietuvoje naudotų pinigų ir konvertuojamos valiutos santykis buvo fiksuotas, Vyriausybė, norėdama apsaugoti nuo nuvertėjimo ūkio subjektų valiutines lėšas, indeksavo jų kursą. Tuo metu Buhalterinės apskaitos įstatymas dar nebuvo priimtas, o šalies įmonėms būtinai reikėjo laikytis finansinės atskaitomybės ir buhalterinės apskaitos reikalavimų, todėl buvo nustatyta, kad visos įmonės minėtą apskaitą ir finansinę atskaitomybę, pradedant 1991 metais, turi organizuoti pagal tarptautinius standartus, buvo patvirtintos ir svarbiausios jų pozicijos. Kad ūkio subjektai geriau suprastų ir įvaldytų šių standartų „subtilybes“, Vyriausybė įpareigojo atitinkamas valstybės institucijas parengti įmonių finansininkų (buhalterių) mokymo programas. Siekiant iš esmės pagerinti įmonių, įstaigų ir organizacijų finansinės informacijos patikimumą, buvo patvirtinti audito veiklos nuostatai, nustatyti kvalifikaciniai reikalavimai auditoriams, patvirtinta auditorių kvalifikacijos suteikimo komisija. Kad užsienio įmonių ir bankų atstovybėms būtų patogiau registruotis Lietuvoje, Vyriausybė nustatė tokio registravimo procedūras. Ekonominės ministerija, skatindama tiesiogines užsienio investicijas, privalėjo netrukdydama išduoti tam leidimus, o apie kiekvieną neigiamą sprendimą pranešti Vyriausybei. Buvo siekiama kuo sparčiau modernizuoti Lietuvos ūkį, pritraukti užsienio investuotojų, pasinaudoti jų patirtimi. Tačiau pažangiausią technologiją ir techniką tuo laikotarpiu buvo galima įsigyti tik už laisvai konvertuojamą valiutą, be to, reikėjo įveikti daug biurokratinių kliūčių. Todėl buvo patvirtinta bendrų su užsienio kapitalu įmonių, kurias steigiant ir kurių veikloje dalyvavo valstybinės ir valstybinės akcinės įmonės, steigimo metodika ir reglamentuotas valiutinių lėšų naudojimas valstybinėse bei valstybinėse akcinėse įmonėse, taip pat valstybinio kapitalo investavimo į kitas įmones tvarka. Norėdama sustabdyti tik prasidėjusius galimus viešų ir privačių interesų derinimo pažeidimus, Vyriausybė uždraudė valstybės valdžios ir valdymo organų vadovaujantiems darbuotojams dirbti komercinėse įmonėse.

10. *Tarptautinių sutarčių parengimas, pasirašymas ir pateikimas Aukščiausiajai Tarybai ratifikuoti, prisijungimas prie tarptautinės teisės dokumentų.* Įgyvendindama ekonominio bendradarbiavimo ir investicijų pritraukimo į Lietuvos ūkį politiką, Vyriausybė parengė, pasirašė ir pateikė Aukščiausiajai Tarybai ratifikuoti tarptautines sutartis su Europos ekonomine bendrija, Europos atominės energijos bendrija, su Prancūzija, Rumunija, Latvija ir Estija, Čekijos ir Slovakijos Federacine Respublika, Bulgarija, Vengrija, Švedija ir Danija. Vyriausybė prisijungė prie 7 tarptautinių jūrų teisės konvencijų, taip pat prie tarptautinės civilinės aviacijos konvencijos ir pavedė atitinkamoms ministerijoms sutvarkyti visas būtinas procedūras.

11. *Savivaldos stiprinimas.* Spartindama savivaldos reformą, Vyriausybė nustatė miestų ir rajonų savivaldybių valdybų funkcijas. Decentralizuodama ūkio valdymą, Vyriausybė perdavė savivaldybių reguliavimo sričiai vandens tiekimo ir kanalizacijos įmones, vaikų lopšėlius-darželius, taip pat žuvininkystės, sodininkystės ir daržininkystės įmones.

12. *Vertybinių popierių rinkos formavimas, pastatų ir gyventojų socialinis draudimas.* Daugelis Lietuvos piliečių buvo įsigiję investicinių bendrovių akcijų, taigi tokių bendrovių veiklą reikėjo kontroliuoti. Vyriausybė nusprendė, kad investicinių bendrovių akcijomis turėtų būti prekiaujama tik per Vertybinių popierių biržą, taikant investicinėms akcinėms bendrovėms viešam Vertybinių popierių platinimui keliamus reikalavimus. Taip pat buvo paskirta pirmoji visuomeniniais pagrindais dirbanti Vertybinių popierių komisija ir patvirtinti šios komisijos veiklos nuostatai. Be to, buvo patvirtinti Nacionalinės vertybinių popierių biržos steigėjai ir tos biržos akcijų platinimo organizatoriai. Kad būtų apsaugoti gyventojų turtiniai interesai, Vyriausybė patvirtino gyventojų pastatų privalomojo draudimo laikinas taisykles, nustatė įmokų dydžius ir pastatų įkainojimo principus. Pagal Aukščiausiosios Tarybos priimtą įstatymą Vyriausybė patvirtino asmenų, apdraustų valstybiniu socialiniu draudimu, įskaitos taisykles,

1991–1993 metais naudoti finansų ženklai – talonai

VYRIAUSYBĖ NUO 1991 METŲ KOVO PABAIGOS NUTARĖ VIDUTINIŠKAI 2,8 KARTO PADIDINTI MAŽMENINES PAGRINDINIŲ MAISTO PRODUKTŲ KAINAS, TAČIAU KARTU LIETUVOS GYVENTOJAMS IŠ DALIES DOTUOTI MĖSOS, PIENO IR DUONOS PRODUKTŲ ĮSIGIJIMO IŠLAIDAS.

taip pat asmenų draudimo valstybės lėšomis ir kompensacijų mokėjimo (jiems susižeidus arba žuvus atliekant tarnybines pareigas) tvarką.

13. *Atlyginimų, socialinių išmokų ir kitų kompensacijų indeksavimas.* Įvertinusi realius infliacijos didėjimo pokyčius rublio zonoje, Vyriausybė kas ketvirtį ar net dažniau priimdavo sprendimus indeksuoti biudžetinių įstaigų ir organizacijų darbuotojų darbo užmokestį, minimalųjį gyvenimo lygį ir minimaliąją mėnesinę algą, taip pat minimalias valstybės remiamas pajamas. Greta šių priemonių valstybės kontroliuojamų įmonių valdymo organams siūlyta didinti atlyginimus savo darbuotojams, ir tai, savaime aišku, buvo įgyvendinama. Be to, sistemingai buvo didinamos socialinės išmokos ir pensijos. Atlyginimų ir kitų išmokų, taip pat pensijų didinimo klausimais Vyriausybė nuosekliai laikėsi pagrindinio principo – visi šie mokėjimai faktiškai turėjo būti atlikti iki pagrindinių produktų kainų indeksavimo, t. y. didžiajai Lietuvos gyventojų daliai, visų pirma socialiai pažeidžiamiausiems asmenims, buvo sudarytos realios finansinio saugumo garantijos ir objektyvios galimybės susimokėti ne tik už būtiniausias paslaugas ir prekes, bet bent jau šiek tiek sukaupti lėšų ir kitoms reikmėms. Beje, visiems nurodytiems mokėjimams buvo skirtos ir atitinkamos valstybės ar savivaldybių biudžetų, fondų arba valstybės kontroliuojamų įmonių lėšos.

14. *Kainų reguliavimas ir jų liberalizavimas.* Didinti būtiniausių produktų, t. y. mėsos, pieno ir duonos, taip pat pagrindinių importuojamų energetinių išteklių kainas, su tuo tiesiogiai susijusias elektros, šilumos ir komunalinių paslaugų kainas Vyriausybė vertė rinkos situacija ir importuojamų žaliavų bei superkamų produktų kainos. Įvertinusi materialinių išteklių pabrangimą ir supirkimo kainų padidėjimą, norėdama apsaugoti Lietuvos rinką, Vyriausybė nuo 1991 metų kovo pabaigos nutarė vidutiniškai 2,8 karto padidinti mažmenines pagrindinių maisto produktų kainas, tačiau kartu Lietuvos gyventojams iš dalies dotuoti mėsos, pieno ir duonos produktų įsigijimo išlaidas. Vyriausybė saugojo vartotojų interesus ir savo veiklos laikotarpiu keletą kartų ribojo prekybininkų antkainius. Beje, mėsos ir pieno didmeninės ir mažmeninės kainos buvo padidintos 1991 metų pabaigoje. Komunalinių ir buitinių paslaugų srityje Vyriausybė nutarė suteikti teisę pačioms savivaldybėms (pagal Ekonomikos ministerijos parengtą tvarką) nustatyti jų reguliavimo sričiai priklausančių komunalinių ir buitinių paslaugų įmonių kainas ir tarifus. Pažymėtina, kad 1991 metų pabaigoje labai nedaug (nuo 4 iki 13 procentų) buvo padidinti dujų, šilumos ir elektros energijos tarifai. Siekdama liberalizuoti kainodarą, nuo 1992 metų pradžios Vyriausybė iš žemės ūkio produkcijos gamintojų produkciją nutarė supirkti rinkos kainomis, o atitinkamoms valstybės institucijoms pavedė taikyti antimonopolinio poveikio priemones galimiems žemės ūkio produktų gamintojų ir perdirbėjų susitarimams.

Didžiausios Gedimino Vagnoriaus vadovaujamos Vyriausybės klaidos ar netinkamai atlikti darbai įgyvendinant krašto reformas yra šie:

1. Bendrojo akcizo mokesčio įvedimas vietoj Europoje visuotinai taikyto pridėtinės vertės mokesčio.
2. Piliečių teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą įgyvendinimo patikėjimas tik valstybinėms struktūroms, kurių veiklos finansavimas nebuvo susietas su faktiškai atkurtos nuosavybės teise į konkretų objektą.

Aleksandro Algirdo Abišalos vadovaujamos Vyriausybės sprendimai svarbiausiais šalies klausimais

Ketvirtoji Vyriausybė, vadovaujama Aleksandro Algirdo Abišalos ir veikusi 1992 m. liepos 21 d.–1992 m. lapkričio 26 d., daugiausia dėmesio reformuojant Lietuvos ūkį skyrė šiems pagrindiniams klausimams:

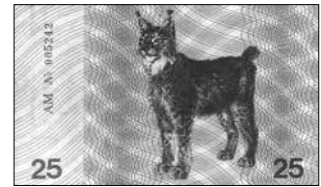
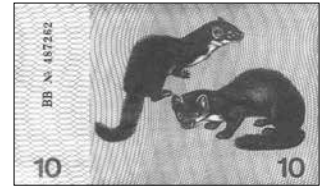
1. *Patvirtino pagrindinių komercinių bankų statutus ir įsteigė ar reorganizavo reikiamas valstybės institucijas arba suteikė joms tinkamesnį teisinį statusą.* Vyriausybė nutarė reorganizuoti Lietuvos taupomąjį ir Lietuvos žemės ūkio bankus į valstybinius acinius bankus, per dvejus metus sudaryti iki nustatytų dydžių šių bankų pagrindinius kapitalus ir patvirtinti jų statutus. Šių bankų statuso pakeitimai, ypač jų pagrindinio kapitalo padidinimas, besikuriančioms privačios kapitalo įmonėms ir kitiems ūkio subjektams sudarė palankesnes sąlygas skolintis. Įvertinusi atskirų ūkio šakų plėtros svarbą, Vyriausybė įsteigė: a) Valstybinę turizmo tarnybą;

b) nuolatinę iš valstybės biudžeto išlaikomą Vertybinių popierių komisiją, taip pat pakeitė ankstesnės Vyriausybės nutarimą dėl Nacionalinės vertybinių popierių biržos steigėjų ir pavedė jiems organizuoti šios biržos akcijų pasirašymą, patvirtino Vertybinių popierių emisijos ir viešosios apyvartos bei vertybinių popierių biržos laikinus nuostatus; c) Valstybinę kainų ir konkurencijos tarnybą ir pagal Aukščiausiosios Tarybos nutarimą patvirtino šios tarnybos nuostatus. Siekdama užtikrinti tinkamą laivų ir kitų plaukiojančių objektų valstybinę techninę priežiūrą, vandens kelių eksploatavimo kontrolę ir saugų plaukiojimą, Vyriausybė sujungė keletą siauriems žinybiniais interesams atstovaujančių institucijų ir įsteigė Vandens transporto inspekciją prie Susisiekimo ministerijos. Suvokus nacionalinės svarbos objektų teisinės apsaugos reikšmę, Klaipėdos jūrų uostui buvo suteiktas valstybinio uosto statusas, apibrėžtos uosto, jo akvatorijos bei teritorijos sąvokos ir nustatyta, kad šie objektai yra neprivatizuojami.

2. *Skatino tiesiogines užsienio investicijas ir privačios nuosavybės plėtrą.* Norint pritraukti strateginę investuotoją į privatizuojamą už laisvai konvertuojamą valiutą Klaipėdos valstybinį akcinį tabako fabriką, nuspręsta pasamdyti patarėją. Pasirinkta JAV kompanija „KPMG Peat Marwick“, su kurios pagalba į Lietuvos ūkį per privatizavimo procesą buvo pritrauktas pirmasis strateginis investuotojas – Philip Morris kompanija ir 1993 metų kovo 31 dieną su ja pasirašyta atitinkama sutartis. Beje, ši kompanija Lietuvoje sėkmingai dirba iki šiol. Reglamentuodama privačios žemės (miško) sklypų perleidimo, įkeitimo ir nuomos tvarką bei sąlygas, Vyriausybė nustatė reikalavimus dėl šių sklypų registravimo Valstybiniame žemės kadaastro duomenų registre, žemės paskirties keitimo tvarką įvairiose Lietuvos teritorijose, atsižvelgiant į tų teritorijų teisinį statusą ir kitus teisės aktų reikalavimus.

3. *Rėmė krašto ūkio ir pavienių ūkio sričių plėtrą.* Siekdama apsaugoti Lietuvos interesus ir nutraukti beverčių rublių pervedimą į Lietuvos bankų sąskaitas iš Ukrainos, Baltarusijos ir Azerbaidžano, Vyriausybė nutarė pritarti Lietuvos banko siūlymui, būtent: grąžinti tokias lėšas nurodytų valstybių centriniams bankams arba pervesti jas į Lietuvos banko korespondentines sąskaitas, arba įsigyti prekių už rublius minėtose valstybėse. Kad geriau vyktų pavienių ūkio šakų reformavimas ir jų pritaikymas prie besikuriančios rinkos santykių, Vyriausybė nustatė ar bent patobulino kultūros vertybių pervežimo per Lietuvos sieną, žemės gelmių naudojimo, gyvenamųjų namų ir butų statybos, vietinio kelių tinklo plėtros, prekių kodų ir muitų nomenklatūros, spalvotųjų metalų supirkimo ir perdirbimo, valstybinių kadastrų veiklos reglamentavimą. Be minėtos kultūros vertybių pervežimo per Lietuvos sieną tvarkos, buvo patvirtinti ir tokių vertybių įvežimo į Lietuvą bei išvežimo iš Lietuvos nuostatai, o atitinkamos muitinės, pasienio ir kultūros paveldo institucijos įpareigosios įgyvendinti šį nutarimą. Dėl žemės gelmių naudingųjų iškasenų žvalgybos, naudojimo ir apsaugos buvo patvirtinta: a) naudingųjų iškasenų naudojimo taryba ir apibrėžtos jos funkcijos; b) tokios veiklos licencijas suteikiančios institucijos ir licencijų teikimo taisyklės. Gyvenamųjų namų ir butų statybos bei paramos socialiai remtiniems asmenims įsigyti būstą klausimais buvo patvirtintos bendrosios tokio paramos fondo apskaitos ir kontrolės taisyklės ir nustatyti šio fondo finansavimo šaltiniai. Patvirtinti laikini vietinių kelių tinklo projektavimo, priklausomybės, naudojimo ir priežiūros nurodymai, o tai padėjo suklasifikuoti kelius pagal atitinkamas kategorijas ir išspręsti kitus principinius klausimus. Nuo 1992 metų pabaigos Vyriausybė nusprendė pradėti įgyvendinti suderintą prekių aprašymo ir kodavimo sistemos įvedimo bei Lietuvos muitų tarifų nomenklatūros rengimo programą, patvirtino už tai atsakingas institucijas ir jų užduotis. Įgyvendindama atitinkamą įstatymą, Vyriausybė nutarė licencijuoti spalvotųjų metalų supirkimo ir perdirbimo veiklą ir įpareigojo tam tikras institucijas ir valstybės įmones šiuos metalus Lietuvoje supirkti. Be to, nutarime buvo nustatyti principiniai licencijų teikimo, metalų apskaitos reikalavimai, paskirtos institucijos, privalančios kontroliuoti šį procesą, ir nustatyti atvejai, kai licencija verstis tokia veikla privatiems ūkio subjektams turi būti atimta. Kuriant valstybinių kadastrų, klasifikatorių ir registrų sistemą, buvo patvirtinti bendrieji jų įteisinimo, veiklos ir likvidavimo nuostatai, rengimo schema ir ekspertų tarybos sudėtis, nurodytos šių ekspertų pagrindinės funkcijos.

4. *Tobulino valstybinių ir valstybinių akcinių įmonių veiklą.* Buvo patvirtintos valstybinių ir valstybinių akcinių įmonių valstybinio kapitalo draudimo taisyklės ir nustatyta, kad šios rūšies įmonės privalo draustis valstybinėje draudimo įstaigoje. Pagal Aukščiausiosios Tarybos nutarimą Vyriausybė patobulino valstybinio kapitalo, konvertuojamos valiutos investavimo į kitas įmones tvarką. Toks reglamentavimas sudarė palankesnes sąlygas valstybinėms ir valstybinėms akcinėms įmonėms pritraukti privatų kapitalą, dalyvauti kaupiant privačių įmonių kapitalą ir kt.

1991–1993 metais naudoti finansų ženklai – talonai

5. *Parengė, pasirašė ir pateikė ratifikuoti tarptautines sutartis.* Vyriausybė parengė, pasirašė ir pateikė Aukščiausiajai Tarybai ratifikuoti sutartis su Turkija ir JAV dėl ekonominio ir komercinio bendradarbiavimo bei pagalbos ekonominėje, techninėje ir su tuo susijusiose srityse, taip pat sutartį su Baltarusija dėl teisinės pagalbos ir teisinių santykių civilinėse, šeimos ir baudžiamosiose bylose.

6. *Igyvendino mokesčių įstatymus.* Pagal Aukščiausiosios Tarybos nutarimą buvo patvirtinta mokesčio už valstybinius gamtos išteklius skaičiavimo metodika ir nustatyta jo indeksavimo tvarka, nurodytos atsakingos institucijos ir jų funkcijos. Įvertinusi, kad vietinių rinkliavų nustatymo tvarka dar nebuvo reglamentuota įstatymu, iki šio įstatymo įsigaliojimo Vyriausybė nustatė tokių rinkliavų rinkimo tvarką ir ūkio subjektus, iš kurių gali būti imamos rinkliavos.

7. *Siekė efektyviai panaudoti buvusios Sovietų Sąjungos karinių įmonių ir kariuomenės objektų turtą.* Norėdama išsaugoti ir tinkamai panaudoti buvusios Sovietų Sąjungos karinių įmonių ir kariuomenės objektų turtą, Vyriausybė nusprendė iš Rusijos armijos struktūrų perimtą turtą paskirstyti kai kurioms ministerijoms, valstybės institucijoms ir savivaldybėms. Pažymėtina, kad Sovietų karinė pramonė disponavo iš esmės savarankiška, „natūrinio ūkio“ principu paremta apsirūpinimo sistema, todėl tokio turto sąrašė buvo ne tik įvairiausios paskirties įmonių, bet ir parduotuvių, buitinių paslaugų kompleksų ir kt., skirtų karo pramonės ir kariškių poreikiams tenkinti. Žinoma, dalis tokio turto nutraukus Sovietų Sąjungos valstybinius užsakymus jau buvo virtusi metalo laužu ar praktiškai nepritaikomais statiniais, tačiau nemažai jo dar reikėjo išsaugoti ir veiksmingai panaudoti.

8. *Plėtojo švietimą ir etninę kultūrą.* Pagal Aukščiausiosios Tarybos nutarimą Vyriausybė pavirtino Lietuvos švietimo fondo nuostatus, kurių svarbiausia paskirtis buvo kaupti papildomas lėšas Lietuvos švietimo sistemai remti. Šiuo nutarimu nustatyti ir pagrindiniai fondo galimų įplaukų šaltiniai, lėšų panaudojimas ir kiti principiniai klausimai. Etninės kultūros tradicijų plėtojimui, puoselėjimui, ugdymui ir tyrinėjimui remti Vyriausybė iš valstybės biudžeto lėšų įsteigė valstybinę J. Basanavičiaus premiją, kuri turėjo būti skiriama iškiliausiems tos srities asmenims, patvirtino premijos skyrimo nuostatus ir nustatė kandidatų ją gauti teikimo ir skyrimo tvarką.

9. *Sprendė socialinius klausimus.* Remiantis 1992 m. liepos 1 d. kainomis ir įvertinus infliacijos rublio zonoje lygį, buvo indeksuotas minimalusis gyvenimo lygis ir nustatyta minimali mėnesinė alga, valstybės remiamos pajamos ir pajamų garantijos, taip pat valandiniai atlygiai, mėnesiniai tarnybiniai atlyginimai ir kt. Nuo 1993 metų pradžios Vyriausybė įpareigojo savivaldybes perimti iš nevalstybinių įmonių, įstaigų ir organizacijų socialinių išmokų mokėjimą, nustatyti jų gavimo kriterijus. Rytų Lietuvos kaimuose dirbantiems pedagogams buvo skiriamos įsikūrimo pašalpos, nustatytas pašalpų mokėjimo šaltinis, nurodytos jų gavimo sąlygos. Atsižvelgdama į šalies ekonominę būklę, nuo 1992 metų lapkričio Vyriausybė nustatė, kad darbo užmokesčio dydis valstybinėse ir valstybinėse akcinėse įmonėse neturi viršyti tų pačių metų spalio mėnesio užmokesčio lygio, taip pat nustatė baudas įmonėms, kurios pažeistų tokią nuostatą. Kadangi tuo laikotarpiu Lietuvos rinkoje dar vyravo valstybinės ir valstybinės akcinės įmonės, šis sprendimas tiesiogiai palietė daugumą Lietuvos gyventojų, nes privatus sektorius taip pat orientavosi į rinkos darbo užmokesčio lygį.

10. *Reguliavo tam tikrų prekių ir paslaugų kainas.* Padidėjus gamtinių dujų ir naftos kainoms rinkoje, buvo nustatytos atitinkamos šių išteklių kainos 1992 metų IV ketvirčiui, o kartu ir šilumos bei elektros energijos, šildymo, krosnių kuro ir malkų kainos, taikomi antkainiai ir lengvatos. Ūkio srityse, kuriose rinkos santykiai jau buvo pakankamai išsirutulioję ir įmonės realiai konkuravo, Vyriausybė stengėsi įteisinti prekių ir paslaugų kainų liberalizavimą. Įgyvendinant šį principą buvo iš esmės liberalizuotos privataus sektoriaus statybos darbų kainos ir nustatyti iš valstybės ar savivaldybės biudžetų finansuojamų objektų kainos apskaičiavimo principai, nurodyti reikalavimai dėl statybos rangovų iš biudžeto finansuojamiems objektams konkurso tvarkos. Be to, visiškai liberalizuotos Lietuvoje gaminamų stipriųjų alkoholinių gėrimų kainos, o daugeliui maisto produkto kainų nustatytas rentabilumo lygis, kurio prekybos įmonės neturėjo viršyti nustatydamos savo prekių antkainius. Kadangi duonos ir miltų kainos dar buvo reguliuojamos, reglamentuota subsidijų šiems maisto produktams skyrimo tvarka. Nustatydama kitų žemės ūkio produktų kainas, nuo 1992 metų lapkričio pabaigos Vyriausybė nutraukė subsidijų mokėjimą ir įpareigojo Valstybinę kainų ir konkurencijos tarnybą patikrinti, ar rinkoje dominuojantys prekybininkai nepažeidžia vartotojų interesų. Šis nutarimas

skatino konkurenciją tarp asmenų, prekiaujančių Lietuvoje išauginta žemės ūkio produkcija, ir leido jiems nuomotis patalpas uždaro konkurso būdu.

Didžiausiomis A. A. Abišalos vadovaujamos Vyriausybės klaidomis ar netinkamai atliktais darbais įgyvendinant krašto reformas laikytume atlyginimų iššaldymą rublio hiperinfliacijos sąlygomis, dėl ko buvo sumažėjęs vartojimas ir kartu ekonomikos plėtra, o didžiajai Lietuvos dirbančių žmonių daliai smarkiai pablogėjo gyvenimo sąlygos. Be to, Lietuvos gyventojus, kurie naudojo centrinio šildymo paslaugų sistema, nemaloniai nuteikė vėliau nei įprasta pradėtas daugiabučių namų šildymo sezonas.

Išvados

Aukščiausiosios Tarybos veiklos laikotarpiu priimti įstatymai, jų taikymo gairės apibrėžiantys jos nutarimai, taip pat vyriausybių priimti nutarimai bei organizaciniai, finansiniai ir kiti veiksmai leido vyriausybėms ir jų vadovautoms institucijoms kartu su ūkio subjektais pasiekti tam tikrų laimėjimų, būtent:

1. Sukurti teisinį ir finansinį valstybės valdymo mechanizmą su praktiškai veikiančiomis valstybės institucijomis, sienų ir muitų kontrole.

2. Tik minimaliai sumažėjus Lietuvos BVP lygiui, pavyko ištrūkti iš komandiniais metodais pagrįsto Sovietų Sąjungos ūkio valdymo ir pereiti prie galutinių ūkio reformų įgyvendinant rinkos ekonomikos nuostatas.

3. Aktyviai ir profesionaliai įgyvendinti pirminio privatizavimo politiką: privatizuoti daugiau kaip 5 procentus numatytų privatizuoti vidutinių ir smulkių įmonių, absoliučią daugumą žemės ūkio įmonių turto ir butų, gerokai pasistūmėti žemės reformos ir piliečių nuosavybės teisių atkūrimo srityse.

4. Sėkmingai įgyvendinus kainų liberalizavimo ir prekybos su kitomis šalimis politiką, pavyko pasiekti, kad Lietuvos gyvenime iš esmės išnyktų „prekių deficito“ sąvoka, prasidėtų esminis ūkio ir atskirų jo sričių restruktūrizavimo procesas, pirmiausia atsisakant orientacijos tik į gamybos sritis bei stambių įmonių veiklą, ir pradėti pereiti prie paslaugų, turizmo, spartaus smulkių įmonių steigimo tiek per privatizavimo procesą, tiek ir steigiant visiškai naujas įvairių rūšių įmones.

5. Lietuvos piliečiai tapo mažiau socialiai pažeidžiami ir mažiau priklausomi tik nuo sovietiniais laikais valdžios struktūrų mokėto simbolinio atlyginimo ar socialinės išmokos. Dešimtys tūkstančių Lietuvos gyventojų sėkmingai pradėjo verslą ir galėjo išlaikyti savo šeimas, iš biudžeto finansuojami ar socialiai remtini asmenys gebėjo ne tik išgyventi šį istoriškai sunkų laikotarpį, bet ir sėkmingai atlikti savo funkcijas valstybei, šeimai ir sau patiems ar bent jau visiškai neblogai, atsižvelgiant į to laikotarpio pragyvenimo lygį, gyventi iš socialinių išmokų ar pensijų.

DOKUMENTAI

L. BERIJOS RAPORTAS APIE LIETUVĄ

Lavrentijus Berija – kraupi sovietinės epochos figūra. Istorikams įdomiausi ir gana netikėti yra jo pasakutiniai veiklos ir gyvenimo mėnesiai po Stalino mirties. Tuomet jis tapo įtakingu vidaus reikalų ministru, vadovavusiu ne tik milicijai, bet ir saugumui, kartu buvo ir Ministrų tarybos pirmininko pavaduotojas. Jo iniciatyva tuomet buvo paskelbta plati amnestija, Gulago sistema perduota Teisingumo ministerijai, prasidėjo masinė represijų aukų rehabilitacija, negana to, jis pradėjo kalbėti ir apie „neteisingą rusifikacijos politiką“, o Vokietiją pasiūlė suvienyti į „taikią buržuazinę valstybę“. Šis jo aktyvumas išgąsdino visą SSSR partinę viršūnę. 1953 m. birželį L. Berija buvo suimtas, o gruodį, beje, kartu su gerai Lietuvoje žinomu V. Dekanozovu, 1940 m. „tvarkiusiu“ Lietuvos sovietizaciją, sušaudytas.

Rusijos laikraštis „Nezavisimaja gazeta“ 2005 08 06 išspausdino 1953 m. gegužės 8 d. rašytą L. Berijos slaptą raštą apie padėtį to meto Lietuvoje. Šis dokumentas įdomus tuo, kad jame be jokių akių dūmimo parodyta tikroji mūsų krašto padėtis, žinoma, vertinant ją iš to meto Rusijos saugumo šefo pozicijų. Tačiau nereikia turėti iliuzijų, rašte minimi L. Berijos siūlymai „sulietuvinti“ Lietuvos valdžią neturėjo nieko bendra su okupacijos nutraukimu.

1953 m. gegužės 8 d.

Lavrentija Berija TSKP CK prezidiumui

Visiškai slapta

TSRS Vidaus reikalų ministerijos patikrinimo metu nustatyta, kad Lietuvos TSR vykdoma kova su nacionalistiniu pagrindžiu ir jo šnipinėjimo teroristinėmis gaujomis yra nepatenkinama.

Keletą metų Lietuvos TSR saugumo organai kovą su nacionalistiniu pagrindžiu ir jo ginkluotomis gaujomis vykdė daugiausia čekistinių karinių operacijų, gaudynių gyvenamosiose vietovėse ir masinių taikių gyventojų kratų būdu.

Čekistinėms karinėms operacijoms buvo pritraukta MGB (Ministerstvo gosudarstvennoj bezopasnosti – Valstybės saugumo ministerija) kariuomenė iki 18 tūkst. žmonių ir pastovios tarnybos pagrindu veikiančios vadinamieji liaudies gynėjai iki 10 tūkst. žmonių. MGB karinės dalys ir liaudies gynėjų būriai buvo išdėstyti garnizonuose visuose Lietuvos miestuose ir kitose gyvenamosiose vietovėse. Šiuo metu tokie garnizonai yra 224 gyvenamosiose vietovėse, neskaitant Pabaltijo karinės apygardos karinių dalių garnizonų.

1944–1952 m. Lietuvos TSR buvo areštuota, nužudyta ir ištremta daugiau kaip 270 tūkst. žmonių, iš jų: areštuoti, apkaltinus priklausymu antitarybiniam nacionalistiniam pagrindžiui – 63011 žmonių, nužudyti kaip šio pagrindžio šnipinėjimo ir teroristinių gaujų dalyviai – 20005 žmonės; ištremti už Lietuvos TSR ribų kaip buožės, gaujų slapstytojai ir bendrininkai – 126037 žmonės; prokuratūros ir milicijos areštuoti – 67326 žmonės. Tokiu būdu bendras šiuo laikotarpiu represuotų Lietuvos piliečių skaičius sudaro 10 proc. šalies gyventojų.

Nežiūrint tokių reikšmingų represijų, padėtis Lietuvoje lieka įtempta, nacionalistinis pagrindis vis dar veikia ir vykdo aktyvų antitarybinį darbą. Tai paaiškinama ir tuo, kad masinių operacijų metu buvo areštuota ir ištremta iš Lietuvos TSR ribų daug piliečių su nereikšmingais kaltinimais, o nemažai ir iš viso be jokio pagrindo.

Tokia padėtis negalėjo nesukelti plačių respublikos gyventojų sluoksnių nepatenkinimo, kuris nacionalistinių elementų buvo išnaudotas priešiškais tikslais. Nepatenkinti elementai išeidavo į pagrindį ir būdavo įtraukiami į karines diversines teroristines gaujas.

1944–1952 M. LIETUVOS TSR BUVO AREŠTUOTA, NUŽUDYTA IR IŠTREMTA DAUGIAU KAIP 270 TŪKST. ŽMONIŲ.

Nuo 1944 iki 1953 m. nacionalistinio pagrindžio gaujos nužudė 12910 partinio tarybinio aktyvo žmonių ir lojalių tarybų valdžiai darbo žmonių.

Nenutrūkstamas antitarybinių elementų aktyvumas Lietuvos TSR paaiškinamas dar ir tuo, kad agentūrinė operatyvinė Lietuvos TSR valstybės saugumo organų veikla išaiškinant nacionalistinį pagrindį buvo organizuota nepaprastai blogai. Tuo metu, kai būdavo areštuojamos žemiausios grandys ir eiliniai antitarybinių organizacijų dalyviai, nacionalistinio pagrindžio vadovaujantys centrai likdavo neišaiškinti, o jų vadeivos iki šiol nebaudžiami tęsia savo ardomąjį darbą vadovaujami užsienio emigrantų centrų ir užsienio žvalgybų.

Lietuvos nacionalistinis pagrindis buvo įkurtas vokiečių, o sutriuškinus fašistinę Vokietiją, vadovavimą šiam pagrindžiui perėmė amerikiečių ir anglų žvalgyba. Nacionalistiniam pagrindžiui nuo 1949 m. vadovauja vadinamoji „Lietuvos laisvės kovotojų sąjungos taryba“, kuriai vadovauja buvęs Lietuvos kariuomenės generalinio štabo kapitonas Žemaitis (suimtas 1953 05 30, sušaudytas 1954 11 26 Maskvoje – A. L.).

Kartu su teroristine ir diversine veikla nacionalistinis pagrindis visuomenėje veda plačią antitarybinę propagandą, platindamas laikraščius, brošiūras ir lapelius, spausdinamus nelegaliose spaustuvėse, rotatoriais ir rašomosiomis mašinėlėmis po keletą tūkstančių egzempliorių. Nelegalus laikraštis „Laisvės žodis“ leidžiamas kas mėnesį; šiais metais jau išleisti keturi šio laikraščio numeriai, kuriuose nušviečiamos Lietuvos vidaus problemos, talpinama informacija iš antitarybinių „Amerikos balso“ ir BBC radijo stočių, kviečianti aktyvinti kovą su tarybų valdžia, turint tikslą atplėšti Lietuvą nuo Tarybų Sąjungos.

Nacionalistinio pobūdžio organizacijos tiek suįžūlėjo, kad siekdamas aprūpinti savo gaujų dalyvius maistu, drabužiais ir pinigais, uždeda „mokesčius“ ne tik piliečiams, bet ir kolūkiams, taip pat plėšia kooperatyvų, tarybinių ūkių ir kolūkių parduotuves ir sandėlius. Beje, asmenims, palankiai nusiteikusiems nacionalistinio pagrindžio atžvilgiu, išduodami specialūs kvitai apie iš jų paimtą maistą, drabužius ir pinigus, kuriuose nurodoma, kad juos galima bus pateikti ateityje „teisėtai“ Lietuvos vyriausybei.

Nacionalistinis pagrindis organizacine prasme yra susijęs su lietuvių emigrantų centrais Vakarų Vokietijoje, Anglijoje, Italijoje ir Švedijoje. Šiuos emigrantų centrus išlaiko ir jais naudojasi amerikiečių ir anglų žvalgyba. 1949–1953 metais šios žvalgybos permetė į Lietuvą 13 emisarų, turinčių radijo aparatūrą, ginklų ir pinigų.

Tenka pažymėti, kad Lietuvos nacionalistinio pagrindžio antitarybinėje veikloje ypatingą vaidmenį vaidina vietos katalikų dvasininkija, aprėpianti 90 proc. visų Lietuvos TSR tikinčiųjų. Lietuvos katalikų dvasininkija glaudžiai susijusi su Vatikanu, o jos vadovaujantys veikėjai yra įšventinti Romos popiežiaus.

Lietuvos teritorijoje šiuo metu veikia 6 vyskupijos, sujungtos į tris vyskupijų valdybas, 675 bažnyčios, kuriose mišias aukoja 754 kunigai, taip pat kunigų seminarija, kur mokosi 75 klierikai. Katalikų dvasininkija idėjiškai įkvepia Lietuvos nacionalistinį pagrindį, aktyviai dalyvauja jo kovoje prieš tarybų valdžią ir plačiai dirba tarp Lietuvos jaunimo, stengdamasi jį išnaudoti antitarybiniais tikslams.

Nežiūrint į visa tai, Lietuvos TSR valstybės saugumo organai neturi tarp katalikų dvasininkijos agentūros. Vietoj kasdieninio kruopštaus agentūrinio darbo, taip pat priemonių kartu su Lietuvos kompartijos CK organizavimo skaldant katalikų dvasininkiją, pagrindinis Lietuvos TSR valstybės saugumo organų dėmesys buvo sutelktas į katalikų dvasininkijos represijas. 1944–1953 metais valstybės saugumo organai areštavo 1 arkivyskupą, 3 vyskopus, 3 vyskupijų valdytojus. Be abejo, šios represijos suerzino lietuvių nacionalistinius elementus ir gyventojų buvo priimtose kaip „rusų okupantų vykdomas lietuvių tautos persekiojimas už religiją“.

Kaip paaiškinti tokius rimtus Lietuvos TSR MGB darbo trūkumus? Tai iš esmės galima paaiškinti tuo, kad centriniame Lietuvos TSR MGB aparate, taip pat apskričių ir rajonų centrų organuose beveik nėra lietuvių darbuotojų.

Jau nekalbant apie tai, kad valstybės saugumo ministras yra rusas drg. Kondakov, nepažįstantis vietos sąlygų, nemokantis lietuvių kalbos ir, be to, nesusitvarkantis su jam patikėtomis pareigomis, centriniame Lietuvos TSR MGB aparate iš 496 operatyvinių darbuotojų yra tik 86 lietuviai, o iš 17 skyrių viršininkų – tik vienas lietuvis; iš 80 viršininkų pavadootojų ir poskyrių viršininkų – tik 6 lietuviai. Pažvelgus į rajonų ir apskričių organus, padėtis su lietuvių kadrais dar blogesnė. Iš 87 MGB rajonų viršininkų lietuvių

**NUO 1944 IKI 1953
M. NACIONALISTI-
NIO PAGRINDŽIO
GAUJOS NUŽUDĖ
12910 PARTINIO
TARYBINIO AK-
TYVO ŽMONIŲ IR
LOJALIŲ TARYBŲ
VALDŽIAI DARBO
ŽMONIŲ.**

**CENTRINIAME
LIETUVOS TSR
MGB APARATE IŠ
496 OPERATYVINIŲ
DARBUOTOJŲ YRA
TIK 86 LIETUVIAI,
O IŠ 17 SKYRIŲ
VIRŠININKŲ – TIK
VIENAS LIETUVIS;
IŠ 80 VIRŠININKŲ
PAVADUOTOJŲ IR
POSKYRIŲ VIR-
ŠININKŲ – TIK 6
LIETUVIAI.**

tėra tik 9, iš tokio pat skaičiaus rajonų milicijos vadovų tik 12 yra lietuviai, Kauno srities MGB valdyboje iš 428 darbuotojų – tik 88 lietuviai.

Tokiu būdu patys lietuviai beveik nepritraukiami į kovą su nacionalistiniu pagrindžiu, o rusų darbuotojai, nemokėdami lietuviškai, negali užmegzti būtinų ryšių su žmonėmis, praranda galimybę asmeniškai verbuoti agentūrą ir, nesuprasdami vietos sąlygų, dažnai užgauna lietuvių nacionalinio orumo jausmus.

TSRS Vidaus reikalų ministerija (1953 03 07 Vidaus reikalų ministerija ir Valstybės saugumo ministerija buvo sujungtos į vieną Vidaus reikalų ministeriją – A. L.) ėmėsi priemonių sustiprinti Lietuvos TSR Vidaus reikalų ministerijos vadovybę: nutarta atleisti iš vidaus reikalų ministro pareigų drg. Kondakovą ir pakeisti jį, taip pat ir ministro pavaduotojus lietuviais; pritraukti patikrintus lietuvių kadrus darbui tiek centriniame aparate, tiek ir rajoniniuose Lietuvos VRM organuose; VRM organų operatyvinių darbuotojų kadrų rengimui bei milicijos organų karininkų rengimui Lietuvoje kuriama speciali čekistų mokykla ir milicijos karininkų mokykla, kurios buvo komplektuojamos iš lietuvių. Tačiau būtina, kad Lietuvos KP CK nuolat nagrinėtų VRM organų komplektavimo lietuvių darbuotojais klausimus.

Kartu TSRS VRM imasi priemonių Lietuvos VRM operatyvinio čekistinio darbo pertvarkymui, turint tikslą likviduoti nacionalistinį pagrindį, užkirsti aktyvius šnipinėjimo teroristinių gaujų veiksmus ir antitarybinio pagrindžio ryšių nutraukimą su užsienio centrais ir žvalgybomis.

TSRS VRM imsis reikalingų priemonių steigti agentūrą tarp įtakingos katalikų dvasininkijos veikėjų. Tuo metu kartu su Lietuvos KP CK bus organizuotas atitinkamas darbas skaldant katalikų dvasininkiją. Susipažinus su padėtimi buvusioje Lietuvos TSR MGB, mums tapo žinoma, kad maždaug tokia pati padėtis su lietuvių kadrais yra respublikinėse, apskričių ir rajonų partinėse ir tarybinėse organizacijose.

Lietuvos KP CK aparate iš 15 skyrių vedėjų tik 7 lietuviai, partijos Kauno apskrities komitete iš 11 skyrių ir sektorių vedėjų – 2 lietuviai, partijos Kauno miesto komitete iš 8 skyrių vedėjų – 1 lietuvis, Vilniaus miesto komitete iš 16 skyrių ir sektorių vedėjų – 3 lietuviai, Šiaulių komitete iš 8 skyrių vedėjų – tik 2 lietuviai. Respublikos partiniuose organuose paprastai antrieji sekretoriai yra rusai. Natūralu, kad esant tokiai padėčiai, lietuviai nejaučia jiems patikėtos atsakomybės.

Tokia pati padėtis su lietuvių kadrais yra ir ne vienoje ministerijoje. Lietuvos TSR tarybinių ūkių ministerijoje iš 92 tarybinių ūkių direktorių – tik 27 lietuviai, Žemės ūkio ministerijoje iš 132 MTS direktorių – 53 lietuviai ir iš 117 MTS politinių skyrių viršininkų – 68 lietuviai. Raštvedyba tiek respublikiniuose, tiek ir rajoniniuose partiniuose organuose paprastai yra vedama rusų kalba. Žinoma, visa tai negali neatsiliepti nuotaikoms kaime ir ypač tarp lietuvių inteligentijos, kuri susijusi su nacionalistiniu pagrindžiu ir emigracija.

Todėl kyla būtinybė rimtai išnagrinėti padėtį Lietuvos TSR, turint tikslą kardinaliai išspręsti klausimą dėl lietuvių kadrų rengimo, ugdymo ir iškėlimo. Kartu Lietuvos KP CK turi parengti, o TSKP CK patvirtinti plataus masto masinio politinio ir ideologinio darbo tarp Lietuvos gyventojų ir inteligentijos programą, patikrinti, ar nėra rimtų iškraipymų ir administravimo elementų kolūkinėje statyboje, patikrinti mokesčių sistemą ir, jeigu yra būtinybė, ją peržiūrėti.

Turint mintyje, kad panaši padėtis su antitarybinio nacionalistinio pagrindžio aktyvumu ir VRM organų darbo trūkumais yra Latvijos ir Estijos TSR, mes tuo pat metu ėmėmės reikalingų priemonių pertvarkyti šių organų darbą ir juos stiprinti vietos vadovaujančiais kadrais.

Reikalo dėlei būtų teisinga parengti atitinkamas priemones ir Latvijos bei Estijos Ministrų tarybai ir kompartijų CK linija jų išnagrinėjimui TSKP CK prezidiume.

L. Berija

1953 m. gegužės 8 d.

Nr. 52/B

Parengė Anatolijus Lapinskas

SAJŪDŽIO DEPUTATAI APTARIA VALSTYBĖS ATKŪRIMO TVARKĄ

Sąjūdžio deputatų klubo pasitarimas 1990 m. kovo 9 d.

Išaiškėjus, kad Sąjūdžio remti kandidatai sudarys naujojo parlamento daugumą, kuri gali garantuoti taikų nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimą, beveik be perstojo tartasi dėl bendros nuomonės apie valstybės atkūrimo tvarką. Čia skelbiama dalis kovo 9 dienos pasitarimo, kuriame pristatyti svarbiausių dokumentų projektai ir aptarta Lietuvos politinė situacija.

Pasitarimo stenograma nėra pilna. Kaip liudija rašomąja mašinėle iššifruotas tekstas, mažiau svarbios pokalbių vietos praleistos stenogramą trumpinant, dokumentų projektų išvis necituojant, tačiau šifruotojams labai rūpėjo kai kurių deputatų nuomonės, „ištraukiamos“ netgi iš triukšmo, elgesio niuansai, kurie komentuojami akivaizdžiai pačių skubiai rengiamos stenogramos autorių. Ypatingai įdomūs yra pasisakymų pabraukimai, kurie čia spausdinamame tekste pateikiami kursyvu. Kas yra jų autorius? Bet kuriuo atveju šis paskubomis rengtas tekstas (pokalbis vyksta 9 dienos vėlų vakarą, o 10 dienos vakare jau pirmas valstybės atkūrimo veiksmas!) rodo, kad valdžios klausimas buvo svarbiausias dienotvarkės klausimas.

Veda A. A. ABIŠALA.

Pirmininkauja A. SAKALAS.

A. A. ABIŠALA: Nemūsiška televizija nori nufilmuoti. Gal mes galime taip nutarti, kad jie nufilmuotų bendrą vaizdą ir nešdintųsi. Mandagiai.

Dienotvarkei siūlomi pagrindiniai sesijos dokumentai, klubo įstatai, jums išdalintas rinkimo (AT pirmininko) įstatymo galutinis variantas, reglamento straipsnio pakeitimas dėl vardinio balsavimo. Čobotas turi trumpą pranešimą ir jiems reikia išeiti 18 valandą.

Stankevičius prašo, kad būtų leista dalyvauti Gintarui Pūkui, Kauno Sąjūdžio tarybos nariui, teisininkui, Kauno advokatų kolegija.

M. ČOBOTAS: Ponios ir ponai! Aš visą gyvenimą gerai miegojau. Kai tapau deputatu – negaliu užmigti. Mūsų platforma, mūsų politika, pažiūros jums žinomos, mes jų neslepiam, mes už laisvą Lietuvą, kad lietuviai su lenkais gerai sugyventų ir siektų vieno tikslo. Aš norėčiau sužinoti, ką galvoja ekonomistai. Ar mes nepateksim į ekonominę bedugnę? Kuras, metalas, jeigu mums viską nupjaus, ar mes neatsirasime bedugnėje? Mes negalim iš jūsų, ekonomistų, reikalauti, kad jūs užtikrintumėte, bet tai labai, labai sunki stambi problema. Kokie keliai? Gal yra kokie nors rezerviniai /.../, kažką lėčiau padaryti, kažką aptarti, išreikalauti iš Sąjungos. Ypatingai po Brazausko pasisakymo, dėl tų mūsų miestų – Druskininkų, Klaipėdos. Jeigu mes uosto neturėsime?

L. N. RASIMAVIČIUS: Niurnbergo proceso dokumentuose yra šešios eilutės, kurios sako, kad Klaipėdos atplėšimas nuo Lietuvos buvo nusikaltimas.

A. A. ABIŠALA: Pasiryžimo yra daugiau negu baimės, ir jeigu gerbiamas Čobotas šandien lankosi lenkų sąjungos susirinkime, tai turėtų pacituoti vakarykštį Seimo kreipimąsi į Lietuvos žmones. Pas mus svečiuose yra gerbiamas Česlovas Juršėnas. Aš tikiuosi, jis pasakys, kad remia Sąjūdžio programą ir dėl to lankosi mūsų klube.

Č. V. STANKEVIČIUS: Noriu išsamiai informuoti, ką darbo grupė per šias dienas padarė ir gali pateikti kaip dokumentų projektus. Buvo daug diskusijų, studijų, perdirbimų. Kai

AŠ VISĄ GYVENIMĄ GERAI MIEGOJAU. KAI TAPAU DEPUTATU – NEGALIU UŽMIGTI.

**MES IŠ LTSR
KONSTITUCIJOS
PAIMAM TUOS
STRAIPSNIUS, KU-
RIE BŪTINAI TURI
PASILIKTI**

kas dar nepabaigta, šiandien dar reikės dirbti. Jūs darbo grupę sudarėte nepriklausomybės atkūrimo reikalui: Landsbergis, Saudargas, Andriukaitis, Lapinskas, Ozolas, Motieka, Katkus, Sinkevičius, padėjo Sabutis. 5 dokumentai, penktasis su priedu. (*Skaito dokumentus*).

Pirmojo dokumento tikslas apibrėžti mūsų pačių statusą, o taip pat mūsų santykį su ta struktūra, į kurią mes esam išrinkti ir kuri pati yra neteisėta.

(Č. V. Stankevičius toliau skaito dokumentus be komentaru. Baigia įstatymo projektu dėl Laikinojo pagrindinio įstatymo).

Šitos Konstitucijos bent pirminio projekto šiandien jums negalime dar pateikti, nes jis yra labai prastame stovyje. Aš tikrai norėčiau pasakyti, kaip jisai daromas yra, ir supažindinti su pagrindiniais jo, na su jo turiniu ir kūrimo būdu.

Kaip pastebėjote iš prieš tai perskaitytų dokumentų, yra atkuriamą Lietuvos Respublikos Konstitucija, tačiau jos nuostatos negali būti taikomos. Iš kitos pusės – daugelis dabar galiojančių įstatymų yra grindžiami Lietuvos TSR konstitucinėmis normomis. Ir trečia aplinkybė – tai laikas, kuris šitiems konstituciniams pakeitimams parengti yra labai trumpas, vertė mus pasirinkti tokį metodą, kurį aš prašyčiau suprasti ir pateisinti.

Geriausias variantas, mūsų nuomone, būtų buvęs, jei šiam momente mes turėtume parengtą Laikinąją Lietuvos Konstituciją. Tačiau to projekto nėra, be to, kaip mes įsivaizdavome, šis projektas irgi šiuo metu negalėtų būti įvestas dėl nurodytų priežasčių. Todėl *kaip metodą mes pasirinkome montažą* ir būtinus pakeitimus tokio Konstitucinio įstatymo. Jį net nesiūlome vadinti Konstitucija...

A. SAKALAS: Vakarų Vokietijos televizija prašo 10 minučių.

K. ANTANAVIČIUS: O Lietuvos televizija jeigu prašys?

A. A. ABIŠALA: Prašom kalbėti, tik kiek galima, reiškia ...

Č. V. STANKEVIČIUS: Vien dėl laiko stokos ir pasirinkto metodo, vien todėl, kad greičiau jūs gautumėte pirminį projektą, kuris toli gražu nebus artimas tam, kurį gal galima priimti, todėl stengdamiesi dirbti mažą grupę, tai yra pats racionaliausias laiko atžvilgiu darbas ir *atsiprašydami teisininkų, kad nepasinaudojome jų pasiūlymais dalyvaui šitame darbe*, būtent dėl šių priežasčių, mes dar mėginsime šitą darbą tiesiog padaryti pagal savo kompetenciją, kuri yra nepakankama.

Aš tik dabar pasakysiu štai ką.

Mes iš LTSR konstitucijos paimam tuos straipsnius, kurie būtina turi pasilikti: tai yra visas rinkimų skyrius, visas deputatų skyrius, savivaldybių iš dalies skyrius, piliečių teisių kai kurie pakeitimai. Naudojasi tiek dabartiniu konstitucijos tekstu, tiek Sąjūdžio projektais, tiek darbinės grupės pernai darytais kai kurių straipsnių parengtais projektais. Įdedame kai kuriuos naujus straipsnius, kurie dabartinėje situacijoje nesikerta su LTSR konstitucijos normomis iš Lietuvos Respublikos Konstitucijos. Labiau iš 1922 nei iš 1938-ųjų, nors čia kai kurie straipsniais yra identiški. Grynai išmetam skyrių, kuris reglamentuoja Vyriausybės veiklą, šitas skyrius visiškai netenka prasmės. Tam skyriui pagrindinės konstitucinės normos bus surašytos, liečiančios vyriausybės organizavimo ir darbo pagrindinius principus, ir baigsis nuoroda į jūsų rengiamą Vyriausybės įstatymą. Ekonomistai, finansų specialistai, biudžeto specialistai mums žadėjo parengti konstitucijos dalies, liečiančios biudžetą, straipsnius... Turėjom tiek kliūčių, kompiuterių nesuderinamumo. Pasiryžę dirbti. Prašom leisti dirbti šioje situacijoje, kaip pradėjome. Supažindinti su turiniu galėtume rytoj.

Iš SALĖS: Aš norėčiau paprašyti, kad kokius naujus straipsnius pakomentuoti.

Č. V. STANKEVIČIUS: Gerai. Pasistengsiu, jeigu jūs pageidaujate, tačiau esu tiesiog blogai pasiruošęs. Sakysim, pirmas straipsnis: „Lietuvos Respublika yra suvereni valstybė, išreiškianti Lietuvos tautos bendrą valią bei interesus“. Ekonominė sistema – toks skyrius, kaip buvo.

K. D. PRUNSKIENĖ: Paskutinį kartą patikslintas, vasario 7 dieną.

Č. V. STANKEVIČIUS: Taip, su tais patikslinimais. Mes ėmėm iš brošiūros.

K. D. PRUNSKIENĖ: Reikia dar porą straipsnių papildyti.

Č. V. STANKEVIČIUS: Ten daug ko reikia... Štai dabar pagrindinės... sakysim šiuo metu mes dar patys šito teksto net tarp savęs nediskutavę. *Taip yra tik sumontavę*. Štai jūsų nuomonei galėčiau pasiūlyti pamąstyti: ar gali būti nuostata – Lietuvos pilietis negali būti kartu ir kitos šalies pilietis, kaip LR buvo nustatyta. Siūlau pamąstyti, mes net dar nediskutavome tarp savęs. Gali šitas būti išbrauktas tuojau pat, gali būti paliktas. Jau dabar šitame ruošinyje yra įtraukta kitokia formuluotė straipsnių apie motinystę ir šeimą. Kuri buvo LR konstitucijoje. Tokia lietuviška dvasia – „motinystė ir šeima yra ypatingoje valstybės globoje...“. Pagrindinės teisės ir laisvės. Čia yra pakeitimai kai kurie, bet jie yra neesminiai... Yra straipsnis dėl informacijos laisvės. „Valstybės teritorija ir kalba“. Toks skyrelis liko iš

**YRA ATKURIAMA
LIETUVOS RESPU-
BLIKOS KONSTI-
TUCIJA, TAČIAU
JOS NUOSTATOS
NEGALI BŪTI TAI-
KOMOS.**

26-110

Ten tokia valstybės taryba padarys diskusijų vienai ar dviem dienom. Aš suprantu, kad tai politinė alternatyva tam sukeltam ažiotažui dėl prezidentūros. Bet mes turim ~~sintet~~... Jeigu rimtai žiūrėti į tą tarybą, kuri turi apriboti to būsimo prezidento valdžią, tai ta numatyta padaryti aktais iš karto, sureguliuojant tą per didelę valdžią, kuria jam duoda dabartinė Konstitucija. Ir tą čia pat darant - ne apie prezidentą eina kalba, o apie pirmą, kad jis nebūtų pastatomas į tokias padėtis, kur nuo jo daug priklauso ir ant jo užguls visa atsakomybė. O atsakomybė turi būti kolektyvinė. Ir pagrindiniai valstybės klausimai turi būti sprendžiami tik parlamente. Todėl man kelia abejonių valstybės tarybos įvedimas į LPI projektą, vien dėl to, kad tai padarys ilgą istoriją.

O štai yra LTSR Konstitucija, nors mes jos pavadinimą pakeisim tuo pirmuoju aktu, ten yra per daug tokių galykų, kurie mums trukdys gyventi, kad ir savaitę svarstant.

Siūlyčiau palikti šio klausimą gerbiamam Lapinskui ne šiai nakčiai, o gal vėliau. Gal po kokio mėnesio galimatai padaryti kaip eilinę Konstitucijos pataisą.

(Lapinskas atsisako nuo jo pasiūlymo balsavimo).

Kl.: Ar nebūtų geriau įvesti pataisas į 78 metų Konstituciją?

Landsbergis: Praktiškai mes negalėtume greitai jos priimti. Mes turėtume daug aiškinti, kodėl ta smetoniška Konstitucija, kuri tai nėra smetonos laikų sugražinimas. Mūsų tautoje prasidėtų tie visokių svarstymų... Tada mes turėtume kitokius, sudėtingesnius argumentus vartoti. O dabar mes turim diskutuotą, skelbtą, tik dar pakoreguotą variantą. Jis lengviau paaiškinamas, kodėl mes greit jį galim priimti.

Aš dar turiu minčių dėl šių dokumentų, kuriuos Saudargas sakė, reikia priimti vienas po kito. Tai gal ne visai taip, bet aš manau, kad man dar duos žodį.

**AR NEREIKĖTŲ
ŠIEK TIEK PERŽIŪ-
RĖTI AUKŠČIAU-
SIOSIOS TARYBOS
PREZIDIUMO
STATUSĄ, NUSTA-
TANT JĮ ARTIMES-
NĮ KOLEKTYVINIO
PREZIDENTO INS-
TITUCIJAI?**

gana didelio skyriaus, liko dabar tik pora straipsnių. Rinkimų sistema visa be pakeitimų. Herbas, sostinė – yra pakeista. Visas Vyriausybės skyrius. Na, iš esmės pabaigiant, keliais sakiniais galėčiau pasakyti: jinau yra artima Lietuvos TSR konstitucijai, išbraukus visas prievoles Tarybų Sąjungai, pakeitus Respublikos pavadinimą, išbraukus sakinius, kurie skatina ten socialistinį lenktyniavimą, išdirbio augimą, komunizmo statybos prievoles ir kita. Daugiau nenoriu jūsų trukdyti, nes tai yra tik ruošinys, nesvarstytas mūsų grupėje.

Noriu dar pasakyti, kokia problema yra idėjos lygyje. Tai ar nereikėtų šiek tiek peržiūrėti Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo statusą, nustatant jį artimesnį kolektyvinio prezidento institucijai? Šiek tiek pakeisti jo statusą, kad tai būtų artimesnis, kaip ir Sąjūdžio programoje tokia principinė nuostata buvo išdėstyta.

(P. Vaitiekūno paprašytas, Č. V. Stankevičius perskaito pirmą straipsnį, kuris yra „Lietuvos Respublika yra suvereni Valstybė...“ – be „demokratinė“).

IŠ SALĖS: Kovo 5 dieną „Amerikos balsas“ komentavo straipsnį ir pasiūlymus dėl 1938 metų Konstitucijos. Ar jūs nesinaudojat šiuo straipsniu?

Č. V. STANKEVIČIUS: Nesinaudojame. Gal jūs galite mums ...

TAS PATS: Reiktų Sakadolskio paprašyti.

E. BIČKAUSKAS: (pirmo klausimo negirdėti). Mane domina konkrečiai scenarijus. Ar kas nors žino, kada planuojama šituos dokumentus priimti? Eilės tvarką supratau, noriu sužinoti tiesiog – datinę tvarką.

A. A. ABIŠALA: (priekaištuoja E. Bičkauskui dėl kalbos).

(Salėje juokas, šurmuly).

Č. V. STANKEVIČIUS: Aš negaliu atsakyti į antrąjį klausimą tiksliai, nes dienotvarkės sudarymo klausimas yra pačių deputatų kompetencijoje. Apie dienotvarkės projektą tikriausiai bus pasakyta atskirai. Aš tik galėčiau pasakyti: po Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko išrinkimo, tie dokumentai gali būti priimti. Mes juos pateikiame kaip vieną paketą, jis taip nuosekliai turėtų būti priimamas be kokių nors pertraukų.

Dėl Pagrindinio įstatymo svarstymo. Čia iš esmės visiškai mažai įvedama naujų normų, tik tos, kurios būtinos. Šis įstatymas net nepretenduoja į naujos Konstitucijos statusą. Jūs turbūt įsivaizduojat: kaip suderinti dvi Konstitucijas, kurios visai skiriasi turiniu, stilistika, struktūra. Tiesiog neįmanoma per tą laiką, kurį mes šiandien turime.

Mes įsivaizduojame, kad šis įstatymas galios tiek, kiek jis galės galioti. Galbūt dieną, galbūt dvi, tris. Jis turės būti taisomas, keičiamas. Ruošiamas arba kitas Laikinasis įstatymas, už šitą tobulesnis, arba bus paruošta Laikinoji Konstitucija. Kaip Respublikos Aukščiausioji Taryba nuspręs ir kaip jinau šitą darbą konstitucinį dirbs.

Č. JURŠĖNAS: Norėjau pasitikslinti, ar teisingai išgirdau. Trečiajame dokumente kalbama apie Helsinkio konferencijos baigiamąjį aktą ir sienų nekintamumą? (Č. V. Stankevičius skaito). Jeigu taip, tai leiskite man porą žodžių pasakyti.

(Duos po klausimų).

K. ANTANAVIČIUS: Ar Laikinasis pagrindinis įstatymas bus priimamas pirmą dieną pagal jūsų scenarijų? Jeigu taip, tai kada jis bus išdalytas?

Č. V. STANKEVIČIUS: Visi šitie dokumentai galės būti išdalyti tik rytoj, atvykus į sesiją. Taip begalima techniškai padaryti. Dėl Konstitucijos yra truputį kebliau. Kuo greičiau išdalysim, tuo bus prastesnis variantas. Ir kada jis turi būti priimamas? Čia problema ta, kad šitą Konstitucijos projektą galima svarstyti trumpiau arba ilgiau. Jeigu mes ilgiau svarstysime, ilgiau galios 1938 m. Konstitucija, kuri sukelia galiojančių įstatymų (neatitikimą) tai Konstitucijai. Siektina, kad įstatymas būtų svarstomas kuo trumpiau, priimamas, po to tobulinamas ir keičiamas.

V. R. GUDAITIS: Ar nesiruošiama šio paketo papildyti dokumentais dėl Lietuvos Respublikos tarptautinio pripažinimo, santykių su .../.

Č. V. STANKEVIČIUS: Turi būti parengti 4 kreipimaisi. Į lietuvių tautą, į pasaulio valstybes... Čia ponas Landsbergis ateis ir jis jau turi to kreipimosi juodraštį. Į Lietuvos tautines bendrijas, į SNO dekolonizacijos komitetą ir galbūt kiti. Į TSRS – dėl gerų santykių.

IŠ SALĖS: (negirdėti).

Č. V. STANKEVIČIUS: Aha, supratau klausimą. Rašoma „Lietuvos tautos“. Šią sąvoką mes suprantame vienareikšmiškai kaip valstybės tautos, apimančios visų tautybių Lietuvos žmones.

Z. JUKNEVIČIUS: Atsakydamas Vagnoriui minėjot, kad dar bus vienas dokumentas dėl įstatymų galiojimo. Ar jūsų grupė jį ruoš, ar jūs manote, kad jį turėtų ruošti gerbiamo Vaišvilos teisėtvarkos, KA grupė?

Č. V. STANKEVIČIUS: Mūsų grupė tai tikrai negali to padaryti.

...

A. A. ABIŠALA: Pradėkime diskusiją.

Č. JURŠĖNAS: *(siūlo Helsinkio konferencijos oficialų pavadinimą į Deklaraciją).*

Ir ne sienų nekeičiamumo, o neliečiamumo principas.

A. SAKALAS: Tai – istoriniai dokumentai ir būtų gerai, jei juos parecenzuotų kiti teisininkai. Ryt iš ryto galėtume tas recenzijas visi aptarti. Patobulinti dokumentus. Tai ypač liečia Konstituciją.

E. BIČKAUSKAS: Prašome informuoti apie numatomą scenarijų.

K. ANTANAVIČIUS: Kaip mes suderinsime su likusiais deputatais? Aš niekur negirdžiu. Mes esam dauguma, bet yra ir nedauguma. Man atrodo, būtų negražu pradėti karštą diskusiją pačioje sesijoje. Rytoj turime susitikti su visais deputatais.

A. A. ABIŠALA: Be abejonės. Kada?

V. ČEPAITIS: Kadangi pirmoji dalis sesijos rytoj turėtų vykti gana trumpai, po to padaryti neoficialų susitikimą.

S. PEČELIŪNAS: *(siūlo pasikonsultuoti su ponu Lozoraičiu, ne tik su kitais deputatais).* Gal jis čia ras kokių spragų?

A. A. ABIŠALA: Nereikia agituoti, visi pritaria jūsų mintims. Pasakykit motyvą ir būdą.

Susitikti su kitais deputatais, galima pranešti per TV.

(Rita Dapkutė, SIA direktorė, sako, kad būtina šiandien reikia išleisti komunikatą.

Deputatai nepritaria).

R. DAPKUTĖ: Tokį komunikatą, ką Sąjūdis siūlo AT pirmininku. Čia klausia kasdien, o Sąjūdis svyruoja...

IŠ SALĖS: Informaciją reikia duoti, nes paskleistos žinios, kad mes masonų principu dirbame. To toleruoti nereikia.

Č. JURŠĖNAS: Bendrą informaciją reikia duoti, bet neminėti šitų dviejų aštriausių. Bus informacija ir nebus informacijos. *(Juršėnui siūloma paruošti komunikatą).*

V. POVILIONIS: Kadangi mes nesvarstome personalijų, tai čia yra ir mūsų nelaimė – mes nepristatome Lietuvos žmonėms galimybės pasvarstyti taip pat. Reikia tokį komunikatą drąsiai skelbti.

K. D. PRUNSKIENĖS *(replika)*: Tai nereiškia, kad mes jos (nuomonės) neturime.

A. A. ABIŠALA: Kaip tik ruošiausi pasakyti tai, ką mes jau buvome kalbėję ir dar kartą, atrodo, yra derinta toje grupėje, kuri ruošia darbotvarkę ir aplamai – Aukščiausiosios Tarybos veiklos pobūdį. Noriu paklausti jūsų: ar verta išdėstyti eigą, o po to grįžti prie dokumentų?

Aš labai prašyčiau tylos, nes yra tvanku, o kai dar ir triukšminga, tai labai sunku dirbti. Gal galima duris atidaryti?

(Scenarijus). Situacija yra gana paprasta, bet yra šioks toks keblumėlis. Prašau pagalvoti, ar mes pradėdame sesiją 21 val. 10 d., ar mes susirenkame ir nepradedam sesijos?

Tarkim, kad mes ją pradėdame, išklausome Bulavo pranešimą apie rinkimus, išsirenkam balsų skaičiavimo grupę – jos sudėtis buvo pasiūlyta ir visi jai pritarė; išsirenkame sekretoriatą ir mandatų komisiją – taip pat buvo jums pristatyti mūsų grupės siūlymai, paliekant vietos kitų grupių atstovams.

Patvirtinus mandatų komisiją, pirmą dieną darbas gali būtų baigtas ir prasidėti neoficialūs pasitarimai, jei tai reikalinga. Pagrindinis pranešimas kovo 11 d. 9 val. yra mandatų komisijos patvirtinimas, pirmininko rinkimo reglamentas. Po to turi prasidėti pirmininko rinkimai. Jeigu iš anksto nesitarsime, gali būti kokie trys ar keturi turai ir užimti visą dieną. Po to reikia pataisyti reglamento 15 straipsnį dėl vardinio balsavimo. Po to galimi du būdai veikti: arba išrenkamas Prezidiumas, arba pradėdame svarstyti dokumentus. Tai ir turime aptarti.

L. SABUTIS: Šiandien dirbusi darbinė grupė mano, kad pradėjus darbą 21 val. buvęs Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas netenka savo galios ir kompetencijos. Tada AT reiktų neišsi-skirstyti, kol bus sukurtas vadovaujantis organas – Prezidiumas arba dalinis prezidiumas – pirmininkas, pavaduotojai, sekretorius, kurie galėtų pagal Konstituciją pasirašyti teisinius aktus.

Norėčiau gauti pritarimą, nes grupė įvairiai svarstė – kaip pradėti AT pirmąją dalį. Buvome susirinkę su rinkiminės komisijos vadovais. Jūs žinot Bulavo padėtį, kai jis vienas atsiduria prieš auditoriją ir t. t. Reiktų, kad šalia jo būtų ir Rinkevičius. Bulavas žada taip pradėti, bet iki tol ar reikia pradėti diskusiją – transliuoti ar netransliuoti per radiją ir TV? Daug yra ir iš kitur, gal čia reiktų darbo prasme išspręsti, paskutiniame prezidiumo posėdyje buvo nuspręsta,

KAIP MES SU-
DERINSIME SU
LIKUSIAIS DEPU-
TATAIS? MES ESAM
DAUGUMA, BET
YRA IR NEDAUGU-
MA.

**PO HIMNO REIKIA
TĖSTI DARBĄ IR
NEAKCENTUO-
TI, KAD TAI YRA
DIENOTVARKĖS
KLAUSIMAI, NES
DIENOTVARKĘ
GALĖS PATEIKTI
TIK IŠRINKTASIS
PIRMININKAS.**

kad viešosios informacijos priemonės dirba paraleliai. Bulavas taria taip: jis pasveikina, papasakoja apie rinkimus ir jų rezultatus, kiek atvyko deputatų... Jei yra 2/3 – dirbam, jei nėra – diskutuojam. Jis (Bulavas) skelbia sesijos pradžią ir įjungiamas himno fonas. Čia gali klubas siūlyti. Jei be fono – man reikia žinoti.

(Balsuoja – įjungti).

V. LANDSBERGIS: tiems, kurie organizuoja visą tą dalyką yra toks oficialus įrašas himno, Kudirkos harmonizacijoje ir tos tonacijos, kuria parašė Kudirka. Taip dainuoti yra nepatogu. Per aukšta. Dainuojama paprastai žemiau, ypač kai neprofesionalai. Tam tikslui yra padarytas irgi atskiras įrašas, jį reikia gauti. Jis yra tercija žemiau.

(Triukšmas).

Z. VAIŠVILA: Aš profesionalas kita prasme. Aš buvau anos Aukščiausiosios Tarybos posėdyje. Labai liūdnas buvo šitas bendras fonas.

A. A. ABIŠALA: Ambrazaitytei – susirinkite apie save tris žmones ir pasakykite išvadą.

L. SABUTIS: Ir dar. Tad didysis herbas, kas matėte, ar jis jau turi būti uždengtas? Kitas momentas – valstybinės vėliavos – pastatom sesijos pradžioje?

A. A. ABIŠALA: (Herbas) – kai bus priimtas įstatymas.

(Šurmuly. Balsuoja – nubalsuoja, kad iš pradžių būtų senas, priėmus įstatymą – kitas).

L. SABUTIS: Po himno reikia tęsti darbą ir neakcentuoti, kad tai yra dienotvarkės klausimai, nes dienotvarkę galės pateikti tik išrinktasis pirmininkas. Bulavas pateikia klausimą rinkti mandatų komisiją. Siūlome iš 9 žmonių, įvairių požiūrių. Iki tol išrenkama balsų skaičiavimo komisija, rekomenduojama nenaudoti šios elektroninės balsų skaičiavimo technikos šiame ir paskesniuose posėdžiuose. Yra paklaidos arba nesuveikia kaip dera.

Išrenkame balsų skaičiavimo komisiją – nuo mūsų grupės siūlomas Razma. Yra atitinkami žmonės, kurie padės pasiruošti. Skaičiuojami balsai ir diskutuojama dėl mandatų komisijos. Sekretoriatas. Buvo siūlomas Juknevičius, o kiti iš aparato. Šiandien pasvarsčius, manome, kad reiktų aparato darbuotojų, bet reikia nors trijų deputatų.

(Balsuoja – dar iš visų po vieną).

Mandatams – Sakalas, Šaltenis, Ambrazevičius, Patackas, Karvelis, Andriukaitienė. Ir du iš kompartijos ir vienas šiaip sau. Vadovauti rekomenduotume Sakalui.

(Balsuoja – už Sakalą).

Kiek valandų dirbam? Orientuojamės į 3 valandas. Deputatai lieka Vilniuje. Projektus jau norėtumėme turėti, nes jei bendras susitikimas 24 val., kad visus tuos projektus galėtų jie tada pamatyti...

Vyriausybė atsistatydina kada?

A. A. ABIŠALA: Tik po pirmininko rinkimų.

V. LANDSBERGIS: Jeigu kartais taip atsitiktų, kad tie visi procedūriniai klausimai pavyksta gana greitai sutvarkyti, nereikia tų trijų valandų. Kas tada? Ar kažką dar darome iki 24 valandos?

L. SABUTIS: Tiksliausiai nedaryti oficialios pertraukos, kad išsiskirstom iki ryto, nes vadovybė nesuformuota, valdo Respubliką visa AT.

V. LANDSBERGIS: Tada labai įdomus momentas. Ar nereikia padaryti to, ką siūlė Sacharovas? Suvažiavimo pradžioje – AT perima visą valdžią Respublikoje. Ar tai savaime suprantama, ar tai reikia pasakyti?

L. SABUTIS: Visa esmė yra ta, kad nepatvirtinti mūsų įgaliojimai.

A. A. ABIŠALA: Grįžkim prie dokumentų!

Č. V. STANKEVIČIUS: Labai prašau sudaryti mums galimybę dirbti. Nuo pirmadienio nebuvę namuose, norim šį vakarą dar parvažiuoti į Kauną ir duokit mums galimybę nors kiek paredaguoti Konstituciją. Požiūris iš esmės.

...

Ė. BIČKAUSKAS: Labai dėl tų dokumentų diskutuoti neverta, nes mes neanalizavome turinio. Iš principo viskas teisinga. Visiems suprantama, kodėl atstatoma ta 1938 m. Konstitucija. Ir kodėl ji po to sustabdoma. Paraleliai galim dar formaliai neatstatydami, bet diskutuoti tuos Lietuvos restitucijos (dabartinės) klausimus. Tai labai svarbus momento klausimas, kada tai bus padaryta.

Rizikuoju būti suprastas kaip labai atsargus ar net bailus, bet ant kortos pastatyta tiek daug, kad aš rizikuoju. Man nesuprantamas, atvirai pasakant, forsavimas mūsų. Baisus skubėjimas. Aš pats buvau už tai, kad sušaukti šitą sesiją kovo 11 d. Bet aš turė-

**RIZIKUOJU BŪTI
SUPRASTAS KAIP
LABAI ATSARGUS
AR NET BAILUS,
BET ANT KORTOS
PASTATYTA TIEK
DAUG, KAD AŠ RI-
ZIKUOJU.**

jau visai kitą supratimą. Aš norėjau, kad pas mus būtų sušaukta nauja valdžia tam, kad jei Suvažiavimo metu įvyktų kas nors gink Dieve nenumatyto, visa šita naujai išrinkta valdžia iš karto galėtų reaguoti. O dabar tas mūsų isteriškas bėgimas man asmeniškai labai nepatinka. Man atrodo, pastatome patys save į labai sudėtingą situaciją. Pasakysiu dėl ko. Jūs žinote, kas tai yra suvažiavimas. Dabar šitą suvažiavimą galima pavadinti grynai juoduju suvažiavimu. Delegatai yra tie, kurie Rusijoje jau išmetami iš visų postų. Jie yra persiutę. Patikėkit, kad tai bus labai juodas suvažiavimas. Gorbačiovas yra iš tų protingesnių, kuris neišdrįs įvesti čia kažkokio režimo ypatingo. Bet mes patys savo veiksmais, jei priimsime šiuos dokumentus kovo 11 dieną, duodam kozirį tam juodajam suvažiavimui. Priversti jį padaryti tuos veiksmus... Jis gali būti išprievartautas priimant prezidento postą pasižadėti susitvarkyti su ta Lietuva.

(Salė labai šurmuliuoja).

Forsavimas man nelabai suprantamas, ir aš pasisakyčiau už tai, kad tie pagrindiniai dokumentai būtų, jeigu, žinoma, suvažiavimo metu neiškils kokių nors krizinių momentų, kada mes būsime priversti tai daryti. Jeigu neiškiltų – kad jie būtų priimti sekančią dieną po to, kai baigsis tas suvažiavimas. Motyvai, kad Gorbačiovas gaus kokias nors ypatingas funkcijas – tinka bet kokiai pasaulio šaliai, išskyrus TSRS. Patikėkit, kad ten niekas niekados nežiūrėjo į jokių įstatymus. Jei reikės, įves tą ypatingą padėtį ir be jokio įstatymo... Kaip ji gali atrodyti? Aš nesakau, kad ji būtinai bus įvesta. Jei tai būtų Gorbačiovo valios dalykas, jis jos neišvestų. Dėl savo veido prieš visą pasaulį... Tai viskas, ką aš norėjau pasakyti.

L. SIMUTIS: Užvakar dienos Saugumo komiteto pareiškimas (Maskvos) ar jums nekelia nerimo? Ar galvojate, kad šitas juodas suvažiavimas nežino, ką mes ruošiamės daryti?

E. BIČKAUSKAS: Jis žino, ir todėl aš ir nesuprantu, kam mes provokuojame savo rankom? Kam mums to reikia? Ir taip pastatyta Lietuva ant pernelyg didelės kortos, kam mums dar duoti papildomų? Tai man nesuprantama.

V. LANDSBERGIS: Man norisi paklausti, koks buvo tas Saugumo pareiškimas?

L. SIMUTIS: Buvo paskelbta, aš asmeniškai negirdėjau, bet kalbama apie tai, kad TSRS iškilų grėsmė Tarybų valdžiai ir valstybės saugumas turi imtis griežtų priemonių ją saugoti.

B. GENZELIS: Tarp deputatų Maskvoje šitas buvo išplatintas, bet ne visi gavo. O po to buvo oficialiai Gorbačiovo komentuojamas. Buvo klausimas, ar tai Vyriausybės nuomonė, o Gorbačiovas ar Lukjanovas pasakė, kad tai grupės saugumo darbuotojų nuomonė.

G. VAGNORIUS: Aš taip supratau jūsų žodžius: jei mes nepriimame tų dokumentų, Maskva nesiims mūsų požiūriu jokių priemonių?

E. BIČKAUSKAS: Jokių būdu negaliu šito pasakyti, to garantuoti šitoje valstybėje negali niekas. Bent neduoti papildomų kozirių. Nedaryti taip: imkitės tų priemonių.

L. SABUTIS: Aš noriu paklausti, kaip po šitų dokumentų paskelbimo jūs išvažiuosite į TSRS Liaudies deputatų suvažiavimą? Ar kaip Lietuvos Respublikos deputatai, ar kaip Lietuvos TSR deputatai?

E. BIČKAUSKAS: Jei mano asmeninė nuomonė, tai po šitų aktų paskelbimo, mes iš viso neturime ten vykti ir jokių kalbų negali būti. Viso gero, ištraukiu tą savo pažymėjimą – čia yra juridinis momentas. Kiti mano, kad mes galime ten vykti, aš, kaip juristas, manau, kad ne.

IŠ SALĖS: Turim šitą klausimą apsvastyti.

A. A. ABIŠALA: Būtinai.

V. LANDSBERGIS: Aš noriu paklausti. Bet tai yra tam tikros abejonės pasakymas. Ar iš tiesų realiai įmanoma per vieną dieną tiek daug dalykų padaryti, kad reiktų – taip sakant – baimintis. Kad mes jau 11 dieną prieiname prie visų pagrindinių deklaracijų. Man atrodo, kad tai nelabai realu, nebent mes labai forsuočume. O gal mes galime tiesiog neforsuoti? Kai Maskvoje prasidės suvažiavimas, mes dirbam toliau, ir ateina laikas, ir mes be jokio ypatingo, laikant kontaktą su įvykiais Maskvoje.

E. BIČKAUSKAS: Toks mano pasiūlymas ir yra. Visi tikisi tokių mūsų staigių žingsnių, kad iškart susirenkam ir iš karto dedam. Tai mes nedėkim, dirbkim ir visai nekreipkime dėmesio į tą Maskvą. Ramiai...

A. A. ABIŠALA: Nei gerbiamasis Bičkauskas, nei kiti, manau, neprieštarautų, kad tie dokumentai būtų paruošti bet kokiam momentui... Jeigu pritariam jų esmei, tai leiskim komisijai dirbti, dauginti.

K. ANTANAVIČIUS: *(dėl svetimų konstitucijų veikimo).*

L. SABUTIS: *(dėl deputato apibrėžimo).*

**AR GALVOJATE,
KAD ŠITAS JUO-
DAS SUVAŽIAVI-
MAS NEŽINO, KĄ
MES RUOŠIAMĖS
DARYTI?**

GALBŪT MES TURĖTUME PRIIMTI JAU PIRMĄ DIENĄ KOKĮ NORS DOKUMENTĄ, KURIS NUSTATYTŲ TŲ DEPUTATŲ, TSRS DEPUTATŲ MASKVOJE, NAUJĄ STATUSĄ. KAIP LIETUVOS TSR DELEGATŲ.

V. LANDSBERGIS: Aš norėčiau pastabą padaryti dėl to santykio su suvažiavimu, kuris vyks Maskvoje. Galbūt mes turėtume priimti jau pirmą dieną kokį nors dokumentą, kuris nustatytų tų deputatų, TSRS deputatų Maskvoje, naują statusą. Kaip Lietuvos TSR delegatų. Jeigu ten, vykstant suvažiavimui, pas mus įvyks svarbūs pasikeitimai, galbūt paskutinę dieną jie jau nebegalės dalyvauti, nors ir norės. Tai priklausys nuo situacijos, nuo reagavimo Maskvoje ir pan. O savo tokiame pasiteisinime, kodėl jie yra Maskvoje, jie gali turėti mūsų specialų nutarimą. Maskva juos gali traktuoti kaip TSRS deputatus, mes juos traktuojame kaip delegatus. Tai turėtų liesti mūsų pačių deputatus, Lietuvos deputatus, kurie dar tebėra ir TSRS deputatai.

L. SABUTIS: Mums taip pat reikės išspręsti TSRS deputatų statuso mūsų Taryboje klausimą.

K. UOKA: Aš turiu labai daug abejonių dėl šito labai radikalaus žingsnio, bet čia jų nesakysiu. O čia tik du tokie paabejojimai ir pabijojimai.

(Jam sako pastabą: kalbėti dėl dokumentų).

Viskas susiję, viskas susiję – prašom negudrauti. Jeigu mes kalbame apie TSRS liaudies deputatų statusą, pagalvokime – prieš pradedant derybas su TSRS, ar verta apsiriboti savo teises kaip TSRS liaudies deputatams, kada mes turim teisę prieiti prie bet kokios informacijos, įeiti į bet kokią tarybinę įstaigą. Ar taktiškai tai teisinga?

Kitas dalykas. Kiek aš prisimenu Sąjūdžio rinkiminę platformą, ten nekalbama apie 1938 metų Konstitucijos atstatymą. Ar mes esame įpareigoti, ar turime tokius įgaliojimus? Nėra ten to!

R. GUDAITIS: Man dėl dokumentų nekyla jokių abejonių, bet dėl ko kito. Mes neturėsime nei Vyriausybės funkcionuojančios... Bet mes absoliučiai niekas nemastom, neprognozuojam... O kokios pasekmės mūsų šitų žygių? Čia daugybė įvairiausių variantų. *Jei mes Aukščiausiojoje Taryboje ir deklaruojame, kad imam valdžią į savo rankas, mes turim prognozuoti labai rimtai.* Tuo labiau, kad praeis nemažai laiko, kol mes būsim be Vyriausybės, o senoji Vyriausybė, kaip žinia, nors čia Prunskienė mūsų bendražygė yra, bet šitos struktūros nefunkcionuoja. Nominali bus Vyriausybė. Reikia prognozuoti pasekmes, o jų skalė gali būti labai įvairi, nuo pačių drakoniškesnių.

A. A. ABIŠALA: Dėl dokumentų daugiau pastabų nebus? Ar pritariam pagrindinių dokumentų esmei iš esmės, ar nepritariam?

(Balsuoja – pritaria, keli susilaiko).

Č. V. STANKEVIČIUS: Ar jūs iš tikrųjų supratote, kaip mes dirbam Konstitucijos maketą? Prašyčiau paskui įsijungti ir padėti pataisyti, bet šiuo metu *leisti mums taip nekompetentingai ir greitai daryti... Mums dar reikia kreipimuisi parašyti...*

J. TAMULIS: Iškilo klausimų dėl skubėjimo. Analogiškai klausimai neišvengiamai iškils per sesiją. Aš norėčiau, kad vienas žmogus paruoštų klubui motyvaciją elgesio, scenarijaus, mes patikrinam jį savo klausimais, tada bus normalus daiktas.

A. A. ABIŠALA: Tai dabar mes galėtume visas tas abejones išsakyti, tai jau reikia dėti iš dūšios, neslepiant, kad kam nors kyla abejonių.

(Skelbiama pertrauka).

Pertrauka

K. ANTANAVIČIUS: Visų pirma reikia padėkoti tiems, kurie paruošė šiuos dokumentus...

Viduje labai nudžiugau, kai atsirado galimybė svarstyti, ką gi mes priimame pirmą dieną ir ką vėliau. O kada vėliau – matysim ir svarstysim. Svarstysim visi deputatai, o ne tik Sąjūdžio. Todėl, kad visi esam atsakingi už Lietuvą. Todėl, kad kaip atrodė vakar – saujelė parengia, primeta ir jau viskas yra nuspręsta, ir toks fatalizmas.

Aš manyčiau, kad laikinosios Konstitucijos negalima taip forsuoti ir priimti, nemačius žmonėms. Paruošti forsuotai galima, tačiau priimti diktato tvarka: štai čia mes susirinkom ir nutarėm, kiti pažiūri per naktį arba iš ryto ir balsuoja Konstituciją. Aš manau, tai būtų vėl diktatūros pasireiškimas.

Mes negalėtume viso to dokumentų paketo priimti neatsiklausę lietuvių tautos. Siūlau, kad sekmadienį būtų priimti būtinai pirmi du dokumentai: deklaracija dėl Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Įstatymas dėl valstybės pavadinimo ir herbo. Kiti trys, mano manymu, turėtų būti priimti vėliau, nes tai susiję ir su TSRS liaudies deputatų įgaliojimais. Aš nematau jokios galimybės priėmus dokumentus TSRS liaudies deputatams vyksti į Maskvą ir vaidinti dar kokius nors deputatus... Mes rizikuojame net, kad būsim išprašyti.

Deryboms su TSRS, kaip čia vakar kažkas sakė, turėtų būti paskirti ir tie patys TSRS liaudies deputatai, bet būtinai turi būti ir ne deputatai... Tas taip pat turi būti padaryta pirmą dieną.

Kuo mes rizikuojam? Mes patys iššaukiame didžiulę audrą, sukeliame nerimą visoj TSRS... Vakariečiai, su kuriais bendravau, negali suprasti: kur jūs taip skubate? Gal jūs galite paaiškinti, kas atsitiks, jei Gorbačiovas taps prezidentu? Kuo mūsų situacija bus blogesnė? Vis tiek elgiamės taip, kaip reikalauja mūsų valstybės tęstinumas. Jis ką – dabar negali paskelbti nepaprastą padėtį? Ką nori, tą jis gali padaryti. Jeigu jūs galite paaiškinti, sakyčiau, kad jis taip padarytų.

VAKARIEČIAI, SU KURIAIS BENDRAVAU, NEGALI SUPRASTI: KUR JŪS TAIP SKUBAT?

Mes padarom tokį chaosą, atšaukiame Konstituciją ir atšaukiame įstatymus. Pagal ką mes teisim nusikaltėlius, o tie žmonės yra gudrūs, tai jie gali pasinaudoti ta suirute... Mes gi galim, pasirengę naują teisinę sistemą, naują ekonominę sistemą, mes irgi galim... Čia kolegos sako – reikia direktorius atleidinėti. Reikia įstatymus pasirengti, kad atleidinėtume! O dabar, atsiskyrę nuo TSRS, mes, tas pats ar atsiskyrę, ar neatsiskyrę – ekonominius įstatymus patys leidžiam ir niekas mums netrukdo. Parenkim šituos dalykus.

Tai aš labai būčiau už tai, kad mes priimam du pirmus dokumentus, kitus dokumentus galim svarstyti, jeigu norim, galim nesvarstyti, tačiau priėmimą atidėti vėlesniam laikotarpiui. Aš manau – du mėnesiai. Sesija tęsis iki birželio vidurio, besibaigiant, ne vėliau, priimti visą dokumentų paketą ir, be to, dar atsiras daug kitų dokumentų, visi paketai įstatymų.

A. SAUDARGAS: Kodėl manot, kad už dviejų mėnesių bus palankesnė?

K. ANTANAVIČIUS: Ji bus tokia pat, bet mes būsim pasiruošę. Pakeitimui – tiesinius, ekonominius įstatymus, dėl denacionalizavimo kažkokia tvarka. Pradės mūsų turto prašinėti, namus atsiiminėti. Ką mes sakysim? Juk neturim jokio supratimo. Be to, mes dar parengsim ir tą blokados variantą. Kad imsim iš čia naftą, šitą uždarysim – daug daugiau būsim pasirengę. Situacija iš Maskvos pusės bus lygiai tokia pat.

V. ŽIEMELIS: Jei mes priimam pirmus du dokumentus, tai mes praktiškai jau nesam TSRS sudėtyje. Ar taip – ar taip, mums reikia žengti ir toliau. O dėl baudžiamųjų įstatymų – yra kodeksas, jis ir veiks.

K. ANTANAVIČIUS: Aš labai bijau ...

V. ŽIEMELIO (replika): Nėra ko bijot.

K. ANTANAVIČIUS: O kad nesam, tai Seimo nutarimų panaikinimas jau priimtas XI šaukimo sesijoje. Kadangi priimtas nuosavybės įstatymas, tai socializmui pagrindas yra sunaikintas. Mes jau neturim nei tarybų, nei socialistinės.

IŠ SALĖS: Mes neturim skubėti, bet kodėl taip skuba Maskva? Kodėl Gorbačiovas šaukia suvažiavimą?

(Replika – ne dėl Lietuvos).

K. ANTANAVIČIUS: Rusijoje padėtis įtempta. Jelcino akcijos kyla, jis nori patvarkyti. Antras dalykas, aš manau, didelę reikšmę turi ir noras, panaikinus 6 straipsnį, kad būtų kokia nors valdanti jėga. Bičkauskas gali plačiau paaiškinti.

S. ŠALTENIS: Ar sugebėsime geriau pasiruošti savo keliui į nepriklausomybę? Aš manau, kad reikalai blogės ir blogės, blokada ir dabar jau vyksta. Čia ekonomistai gali geriau pasakyti, tačiau jau neįmanoma.

K. ANTANAVIČIUS: Blogėt dar daug labiau įmanoma.

N. AMBRAZAITYTĖ: O kaip mes atrodysim prieš žmones, kurie mus rinko ir laukia tos valandos?

K. ANTANAVIČIUS: Aš beveik garantuotas – paklauskite žmonių ir žmonės nepasakys, kad rytoj skelbti. Žmonės pasakys: spręskit, skelbkit, kada tai protinga. O kada protinga, tik pats ponas Dievas težino. Aš sakau – iš savo žinojimo esu labai neramus, o per tuos 2–3 mėnesius situacija ir Rusijoje pasikeis. Ukrainoje laimės demokratinių jėgų dalis, Rusijoje laimės dalis, gal Jelcinas ateis. Jau bus kita situacija ir išorinė, o apie vidinę – be jokių abejonių, kad nauja Vyriausybė pas mus būtų suformuota lapkričio, gruodžio mėnesiais, tai pas mus būtų padaryta masė darbų. Bet Vyriausybė nebuvo suformuota, dėl to nieko ir negalima buvo pasiruošti.

E. BIČKAUSKAS: Mes per daug gerai kartais apie save galvojame. Kad viskas, kas Maskvoje dedasi – tai dėl mūsų. Rusijoje tiek bėdų, kad yra tas mūsų klausimas, bet jis ne pagrindinis.

L. N. RASIMAVIČIUS: Bus išrinktas vienoks ar kitoks prezidentas Maskvoje. Ar jums neatrodo, kad Lietuva turės sustabdyti šį įstatymą dėl prezidento?

K. ANTANAVIČIUS: Pas mus gi neveikia, mes pasakėm, kad nedalyvaujam tuose rinkimuose. Mes gi nesam TSRS sudėty.

K. D. PRUNSKIENĖ: Tai kodėl mes bijom padaryti, jei mes nesam sudėty?

**GALVOJAME ŠTAI
KĄ PASIŪLYTI!
REALIZUOJANT
SAJŪDŽIO RINKI-
MŲ PLATFORMOS
IDĖJĄ, KAD PEREI-
NAMUOJU LAIKO-
TARPIU LIETUVAI
REIKALINGAS
KOLEGIALINIS
PREZIDENTAS.**

S. PEČELIŪNAS: Manęs neįtikina tas argumentas, kad Rusijoje laimės demokratinės jėgos. Tai buvo dekabristų laikais, bet Rusija nuo galo iki galo, kaip sakoma.

K. ANTANAVIČIUS: Aš sutinku su jumis, bet nebus tos vieningos totalitarinės jėgos.

K. LAPINSKAS: Ne tuo klausimu norėjau kalbėti. Vargu, ar mes turim kitą išeitį. Po to, kai vasario 7 d. buvo priimtas LTSR Aukščiausiosios Tarybos nutarimas, kuriuo buvo pripažinti neteisėtais*, mes pastatyti į tokią padėtį, kad rinktis nėra ko – reikia žengti. Juk kai kas jau pripažino, kad mes nesam TSRS sudėtyje, tai mes turime juridiskai iki galo tai įtvirtinti iš tiesų, kad mes buvom okupuoti, aneksuoti. Mes tą paskelbiam ir tvarkomės. Tvarkomės todėl, kad dėl šito ekonominio chaoso, esu įsitikinęs, mes negalime, esant tokiai dvilypei padėčiai, savarankiškai tvarkytis. Nes noromis nenoromis per petį vis žiūrime, o ką tenais galvoja?

Dėl Konstitucijos. Ten yra vienas labai subtilus ir svarbus institutas, kurį, jums pritarus, mes realizuosime. Jei ne – tai negaišim, nes mes ją** per naktį turime padaryti tokią, kad visi galėtų skaityti, jau būtų daugmaž variantas skaitymui.

Tą naują Konstituciją mes rengiame ne naują, kaip buvo pasakyta, o remiantis galiojančia LTSR Konstitucija. Ir visuomenei buvo paskelbta Konstitucija, parengta darbo grupės ir Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo, dalyvaujant Sąjūdžio žmonėms ir Sąjūdžio Seime svarstyta. Visuomenei žinomas tas naujos Konstitucijos variantas. Ir kartu tos pataisos, kurios buvo padarytos dabar galiojančioje LTSR Konstitucijoje, bus įneštos ir priedo kai kas iš buvusių Lietuvos Respublikos Konstitucijų – kai kurios nuostatos inkorporuotos, kad nesikirstų pagrindiniai teiginiai.

Mus domina štai kas. Atsidūrėme tokioje situacijoje, kada opozicija labai aktyviai „mursiuoja“ šitą prezidento institutą. Kelia, kiršina visą Lietuvos liaudį, kad referendumą reikia organizuoti, kad reikia rinkti prezidentą. Tikslas suprantamas, labai aiškus, kadangi gerbiamo Algirdo akcijos aukštos ir rinkimų keliu jis turi šansų būti išrinktas prezidentu. Jeigu prezidentą rinks Seimas, jis vargu ar tokį pasisėkimą turės.

Kad būtų nuimta tokia aštri problema, kuri yra labai pučiama ir erzunami žmonės Lietuvoje, mes galvojame štai ką pasiūlyti: realizuojant Sąjūdžio rinkimų platformos idėją, kad pereinama nuo laikotarpio Lietuvai reikalingas kolegialinis prezidentas. Mes turime tokią mintį štai šitoje Laikinojoje Konstitucijoje sukurti laikinojo kolektyvinio prezidento institutą. *Galima pavadinti, tarkime, valstybės taryba, kuri renkama iš 5 žmonių, tame tarpe – 4 Sąjūdžio, 1 – opozicijos.* Proporcijos – kitas dalykas. Šita valstybės taryba veiktų kaip kolegialus prezidentas, atliktų valstybės vadovo funkcijas ir priimami sprendimai, o po to tos tarybos vardu pirmininkas, kurį galima vadinti kaip ir prezidentu – jisai jau juos realizuotų praktiškai. Šitą pirmininką arba prezidentą siūlome rotacijos keliu keisti kas metai. Pagal Jugoslavijos arba Šveicarijos modelį. Jo įgaliojimus apriboti iki tos valstybės tarybos atstovavimo, kad vienasmeniškai jis negalėtų priimti mums nepalankių sprendimų.

Tą tarybą galėtų rinkti speciali tautos atstovų kolegija, kuri susidėtų pagal daugelyje valstybių naudojamą štai tokį modelį. Parlamentas, iš vietinių tarybų pagal nustatytą atstovavimo normą surenkama, tarkime, po du, po tris iš rajonų tarybų rinkikus ta, vadinkime, atstovų taryba...

Ar pritariam, ar ne?

V. ŽIEMELIS: Čia keičiama valdymo forma. Jokiais būdais negalima.

K. LAPINSKAS: Bet mes jau turim panašų organą – Prezidiumą. Bet pereinant prie valstybės tarybos, mes atsipalaiduotume nuo parlamento. Įstatymų leidžiamoji valdžia liktų, o čia atskirtumėme kaip vykdomosios valdžios atskirą šaką.

IŠ SALĖS: Jūsų pasiūlymas yra galbūt dėl to, kad nenustumti Brazausko iš politinės arenos, nesukelti kokio disonanso mūsų tautoje?

K. LAPINSKAS: Galbūt netiesiogiai.

TAS PATS: Galbūt padarykime taip. Brazausko partija yra pralaimėjusi partija ir galėtumėme vieną iš pavaduotojų postų atiduoti Brazauskui, o Sąjūdžio atstovą išrinkti pirmininku.

K. LAPINSKAS: Matot, dabartinė Konstitucija, kiek ji liečia Aukščiausiąją Tarybą, kaip įstatymų leidžiamąjį organą ir Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumą, tos funkcijos šių dviejų organų nėra atribotos. Čia yra taisytini dalykai ir jeigu mes vadovaujamės valdžių atidalijimo principu, kuris civilizuotam pasaulyje yra valstybingumo pamatas, tai mums reikėtų labiau atriboti įstatymus leidžiantįjį organą nuo valstybės vadovo, kurį norėtume daryti šiuo momentu kolegialiu.

G. VAGNORIUS: Ar tai toks neatidėliotinas klausimas, kad mes jį turime šturmuoti ir priimti?

* 1940 metų Liaudies seimo nutarimai – red.

** Konstituciją – red.

K. LAPINSKAS: Priimsime mes ne dabar, bet yra laiko stoka ir ar turim gaišti laiką? (Replikos: „Negaiškit“).

...

R. OZOLO replika: „Taryba – gerai“.

K. LAPINSKAS: Čia ne dėl Brazausko, bet dėl to, kad žmonėse iškelta prezidento idėja... Šiuo atveju Konstituciją mums vis tiek reikia keisti. Mes tikrai patikslintume Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo funkcijas. Kaip kolektyvinį prezidentą, jį atribotume nuo parlamento. Skirtume tas dvi valdžias. Dabar yra painiava.

V. JARMOLENKA: Mes galime kitoje sesijoje primininką pakeisti. Kai jūs įvedate vienerių metų terminą – viskas.

K. LAPINSKAS: Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas jau būtų kaip parlamento spikeris. O šita valstybės taryba su savo pirmininku – kolektyvinis prezidentas.

Z. VAIŠVILA: Aš labai atsiprašau. Jeigu mes pasiduosim tai dirbtinai psichozei, sukurtai dėl prezidento, tai tada, mieli žmonės, man gaila žiūrėti į mus. Yra vienas labai svarbus dalykas... Na, tai akivaizdu – *norom nenorom pasiduoti šitai bandai*...Svarbiausias dalykas – ir gerbiamas Antanavičius pastebėjo ir kiti – nekeisti Konstitucijos. Tik tiek, kiek ji mums mirtinai trukdo. Mes neturim ir teisės, kaip Antanavičius sakė, ir mes chaoso negalim sukelti. Turim palikti dabartinius įstatymus ir po to juos perdirbant laipsniškai ruošti naują Konstituciją. Šitą laikinąją galima palikti tik tą valdžios struktūrą, kuri yra. Sąjūdžio programoje buvo ne kolegialus prezidentas, o kolegialus organas. Staiga čia iš po nakties atsiranda prezidentas...

A. SAUDARGAS: Buvo į dvi kryptis nukrypstama. Gerbiamojo Antanavičiaus buvo ekonominis požiūris ir gerbiamojo Lapinsko juridinis požiūris. O politinio mes visiškai nesvarstom. O ruošiamės daryti būtent politinį aktą.

Mes dabar svarstom – skelbti ar neskelbti. Jeigu ji tam rinkta, tai tas klausimas nesvarstyti. Klausimas labai teisingas – yra laiko. Jeigu jūs sakote laikas du mėnesiai – kaip pateisinti? Šita Aukščiausioji Taryba jau išrinkta dirbti kaip Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba. Visas problemas reikia spręsti nuo šito nulio pradedant. Kaip pateisinti, kad kažkoku tarpiniu būdu mes dar dirbame du mėnesius? Šitą reikia išspręsti. Galbūt galima. *Visas pasaulis dabar sėdi sau ir laukia. Paskelbs jie ar ne?* Čia prisiriša Bičkausko problema. Savaitės laiko, Maskvoje vykstančio suvažiavimo aspektu mes privalėtume tai skaičiuoti. Nėra čia ko svarstyti. Visokias padėtis, ir ypatingą, jie ir vakar galėjo įvesti. Mes neturim tam įtakos. Mes turim įtakos tam paketui, kuris sukels emocinį bumą visame pasaulyje. Ir kuris atsilieps Maskvos suvažiavime emociniu būdu... Tas gali turėti įtakos sprendimams. Čia galima būtų tiksliai skaičiuoti, turint Maskvos scenarijų... Tik korespondentai labiau pavargs belaukdami. Yra paprastas politinis dalykas – visi laukia, reikia padaryti.

(*Salėje juokas*).

K. D. PRUNSKIENĖ: Neišvengiamumą reikia suprasti.

A. SAUDARGAS: Šitie 5 dokumentai politine prasme neturi jokio tarpo. Tai vienas politinis aktas. Jie yra neskaidomi, tarpo daryti negalima. Galima galbūt neskelbti nei vieno arba kurį nors vieną, bet labai sunku paaiškinti tą tarpą.

Dėl Konstitucijos. Kad Konstitucija skelbiama staigiai ir nesvarstyta – netiesa, nesusipratimas, nes ta grupė nepateikė mums pasižiūrėti, bet *Konstitucijos esminiai dalykai išsvarstyti metus laiko*. Variantai buvo paskelbti prieš metus. Formuluočios yra tos pačios. Bus ne nauja Konstitucija priimama, o redakcija tam tikra. Ir susirinkusi sesija galėtų atlaidžiau pasižiūrėti, kad tą redakciją greičiau ar lėčiau priimti. Laikinasis pagrindinis įstatymas užfiksuoja tą tašką, kad mūsų situacija būtent šioje vietoje ir kulminuoja. Kad mes savo viduje pasikeičiame iš esmės, nes pradedam dirbti pagal naują pagrindinį įstatymą. Tai ir čia mes tik galim pradėti ruošti ekonomines reformas, ne reformas, bet ypatingos padėties... Nes tada kyla klausimas, kodėl tas nebuvo daroma visą rudenį. Jei mes suvesime į personalijas – ne (ne) tie dirbo, o ne ta politinė situacija, tai aš pilnai sutinku.

Ir pagrindinis dalykas – dėl valstybės tarnybos. Šiek tiek kitu požiūriu. Man nauja ta pati idėja. Galbūt tai glaudesnis prezidiumas būtų, ne koksai prezidentas kolektyvinis. *O kad mes atsakinėjam į šitą prezidento ažiotažą, tai yra naudinga, mes neturim emociškai žiūrėti – lyg mes nekreipiam į tai dėmesio. Protinga alternatyvą pateikti*.

Tam tikras politinis kolektyvas, ne iš pirmininkų emisijų sudarytas, simboliškai vadinamas kolektyviniu prezidentu, galėtų būti priešpastatomas. Ne vienas žmogus, bet kažkoks stipresnis kolektyvas. Bet pirmininkas turėtų būti ne spikeris, o pirmininkas.

**TURIM PALIKTI
DABARTINIUS
ĮSTATYMUS IR PO
TO JUOS PERDIR-
BANT LAIPSNIŠ-
KAI RUOŠTI NAUJĄ
KONSTITUCIJĄ.**

Z. VAIŠVILA: Ar iš Aukščiausiosios Tarybos ta taryba, ar iš pašalės?

A. SAUDARGAS: Tikrai Aukščiausiosios Tarybos.

(Balsuojama dėl Lapinsko pasiūlymo – nepavyksta).

Z. VAIŠVILA: Ar šitas darbas yra mūsų grupėje kuriančioji Aukščiausioji Taryba ..(?)

A. A. ABIŠALA: Aš suprantu, kad tai mūsų grupė, tik mes truputį iš...(?)

V. LANDSBERGIS: Man labai nepatinka ir kelia abejonių, kada klausimai yra izoliuojami. Štai dabar balsuokim, o po to žiūrėsim, kas iš to išeis kitų dalykų atžvilgiu. Šiuo atveju buvo keliamas klausimas dėl Laikinojo pagrindinio įstatymo. Jau paaiškinta, kad tai nėra naujas ir slapta paruoštas, žmonėms nežinomas. Tik reikia tai paaiškinti. *Tai yra tai, kas buvo svarstyta ir atidėta, dabar modifikuota Lietuvos Respublikos sąlygomis...* Ir laikas yra ypatingas, kuriame pakibti ore yra negerai ir ne dėl to, kad kokie korespondentai laukia. Laukia pati situacija... Ir visi galimi kontaktai su pasaulio valstybėmis ir Rytuose – Vakaruose yra tokios neapibrėžtumo būklės trukdomi.

Klausia Švedija: kaip jūs dėl Karlskronos–Klaipėdos kelto – galima pradėti derybas ar ne? Yra privati firma, kuri nori lėktuvų linija skraidyti į Vilnių ar dar kur nors – su kuo kalbėti? Tokių pavyzdžių būtų daug. Tą situaciją reikia bent teisiškai apibrėžti, reikia eiti į jos apibrėžimą.

Ir štai, kadangi mums tą Konstituciją reikia priimti greitai, taip pat, kaip čia buvo minėta, aš manau, kad nebūtų neteisinga svarstyti tuos du klausimus iš karto. 1938 m. Konstitucijos tokį trumpalaikį formalų sugrąžinimą ir iš karto – kokia bus ta tikroji Konstitucija, pagal kurią gyvensim. Tą išaiškinti ir išvengti tų savaitės trunkančių debatų. Tada galima sutarti, kad priimam 1938-tų ir tą pačią dieną, tame pačiame posėdyje laikinąją. Todėl joje neturėtų būti labai naujų tokių skyrių ir naujų institucijų, kurios net mums patiems kelia abejonių. Ten tokia valstybės taryba padarys diskusijų vienai ar dviem dienom. Aš suprantu, kad tai politinė alternatyva tam sukeltam ažiotažui dėl prezidentūros. Bet mes turim rimtai... Jeigu rimtai žiūrėti į tą tarybą, kuri turi apriboti to būsimo prezidento valdžią, tai tą numatyta padaryti aktais iš karto, sureguliuojant tą per didelę valdžią, kurią jam duoda dabartinė Konstitucija. Ir tą čia pat darant – ne apie prezidentą eina kalba, o apie *pirmininką, kad jis nebūtų pastatomas į tokias padėtis, kur nuo jo daug priklauso ir ant jo užguls visa atsakomybė. O atsakomybė turi būti kolektyvinė.* Ir pagrindiniai valstybės klausimai turi būti sprendžiami tik parlamente. Todėl man kelia abejonių valstybės tarybos įvedimas į Laikinojo pagrindinio įstatymo projektą vien dėl to, kad tai padarys ilgą istoriją.

O kol yra LTSR Konstitucija, nors mes jos pavadinimą pakeisime tuo pirmuoju aktu, ten yra per daug tokių dalykų, kurie mums trukdys gyventi, kad ir savaitę svarstant. *Siūlyčiau palikti šį klausimą gerbiamam Lapinskui ne šiai nakčiai, o gal vėliau. Gal po kokio mėnesio galima tai padaryti kaip eilinę Konstitucijos pataisą.*

(Lapinskas atsako nuo jo pasiūlymo balsavimo).

IŠ SALĖS: Ar nebūtų geriau įvesti pataisas į 1938 metų Konstituciją?

V. LANDSBERGIS: Praktiškai mes negalėtume greitai jos priimti. Mes turėtume daug aiškinti, kodėl ta smetoniška Konstitucija, ką, ar tai nėra Smetonos laikų sugrąžinimas. Mūsų tautoje prasidėtų tiek visokių svarstymų... Tada mes turėtume kitokius, sudėtingesnius argumentus vartoti. *O dabar mes turim diskutuotą, skelbtą, tik dar pakoreguotą variantą. Jis lengviau paaiškinamas, kodėl mes greit jį galim priimti.*

Aš dar turiu minčių dėl šių dokumentų, kuriuos Saudargas sakė, kad reikia priimti vieną po kito. Tai gal ne visai taip, bet aš manau, kad man dar duos žodį.

J. JURGELIS: Kai kurie deputatai energingai ir kuris laikas dalyvauja tam politiniam gyvenime. Informacijos ir patyrimo turi daugiau. Mums staiga įgriuvus į šitą saliukę daug kas buvo nesuvokiama. Mes labai energingai svarstėm klubo reikalus. O dabar tie klubo reikalai kažkur rišasi. Bet nuojauta buvo, kad pagrindiniai reikalai eina toliau ir mes jų bijom paliesti.

*Dabar aš išgirdau per TV – užgriūna šitas sekmadienis. Aš sakau, kad fatališka todėl, kad aš nesi-
gaudau pasekmėse.* Ir balsuos klubas vienaip ar kitaip – negaliu nesuvokdamas sąmoningai į kur mes einam. Aš tik šiandien dabar pamatau, kad iškyla klausimai, motyvai ir jie yra neišdiskutuoti. Laiko klausimas. Laikas, matuojamas valandomis ir mėnesiais, mums reikšmės neturi. Mums svarbu pasekmės.

Kaip sureaguos pasaulis? O pasaulis sureaguos, ar bus blogai, ar gerai. Šitas daroma ne dėl pasaulio... Kaip deputatas ir kaip žmogaus aš negaliu balsuoti sekmadienį ar pirmadienį, jei aš nesuvoksiu šitos situacijos. Jei aš neišgirsiu gerbiamosios Prunskienės, teisininkų įtikinamų argumentų.

M. LAURINKUS: Daug kas yra taip užsukta, kad pakeisti, atšaukti ar įtikinėti kitaip būtų ir neprotinga. Aš manyčiau, kad buvo padaryta taktinė klaida, kad buvo paskelbta per TV, kad sekmadienį... Jeigu to nebūtų padaryta, būtų galima ir sekmadienį padaryti ar kaip nors ir kitaip padaryti. Dabar jau tai yra laukiama, ir kaip aš įsivaizduoju iš savo metų laiko patirties Maskvoje šitą suvažiavimą. Dabar be jokios abejonės šitas klausimas vis tiek iškils. Ar priimsim, ar nepriimsim – vis tiek iškils. Paklausimo kandidatui į Prezidentus forma... Sakys – Lietuvoje jau prasidėjo sesija, vyksta parlamento darbas, yra diskutuojama šiais klausimais. Vienintelis dalykas, ką mes taktiškai dar galime pamėginti padaryti – *aš palaikau iš esmės Egidijaus Bičkausko poziciją – neteikti progos*, sakykim, Gorbačiovas neturės ką pasakyti, vien tik patvirtinti faktą, kad jau įvyko. Vyksta diskusija. Ten, sakys, kažkas darosi, jau jie atsiskyrė, jau viskas. Imperija byra. Bet Gorbačiovas gali atsakyti – nieko panašaus, vyksta sesija, vyksta diskusija. *Jis gali kažkiek manevruoti*. Kada jis negalės manevruoti, jis turės atsakyti ką kitą. Aš manau, kad šiame suvažiavime iškils du dalykai: aštri diskusija dėl paties prezidento institucijos, antra – šitas faktas, kad jau kažkas atsiskyrė.

Kokia bus reakcija – akivaizdu. Todėl aš manau, kad *vienintelis dalykas, kurį mes galime padaryti – tai palikti manevro galimybę*.

Gerbiamasis Antanavičius minėjo dėl dviejų mėnesių ar vėliau. Aš negalėčiau dabar pasakyti – reikėtų išklausti daugiau žmonių. Gera, kad klubas gali tokią galimybę teikti. Kada pradėjau specializuotis, daug kas paaiškėjo. *Kariuomenės klausimu man yra akivaizdu, kad aš realiai galėsiu išeiti į derybų klausimą dėl kariuomenės maždaug po 2 mėnesių*. Todėl, kad dabar rengiama armijos reforma, atnaujinta Varšuvos sutartis, Vokietijos susivienijimas ir t. t. Su NATO sutartis rengiama. Čia mes jau pataikom į bendrą kontekstą. Kol kas, jei mes staiga priimsim visus pagrindinius sprendimus šiuo metu, *armijos klausimas pradės „šuluoti“*. Labai staigiai viskas darysis, todėl reikės labai staigiai spręsti tų, kurie tarnauja, kažką daryti, *pasiruošimo tam nėra*. Na, gal sugebėsime kažką padaryti...

K. D. PRUNSKIENĖ: Aš pradėsiu tą pačią diskusiją, kurią pradėjo gerbiamasis Bičkauskas. Mano supratimu, principinio skirtumo laikyti argumentu tai, kas bus tame suvažiavime – (argumentu) prieš skubotumą priimant dokumentus, aš nematau principinio skirtumo ir Gorbačiovo galimybei manevruoti, ir pasakysiu papildomus argumentus. Mums nereikia vilkinti tempo dirbtinai.

Kaip bebūtų – kad mes į tai einam, vis tiek visiems aišku. Situacijos neapibrėžtumas, jeigu bus patogus Gorbačioviui manevravimui, bus visai nepatogus mums patiems eiti į tribūną. Nes keistai atrodys liaudies deputatų suvažiavimas, kai Lietuvos deputatai sėdės ir nekalbės. Mums reikės pasakyti, nes mes negalėsime nepasakyti, klausant visam pasauliui, savo tikrą poziciją. Kaip gi mes tada manevruosime neapibrėžtumo būsenoje, neturėdami ką aiškiai pasakyti.

Mano supratimu, ir *pavojus dėl tos prievartos*, apie kurią kalbėjo gerbiamas Bičkauskas, yra žymiai mažesnis. Kai priimantis panašius sprendimus kaip Baku, jau elgiasi taip ne su TSRS teritorija, bet su valstybe, kuri pati pareiškė pasauliui, kad ji tokia yra. *Ir pasaulis tai suprastų kaip prievartos aktą prieš kitą valstybę, nes pasaulio akyse mes būtumėm tokia jau vėl iš naujo tapusi*.

Ekonominiu požiūriu, jau aš ne kartą kartoju, neapibrėžtumas yra labai žalingas, nes *nepradėję derybų, mes skatinam ekonominę blokadą, nes tie, kurie mums ką nors tiekia, nežino, kas mes tokie ir kaip mes elsimės už mėnesio ar kito*. Todėl, skatinant derybas, mums reikia nuvažiuoti į Maskvą aiškiai apibrėžus savo poziciją, pasakant, kad štai jau mes esam valstybė, pretenduojam vesti tarpvalstybines derybas ir jas skatinam. Tada visas aiškumas – aš įsivaizduoju, ką aš galėčiau pasakyti kaip ekonomistė deputatams, kurie ir toliau didžiąja dalimi pasiliks jų atstovaujamos respublikos – mūsų būsimos partnerės. Kas gi kokybiškai keičiasi? Kodėl reikia paneigti, kaip Gorbačiovas teigia, mūsų valstybingumo atkūrimo nuostolingumą ir įrodyti, kad mes galime bendradarbiauti pagal valstybines sutartis.

Paralelinis blokas yra procesai Rusijoje ir Baltarusijoje. Kur, galimas daiktas, tikrai laimės mums priimtinos demokratinės jėgos, kurioms mes šiuo atveju nepagadinsime reikalo. Daugelis iš jų laukia, kada tai bus. Jie patys ta pačia linkme forsuos savo žygius, nepripažindami virš jų pakabinto TSRS aparato. Mes tuojau pat metam jiems kabliuką kaip būsimiems partneriams... O kaip išlaikyti galimybę mūsų deputatams dalyvauti ten, net jeigu mūsų neįsileistų, tai mes neturėsime galimybės vesti derybų toj aplinkoj. Aš nematau tragedijos tame, kad mums nuvykus bus užtrenktos durys. Tai reikėtų, kad mūsų nepripažįsta esant TSRS sudėtyje, bet tai nereikia, kad mes negalim belstis į duris, reikalaudami derybų...

**SITUACIJOS NEA-
PIBRĖŽTUMAS, JEI-
GU BUS PATOGUS
GORBAČIOVIUI MA-
NEVRAVIMUI, BUS
VISAI NEPATOGUS
MUMS PATIEMS
EITI Į TRIBŪNĄ.**

AŠ NEMATAU TRAGEDIJOS TAME, KAD MUMS NUVYKUS BUS UŽTRENKTOS DURYS. TAI REIKŠTŲ, KAD MŪSŲ NEPRIPAŽIŠTA ESANT TSRS SUDĖTYJE, BET TAI NEREIŠKIA, KAD MES NEGALIM BELSTIS Į DURIS, REIKALAUDAMI DERYBŲ...

Niekaip pasauliui negalės paaiškinti Gorbačiovas, kad mūsų neišsileidžia ir derybų nepradeda... Reiškia – derybos vis tiek turėtų vykti su Gorbačiovu. Tik jei mes ir toliau nuvažiuojam kaip TSRS liaudies deputatai ir kaip Sąjungos respublikos atstovai, mus grūda į išstojimo mechanizmą, į kitus kompetencijos pasiskirstymus. O kai mes kitame statuse, jau savaime nebetinka mus įkomponuoti į kompetencijos atsidalijimus, į prezidento institucijos galiojimą... Kai prezidento rinkimams bus duota eiga, Lietuvoje išryškės daug blogesnė pozicija jo atžvilgiu, nei Lietuva iš tikro žiūri į partnerį Gorbačiova...

Kokį kompromisą radus? Aišku, gerai būtų sudalyvauti. Tam mums reikalingas mandatas, kad mes laikinai – derybų laikotarpiui – esame ten nuo mūsų parlamento deleguoti. Kad tai būtų tie patys žmonės, visiems ten žinomi. Ir tik šitai akcijai mes atvažiuome, nedalyvaudami nei prezidento institucijų, nei 66 straipsnio svarstyme... Ne pasauliui mes čia priiminėjame, pasaulio požiūris į Lietuvą kaip solidžią valstybę, kurios naujas palamentas nesiblaško, kiekvieną dieną neišmetinėja po naują nuomonę, o nuosekliai eina pirmyn, mums nepaprastai reikšmingas. Mes negalim pinigų užsakyti spaustuvei, nes nesam valstybė. Tada mes turėtume gauti leidimą iš Sąjungos, kad ji mums leidžia užsakinėti spausdinimui pinigų. O litų mums reikia. (*Plojimai*).

E. BIČKAUSKAS: Ar jūs nenumatote tokios galimybės, kadangi Gorbačiovas yra pakankamai protingas ir savo vietą išlaikys, ar jūs nenumatote tokios galimybės, kad jis nesuvaldys suvažiavimo ir jis bus priverstas pasakyti tai, ko jis nenori.

K. D. PRUNSKIENĖ: Aš taip vienareikšmiškai nežiūriu. Jie bus tikrai įtikinti nepasisekusių darbų. Tame įtikinime bus savaime instinktas. Pralaimėjęs nėra toks drąsus šiuo atveju – matant visiems žmonėms. Juk jiems reikės į savo respubliką sugrįžti ir kaip nors pragyventi tą likusį gyvenimą. O laimėję nauji... tie viršų, jie įgis svorį, pasitikėjimą ir manau, kad taip vienareikšmiai, kad štai Gorbačiovui ta juodoji masė darys spaudimą – vis tiek yra miklus (Gorbis), jam yra sunkiau, jis nesuvaldo demokratinį jėgų. Aš stebėjau, ką jis valdo, ko ne. Užliūliuoja, reiškia, gorbačioviškas kašpirovizmas tą juodąją masę, o tai jo paties problema, kaip jis tai padarys.

E. BIČKAUSKAS: Ar jums žinoma, koks Rusijos paprastų žmonių požiūris į Pabaltijo respublikų atsiskyrimą?

A. A. ABIŠALA: Gerbiamas deputate, čia jau tokia polemika...

A. NORVILAS: Aš antrinu. Absoliučiai pritariu gerbiamosios Prunskienės argumentams. Bandykit sumodeliuoti tokią situaciją – žmogus ruošiasi inauguracijai, išrenkamas prezidentu ir pradeda savo prezidentavimą nuo prievartinio akto prieš svetimą valstybę. Tai absoliučiai neįmanoma situacija. Tačiau tai yra rimtas argumentas rinkti tvirtą ranką – prezidentą ir neleisti toliau birti imperijai.

K. ANTANAVIČIUS: Jei prieš rinkimus Gorbačiovui bus užduotas klausimas dėl tokių Lietuvos Respublikos deklaracijų, kaip jis elgsis norėdamas tapti prezidentu?

K. D. PRUNSKIENĖ: Jis sakys, kad reikalingos derybos, kaip jis sako, „nado posovetovatca“, sudaryti komisiją ir tą klausimą gražiai nustumis į šoną, pasmerks – kad bus daug sunkumų.

B. J. KUZMICKAS: Jei Gorbačiovas nebus išrinktas. Ar galimas toks variantas?

K. D. PRUNSKIENĖ: Galimas. Čia alternatyvus yra Jelcinas. Bet jisai nori patikėti demokratiniams jėgoms, nes jos jį remia, o jis viešai yra daugybę kartų pasakęs mūsų atžvilgiu palankų žodį.

V. LANDSBERGIS: Aš norėčiau pakalbėti...

A. A. ABIŠALA: Pakalbėti ateis laikas. Replika. Aš dabar įsivaizduoju mūsų šneką, kaip būna treke persekiojimo lenktynių finalas. Kada ne iš skirtingų pusių ir kartu startuoja, o stovi dviratininkai ir stengiasi išlaikyti lygsvarą, bet nė vienas nebijo eiti į priekį, eiti pirmas, nes antram yra geriau. Bet pagalvokim, ar mes jau mokam laikyti lygsvarą, ar mes nenuvirsim.

S. PEČELIŪNAS: Jeigu mes ką nors užmiršim, kaip tik tai gali išlįsti. Mes dabar turime Lietuvoje labai svarbią instituciją... Visas kitas jau padarėme Lietuvos, o viena taip ir liko. Pirmiausia ji priklauso ir Lietuvai, ir Maskvai, ji priklauso ir Aukščiausiosios Tarybai, ir sukarinta tuo pačiu. Ar nereikėtų prieš tai – yra tie penki dokumentai, galim ne mes savo noru pauzė daryti, gali taip atsistoti, kad kažkas tą pauzė padarys. Ir kurioje vietoje tarp tų dokumentų gali pauzė atsirasti, mes pasakyti negalim. Kaip tik tos pauzės metu gali šis aparatas ir įsijungti, būdamas dar nei šiuo, nei tuo. Prieš tuos penkis dokumentus, prieš pradedant priiminėti, aiškiai pasakyti, kad ir ta paskutinė, pati baisiausia, kaip mes sakėm, institucija yra priklausoma tik nuo štai šio parlamento. Norėčiau išgirsti jūsų nuomonę.

V. LANDSBERGIS (*atsiduso*): Na, pirmiausiai noriu pritarti poniai Prunskienei, jos pozicijai. Papildyt galim situaciją kad ir tą palyginimą apie dviratininkus: mūsų antras dviratininkas yra Estija. Estijos piliečių kongresas, kuris vyksta 10–11 dienomis, numato skelbti nepriklausomybę. Kadangi pasauliui labai pagarsinta apie mūsų 11 dieną, jie ten truputį susimastę, aš nenoriu nieko blogo apie estus sakyti, gal ir ta informacija šiek tiek pagražinta, truputį pagalvoja, ar jiems skelbti 11 d., ar palaukti rytdienos?

(*Juokiasi pats, kažkas garsiai juokiasi salėje*).

Bet pirmiausia aš nemanau, kad jie piliečių kongresą paleistų trims mėnesiams. Jie tikrai tą padarys. Ir jeigu mes nedarysim maždaug tuo pačiu metu, tai mes dar vieną kartą labai savotiškai atrodysim.

Dabar – kaip čia mūsų tie dalykai atrodo, kaip jie gali būti išdėstyti. UPI jau pranešė, kad lietuviai buvo numatę 11 d. skelbti nepriklausomybę, bet dabar nutarė atidėti. (*Juokiasi*). Iš tikrųjų buvo per daug taip – čia buvo taktinė klaida, nebuvome labai gerai suderinę visko ir tas paskelbimas, kad būtinai 11. Dabar jisai yra koreguojamas, kai kurių asmenų pasisakymuose ir čia vietoje, ir užsienyje, mano, tame tarpe. Manęs klausia korespondentai – ne 11, kada pradėdam darbą, galim nespėti. Įvairūs procedūriniai klausimai, visokie vadovybės formavimai. Tą ažiotažą reikia šiek tiek nuimti. Būtų gerai ir Lietuvoje jį šiek tiek nuimti. Na, o tas, kad mes atidėjom – irgi netiesa. Mes nei įsipareigojom, nei kažkokiems laikams atidėjom. Tai yra šios sesijos tikrai turinys. Ir jam ateis laikas. Tas laikas, aš manau, neturėtų ateiti kažkada toli. Tai yra kelių dienų laikotarpis ir nežinau, ar reikia, galima truputį mane vruoti pristabdant ar pagreitinant, ar galbūt, galų gale savaime taip išeis. Mes tiesiog pirmą dieną – 11 dieną, tiesiog neprieisim prie tų klausimų, arba jei prieisim, tai prie pirmų dviejų, tai būtų visai gera porcija. Ir va čia, aš manau, nėra taip būtina po pirmų dviejų dokumentų iš karto trečią balsuoti. Nes jau pirmuose dviejuose – per valstybės pavadinimą, ženklą, per vardinimą pačios Aukščiausiosios Tarybos ir jos jau išrinkto pirmininko, labai daug dalykų yra jau reikšmingai fiksuota. Ir, žinoma, mes galime eiti, kad 12 dieną mes svarstom tą pagrindinę deklaraciją – valstybės tęstinumas, galima svarstyti ir Ministrų Tarybos reikalus, taip sakant... ar Ministro Pirmininko tvirtinimą. Tai taip pat atims laiko, galbūt ir jo pavaduotojus. Na, žinoma, mes galim padaryti labai paprastą dalyką – kad pavedam vienam iš pavaduotojų, kuriam – niekam nekyla abejonės – pavedam vadovauti Ministrų Tarybai laikinai. Ir Pečeliūno pastaba yra labai esminga – visai Ministrų Tarybai taip pat sudarytai ir su visais pavaldumais iki šiol gal galima būtų pakoreguoti tuo pačiu nutarimu. Reiškia, dvi žinybas iš karto išimti iš sąjunginio pavaldumo. Ir palikti toliau eiti pareigas: ar kai kurių ministrų pavaduotojams, vietoj pačių ministrų. Čia irgi turbūt galimas pasvarstymas, kurio dabar mes nepradėsime, nes laiko labai mažai liko. Bet užsiimti Ministrų Taryba šiek tiek irgi reikia, mums daromi priekaištai ir gali būti daromi, kad vykdomoji valdžia turi būti geresnė, daugiau veikti. Tokių pavojų akivaizdoje. Tiesa, galim antradienį prieiti prie šito dokumento, kuris yra pagrindinis aktas apie valstybės tęstinumą.

Kiti dokumentai, aš kaip jau sakiau, norėčiau juos jungti. Informuojant apie 1938 metų Konstitucijos tokį formalų sugrąžinimą, o po to iš karto eis kitas dokumentas. Ir tą kitą dokumentą išaiškinant, kaip čia su juo yra ir tuo pačiu pasidarytų tokia pertrauka – ne vieną po kito forsuoju, bet su dviem tokiais permušimais. Ir mes iki savaitės pirmos pusės ar prieję antrą pusę visus dokumentus ir priimsim.

Ir tikrai Michailui Gorbačiovui būtų šiek tiek erdvės. Ten tas klausimas kils. Ir estai taip pat, jiems bus iškeltas, galbūt su labai juodais reikalavimas įsipareigoti, ar ką. Bet jis galėtų tą klausimą kažkaip minkščiau nuleisti, negu kad būtų visiškai įspirtas į kampą: ar jis eina į Lietuvą su tankais, ar jis netampa prezidentu. Žinoma, jeigu būtų ir toks atvejis, kada jis bus verčiamas įsipareigoti smurtinių priemonių, tai dar klausimas, ar respublikos balsuotų. Galėtų dar kelios respublikos nebalsuoti – mes galėtume išsprogdyti suvažiavimą. Galėtų būti prezidentas visai neišrinktas. Negali pasakyti, kas geriau ir kas blogiau, ar to reikia ... Mes ne tyčia darom, mes tiesiog einam šituo keliu, laikydami ryšį su Maskva, informacija, kas vyksta kiekvieną valandą. Jeigu, pavyzdžiui, svarstydami Ministrų Tarybą išgirstame, kad ten labai blogai, atidedam Ministrų Tarybą ir priimam aktą dėl valstybės tęstinumo. Jie mums negali trukdyti laikyti situaciją savo rankose.

A. MEDALINSKAS: Trumpa informacija (vėliau).

V. ČEPAITIS: Viską, ką norėjau pasakyti, išsakė gerbiama Prunskienė. Prognozuoti, ką pasakys Gorbačiovas? Jis pasakys: „Nu čtož – byla takaja volia litovskovo naroda“.

**PER VALSTYBĖS
PAVADINIMĄ,
ŽENKLĄ, PER VARDINIMĄ PAČIOS
AUKŠČIAUSIOSIOS
TARYBOS IR JOS
JAU IŠRINKTO PIRMININKO, LABAI
DAUG DALYKŲ YRA
JAU REIKŠMINGAI
FIKSUOTA.**

**NIEKAM NETURI
BŪTI ABEJONIŲ
DĖL TO, KAD MŪSŲ
AKTAS TURI BŪTI
PIRMIAU, NEGU
PREZIDENTO ĮSTA-
TYMO PRIĖMIMAS.**

Netikėčiau, kad mes jam labai pasunkintume padėti šituo savo sprendimu, nes tai jam bus dar vienas argumentas, kad valdžia TSRS turi būti tvirta.

Jeigu mes pradėdame atidėlioti tuos klausimus, daryti tarpus, tai vis tiek mes nepradedam galų gale tvarkyti Lietuvos, ne viskas remiasi į šitą trečiąjį aktą. Nemanyčiau, kad mes būsim teisingai suprasti, jei mes ilgai tempsime tai, ką turim padaryti.

Z. VAIŠVILA: Aš norėčiau, kad visi atsimintumėte mūsų tą nedidelę patirtį – metus tos veiklos Maskvoje, nors aš ne Aukščiausiosios Tarybos narys, bet suvažiavimuose puikiai mačiau, kaip vyksta visi scenarijai. Ir noriu pasakyti, kad vis tiek viskas susiveda į politiką, kuri kažkur grindžiama. Tikrai po tam tikro akto dabar pajudėjo reikalai. Kuris iš jūsų bent tikėjosi, kad pavyks priversti Maskvą padaryti tai, ką padarė gruodžio mėnesį? Dėl Molotovo–Ribentropo pakto. Ir kaip tai buvo daroma. Aš galėčiau ilgai ir su smulkmenomis pasakoti... Kaip tikrai drastiškai išsišokimai, kurie iš šalies atrodydavo nelogiškai ir negražiai, judindavo reikalus... Aš nenoriu kartoti argumentų, ką reiškia šita nežinia ir kybojimas. Galų gale, kas po vasario 7 dienos akto, mes, švelniai tariant, ne tik kad nesuprasti būsim, bet nėra argumentų paaiškinti.

Dabar sako: galim pradėti žaisti. Dalis žmonių ten, dalis čia – ir laviruojam. Niekam neturi būti abejonių dėl to, kad mūsų aktas turi būti pirmiau, negu prezidento įstatymo priėmimas. Mes taip ir žaisim visi susėdę: iš ten skambina, o ir ryšys gali nutrūkti, jeigu jau taip reikia, telefono – ir nesužinosit. Kodėl aš tą sakau? Todėl, kad – supraskit – labai svarbu yra visa mūsų politika, o tiksliau, veikimo taktika būdavo grindžiama ir nepripažinimo politika, ir visais kitais tarptautiniais aspektais. Tuo mes ir grindžiam visus deklaracijas – visus aktus. Ir tuo mes skiriamės, galų gale, nuo visos Sąjungos.

Dėl to mes instinktyviai, sakyčiau, sukilom prie šitą suvažiavimą, šaukdami šitą sesiją tam, kad apibrėžtume save iki galo teisiškai. Kad jeigu bus prievartos aktas, tai jis bus visiškai kitoks. Tarp kitko, aš nenoriu garsiai sakyti kai kurių informacijos šaltinių: galit manim netikėti, bet kol kas nėra jokių tam tikrų nurodymų dėl kažkokių desantų, nėra kažkokių ypatingų... Kai dalyvavau Maskvoje, (ten) jau visi šneka apie derybas. Sakai – po 2 mėnesių armija bus pasiruošusi visam šitam kontekste Varšuvos sutarties, tai mes jau tada pavėluosim, jei tada įvykdysim šitą aktą... Atleisk, Mečy, jeigu situacija pasikeičia, kad jos (derybos) prasideda, tu puikiai supranti, kad mes pavėlavę į visą šitą vežimą... Man labai nepatinka tos lenktynės pasakytos: žiūrėsim, dalis čia bus, dalis ten – nežinia kokiam statuse, galės, kas norės, panaudoti ir Tichonovičių, ir Brodavskį ar kitą iš mūsų, kad pasakytų: štai – ten dalyvavo, balsavo už prezidentą...

Šitas žaidimas pavojingas, nes mūsų nesupras ir čia, Lietuvoje. Nuo pat Sąjūdžio pradžios buvo viskas grindžiama tuo, kad paprastai ir aiškiai, be jokių slėpimų, užkulisių sakoma. Kokioje padėtyje mes atsiduriame prieš mūsų žmones, pradėję tokius dalykus žaisti? Tai gimdys nepasitikėjimą visais tais mūsų žingsniais, kaip Kazimiera sakė. Kad tikrai mes – naujas parlamentas – esam tikra valdžia, kuri kažką tai gali daryti...

Prezidentas – smulkmena – aš jums pasakysiu, mėginama įteikti, kad tas žmogus, kuris dabar eina į valdžią yra iškart blogas (Lietuvoje). O psichologinis klimatas tam yra palankus, ir tas mūsų strykčiojimas dar kartą labai liūdnai mus nuritins.

Na ir sakau – visą šitą apsvarsčius neforsuoti, bet ir nestabdyti. Niekas iš mūsų šiandien nepasakys valandos, kada tai įvyks ir dienos... Dirbam nuosekliai, aktas po akto. Tuo labiau, mieli žmonės, po pirmo akto, kur „tarybų“ išmesta ir „socialistinė“, Maskvoje gausi tiek pat pipirų, kiek ir su kitu aktu.

K. ANTANAVIČIUS: Pats sakei, kad mūsų aktas turi būti paskelbtas prieš prezidento rinkimą. Aš prašiau paaiškinti, kodėl?

Z. VAIŠVILA: Tai jau bus prievartos aktas, atsiprašau... Iš pradžių – igaliojimai prezidentui yra duodami paskelbti be mūsų leidimo valdžios ypatingą padėtį. O dabartiniai TSRS įstatymai – turi atsiklausti mūsų valdžios. Po viso šito visai kitaip atrodo ir tarptautiniame kontekste.

E. BIČKAUSKAS: Aš nežinau, ar tu skaitei tą įstatymą, bet nėra ten tokios nuostatos, kad reikia paklausti. Toks buvo faktas – Azerbaidžanas.

Z. VAIŠVILA: Gerbiamas Egidijau, tai yra projektas, o ne įstatymas.

V. POVILIONIS: Nežiūrint viso ponios Prunskienės žavesio, ji vyriškiausiai mąsto. Iš mūsų. Noriu pasakyti, kad turime ėriuko kompleksą. Esam kalti, kad esam silpni. Nes visi dabar galvojame, kaip bus elgiamasi su mūsų tais įkaitais, kurie paliekami TSRS. Negalvojame, kad kaltas tas teroristas, tas šantažistas, kuris juos paėmė. Mes turim taip šaukti, kad jis pastatytų prie kiekvieno mūsų kareivio sargybą ir gyvą sveiką mums grąžintų.

Lygiai tas pats yra su blokada. Tai jis kaltas prieš pasaulį ir jis nenorės prarasti savo populiarumo. Manau, kad reikia elgtis ryžtingai ir greitai ir *nesukt galvos dėl to, kas bus*. Atsiprašinėti bandito ir teroristo pasaulyje nepriimta. *Laimi tie, kurie elgiasi ryžtingai*. Man atrodo, tie patys žmonės, kurie siūlė atidėti trims mėnesiams, jie ir pasakė, kas bus. Mums gresia įsivelti į Rusijos problemas. Po dviejų mėnesių jos bus dar gilesnės. Po to, kai Gorbačiovas pažadėjo padalinti dar ir Lietuvą, šiek tiek gabaliukais, man atrodo, nelieka iliuzijų apie jo demokratizmą ir meilę mums. O tas KGB metodas, kai yra vienas blogas tardytojas, kitas – geras, apie tai gali gerbiamas Bičkauskas papasakoti. Tai mums taikoma su Gorbačiovu – geru ir protingu, o su Ligačiovu – negeru ir negudriu... Rusijos istorijoje nėra buvę tokio demokratinio laikotarpio ir turėti iliuziją, kad po dviejų mėnesių tos demokratinės jėgos nebus nuspaustos, o bus viršuje – nėra tokios garantijos...

Mes negalvojome apie tai, kad vieną gražią dieną galime būti visi internuoti. Internavimas po deklaracijos, kada išsakyta, ko mes norime, mes neprarandame savo įgaliojimų. O jei lauksim ir pusę pasirašys, kad jie manė visai kitaip, negu ši kompanija šnekėjo, tai aš jums siūlyčiau pagalvoti apie tokį variantą.

M. LAURINKUS: Aš manyčiau, kad mums reikia išgyvendinti vieną tokį dalyką. Jei kyla abejonė, kad tai yra arba bailumas, aviškumas ir panašiai – visai ne taip. Kada nedrįsti, negalėsi niekad išeiti su jokia abejone.

A. SAKALAS: Norėčiau nuo to pradėti, ką sakė gerbiamasis Laurinkus. Jei mes abejojame, tai turime teisę mąstyti ir išsklaidyti mūsų abejones. Labai nenorėčiau, kad mūsų abejonės pavirstų neryžtingumu, kad visi matytų – mes abejojame, o esame neryžtingi, nežinome, ko norime.

Mūsų Aukščiausioji Taryba turi priimti pamatuotus, apsvarstytus sprendimus. Priimti kada reikia, ne specialiai tempti laiką. Specialaus laiko tempimo neturėtų būti.

Iš to, ką pasakė gerbiami deputatai, aš susidariau įspūdį, kad yra trys tokie punktai.

Ką pasakys Maskva? Ekonominiai sunkumai. Trečia – liaudies deputatų statuso pasikeitimas. Ekonominiai sunkumai po gerbiamos Prunskienės išraiškingos kalbos mums jau pasidarė aiškūs, o aš pridurčiau, kad ekonominiai sunkumai ir dabar yra, blokada ir dabar prasidėjo ir blokada tik gilės, ar mes skelbsime, ar neskelbsime. Mes pasakėm savo paskutinį žodį vasario 7 dieną, kada pasakėme, kad esame neįstoję. Ekonominiai sunkumai išnyktų, jei mes paskelbtume deklaraciją, kad mes įstojame į TSRS. Neturėkime iliuzijų dėl ekonominių sunkumų...

Liaudies deputatų statusas. Man irgi atrodo nereikšmingas dalykas. Jiems galima suteikti mūsų parlamento įgaliojimus vesti derybas su TSRS vyriausybe...

Ką pasakys Maskva? Ar jūs laukiate, kad Maskva pasakys – išeikite iš TSRS? Maskva sakė ir sakys, kad jums geriau TSRS, atsinaujinusioje federacijoje ir panašiai.

Reziumuodamas sakau, kad mums reikia priimti tuos dokumentus, kurie yra paruošti, nenoriu sakyti, kad juos reikia priimti vienu ypu, jų nediskutuojant. Specialiai daryti pertrauką, netgi sesijos pertrauką, šito aš nerekomenduočiau. Manau, kad mūsų nesupras ne tik pasaulis, mūsų pačių žmonės nesupras.

LABAI NENORĖ-
ČIAU, KAD MŪSŲ
ABEJONĖS PAVIRS-
TŲ NERYŽTIN-
GUMU, KAD VISI
MATYTŲ – MES
ABEJOJAME, O
ESAME NERYŽTIN-
GI, NEŽINOME, KO
NORIME.

Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos
deputatų vardinio balsavimo

s a r a š a s

Balsavimas dėl Lietuvos Respublikos AT akto dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo

Eil. Nr.	Pavardė, vardas	Rinkiminės apy- gardos pavadi- nimas ir Nr.	Už	Prieš	Susi- laikė
1	2	3	4	5	6
1.	Abišalas Aleksand- ras Algirdas	Vytauto Nr.22	+	—	—
2.	Akanovičius Stanislavas	Maišiagalos Nr.113	—	—	+
3.	Aksomaitis Povilas	Šėtos Nr.88	+	—	—
4.	Ambrazaitytė Nijolė	Panerių Nr.14	+	—	—
5.	Ambrazevičius Aleksandras	Taikos Nr.25	+	—	—
6.	Andrikienė Laima Liucija	Jurbarko Nr.124	+	—	—
7.	Andriukaitis Vytenis Povilas	Žalgirio Nr.4	+	—	—
8.	Andrukaitienė Irena	Anykščių Nr.100	+	—	—
9.	Antanavičius Kazimieras	Statybininkų Nr.13	+	—	—
10.	Apšega Leonas	Kupiškio Nr.101	+	—	—
11.	Arlauskas Mykolas	Dotnuvos Nr.87	+	—	—
12.	Astrauskas Rimantas	Smėlynės Nr.56	+	—	—
13.	Balcevičius Zbignevas	Pavilnio Nr.20	+	—	—
14.	Baldišis Vilius	Skudo Nr.75	+	—	—
15.	Beinortas Julius	Žemaičių Nr.52	+	—	—
16.	Beriozovas Vladimiras	Kėdainių Nr.86	+	—	—

2

1	2	3	4	5	6
17.	Bičkauskas Egidijus	Šilutės Nr.66	+	—	—
18.	Brazauskas Algirdas Mykolas	Kaišiadorių Nr.123	+	—	—
19.	Butkevičius Audrius	Garliavos Nr.129	+	—	—
20.	Čepaitis Virgilijus	Pietinė Nr.58	+	—	—
21.	Čobotas Medardas	Geležinkelio Nr.19	+	—	—
22.	Degutis Arūnas	Ariogalos Nr.85	+	—	—
23.	Dringelis Juozas	Varėnos Nr.140	+	—	—
24.	Endriukaitis Algirdas	Šakių Nr.128	+	—	—
25.	Gajauskas Balys	Plungės Nr.71	+	—	—
26.	Gentvilas Eugenijus	Naujakiemio Nr.42	+	—	—
27.	Genzelis Bronislovas	Žvėryno Nr.7	+	—	—
28.	Gerdaitytė Miglutė	Šiaulių kaim. Nr.91	+	—	—
29.	Giniotas Petras	Žardininkų Nr.43	+	—	—
30.	Glaveckas Kęstutis	Putinų Nr.60	+	—	—
31.	Grakauskas Eimontas	Kartenos Nr.71	+	—	—
32.	Grinius Kęstutis	Ukmergės Nr.118	+	—	—
33.	Gudaitis Romas	Kazlų Rūdos Nr.127	+	—	—
34.	Hofertienė Romualda	Bandužių Nr.44	+	—	—
35.	Iešmantas Gintautas Vincas	Kalvarijos Nr.126	+	—	—

3

1	2	3	4	5	6
36.	Ilgūnas Stanislovas Gediminas	Rimkų Nr.120	+	-	-
37.	Jankelevičius Leonas	Šalčininkų Nr.111	-	-	+
38.	Januška Albinas	Tauragės Nr.68	- +	-	-
39.	Jarašiūnas Egidijus	Respublikos Nr.55	- +	-	-
40.	Jarmolenka Vladimiras	Dainavos Nr.26	- +	-	-
41.	Jasukaitytė Vidmantė	Vilkaviškio Nr.134	+	-	-
42.	Juknevičius Zenonas	Mažeikių Nr.76	- +	-	-
43.	Jurgelis Jurgis	Molėtų Nr.116	- +	-	-
44.	Juršėnas Česlovas	Švenčionėlių Nr.109	+	-	-
45.	Kačinskas Virgilijus	Aušros Nr.48	- +	-	-
46.	Karoblis Antanas	Pagėgių Nr.67	- +	-	-
47.	Karvelis Juozas	Danės Nr.38	- +	-	-
48.	Kašauskas Stasys	Užvenčio Nr.83			
49.	Katkus Valdemaras	Saulėtekio Nr.27	- +	-	-
50.	Klumbyš Egidijus	Obelių Nr.103	- +	-	-
51.	Kolesnikovas Vytautas	Vidzgirio Nr.61	- +	-	-
52.	Kudaba Česlovas	Ignalinos Nr.107	- +	-	-
53.	Kumža Algirdas	Telšių kaim. Nr.81	-	-	-
54.	Kuzmickas Bronislovas Juozas	Pašilaičių Nr.9	- +	-	-

4

1	2	3	4	5	6
55.	Landsbergis Vytautas	Kniaudiškių Nr.54	-1	-	-
56.	Lapinskas Kęstutis	Gubernijos Nr.46	+	-	-
57.	Laurinkus Mečys	Rietavo Nr.72	+	-	-
58.	Leščinskas Arvydas Kostas	Radviliškio Nr.89	+	-	-
59.	Liaučius Jonas	Pilėnų Nr.53	+	-	-
60.	Lubys Bronislovas	Neries Nr.121	+	-	-
61.	Maceikianecas Ryšardas	Juodšilių Nr.115	-	-	+
62.	Mačys Jonas	Kybartų Nr.135	+	-	-
63.	Malkevičius Stasys	Baltijos Nr.41	+	-	-
64.	Medvedevas Nikolajus	Gudienos Nr.122			
65.	Milčius Leonas	Vilkių Nr.131	+	-	-
66.	Minkevičius Jokūbas	Kursėnų Nr.92	+	-	-
67.	Miškinis Albertas	Aukštaitijos Nr.105	+	-	-
68.	Morkūnas Donatas	Žemaitės Nr.47	+	-	-
69.	Motieka Kazimieras	Raseinių Nr.84	+	-	-
70.	Nedzinskienė Birutė	Panerio Nr.23	+	-	-
71.	Norvilas Algimantas	Aleksoto Nr.37	+	-	-
72.	Okinčicas Ceslavas	Senamiesčio Nr.18	+	-	-
73.	Ozolas Romualdas	Rekyvos Nr.49	+	-	-

1	2	3	4	5	6
74.	Oželytė- Vaitiekūnienė Nijolė	Kalvarijų Nr.6	+	—	—
75.	Paleckis Justas Vincas	Šiaurinė Nr.57	+	—	—
76.	Paliūnas Vytautas	Panemunės Nr.30	+	—	—
77.	Pangonis Jonas	Alytaus kaim. Nr.136	+	—	—
78.	Patackas Algirdas Vaclovas	Žaliakalnio Nr.24	+	—	—
79.	Paulauskas Rolandas	Šilainių Nr.34	+	—	—
80.	Pečeliūnas Saulius	Pirmojo Alytaus Nr.59	+	—	—
81.	Peško Stanislavas	Jašiūnų Nr.112	—	—	+
82.	Petrovas Eugenijus	Tauro Nr.12	+	—	—
83.	Pikturna Virginijus	Kretingos Nr.73	+	—	—
84.	Plečkaitis Vytautas Petras	Trinyčių Nr.40	+	—	—
85.	Poškus Petras	Pabiržės Nr.96	+	—	—
86.	Pėvilionis Vidmantas	Pramonės Nr.33	+	—	—
87.	Prapiestis Jonas	Prienu Nr.132	+	—	—
98.	Pranskienė Kazimiera Danutė	Verkių Nr.5	+	—	—
89.	Puplauskas Vytautas	Telšių Nr.80	+	—	—
90.	Račas Arūnas	Kelmės Nr.82	+	—	—
91.	Ramonas Gintaras	Joniškio Nr.93	+	—	—
92.	Rasimavičius Liudvikas Narcizas	Kuršių Nr.39	+	—	—

6

1	2	3	4	5	6
93.	Rastauskienė Rasa	Pasvalio Nr.95	+	—	—
94.	Razma Liudvikas Saulius	Žirmūnų Nr.3	+	—	—
95.	Ražauskas Algirdas	Pakruojo Nr.94	+	—	—
96.	Rimkus Kęstutis	Seduvos Nr.90	+	—	—
97.	Rudys Audrius	Birštono Nr.133	+	—	—
98.	Rudzys Romualdas	Lentvario Nr.137	+	—	—
99.	Rupeika Benediktas Vilmantas	Širvintų Nr.117	+	—	—
100.	Sabutis Liudvikas	Šeškinės Nr.10	+	—	—
101.	Saja Kazimieras	Smėlių Nr.119	+	—	—
102.	Sakalas Aloyzas	Antakalnio Nr.2	+	—	—
103.	Saudargas Algirdas	Vilijampolės Nr.35	+	—	—
104.	Sėjūnas Algimantas	Dainų Nr.51	+	—	—
105.	Simutis Liudvikas	Šančių Nr.31	+	—	—
106.	Suboč Valentina	Švenčionių Nr.110	—	—	+
107.	Survila Rimvydas Raimondas	Trakų Nr.139	+	—	—
108.	Stakvilevičius Mindaugas	Lieporių Nr.50			
109.	Stankevičius Ceslovas Vytautas	Muravos Nr.29	+	—	—
110.	Šadreika Valerijonas	Šilalės Nr.70	+	—	—

7

Už Pats Susirūpin

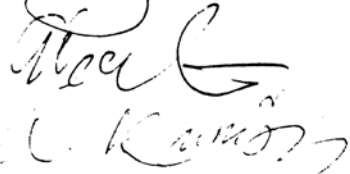
1	2	3	4	5	6
111.	Šaltenis Saulius	Utenos Nr.104	+	-	-
112.	Šepetys Lionginas	Vievio Nr.138	+	-	-
113.	Šerkšnys Gediminas	Girstupio Nr.32	+	-	-
114.	Šimėnas Albertas	Druskininkų Nr.62	+	-	-
115.	Šimėnas Jonas	Gargždų Nr.64	+	-	-
116.	Tamulis Jonas	Kosmonautų Nr.17	+	-	-
117.	Taurantas Aurimas	Kalniečių Nr.28	+	-	-
118.	Terleckas Vladas	Pilies Nr.1	+	-	-
119.	Tomaševičius Edvardas	Nemenčinės Nr.114	-	-	+
120.	Tupikas Pranciškus	Karoliniškių Nr.16	+	-	-
121.	Ulba Algimantas Vincas	Priekulės Nr.65	+	-	-
122.	Uoka Kazimieras	Rokiškio Nr.102	+	-	-
123.	Vagnorius Gediminas	Justiniškių Nr.8	+	-	-
124.	Vaišvila Zigmas	Ventos Nr.78	+	-	-
125.	Vaitiekūnas Pebras	Fabijoniškių Nr.11	+	-	-
126.	Vulatka Rimvydas	Palangos Nr.63	+	-	-
127.	Valionytė Birutė	Biržų Nr.97	+	-	-
128.	Varanauskas Povilas	Nemuno Nr.36	+	-	-
129.	Vilkas Eduardas	Panemunio Nr.125	+	-	-

8

Už Prieš Išrinkti

1	2	3	4	5	6
130.	Zingeris Emanuelis	Lazdynų Nr.15	+	-	-
131.	Žalys Alfonsas	Pajūrio Nr.45	+	-	-
132.	Žiemelis Vidmantas	Raguvos Nr.99	+	-	-
133.	Kropas Stasys	Panevėžio kaim. Nr.98	+	-	-
			124	-	6

3 - ~~nebe~~ nedalyvauja
rinkoje iš Maskvos!

 Al. Kanišas
 Aseptin

MĄSTYMAI

IEŠKANT EUROPOS
MATMENŲ

Kas yra Europa, atsakinėjama nuo Homero laikų. Per tris tūkstantmečius susikaupusių atsakymų antologija būtų, ko gero, idomesnė už ne vieną romaną.

Lietuvai kylant iš okupacijos savąjį Europos vaizdinį buvo paprašytas išsakyti Frankfurto prie Maino universiteto profesorius Jurgenas Habermasas. Jo atsakymai paskelbti 1988 metais Vilniuje pasirodžiusiame almanache „Europa“.

2012 metų „Kultūros barų“ penktajame numeryje paskelbtas Almanto Samalavičiaus pasikalbėjimas su Vašingtono universiteto Sietle (JAV) profesoriumi Danieliu Širo (Chiro), kurį pokalbio vedėjui maloniai leidus pateikiame čia kaip liudijimą, kad – nepaisant laiko ir pažiūrų – europiečių mintys ir viltys dėl ateities visada rėmėsi savo bendrumo pajauta.

1.

Romualdas Ozolas. *Europa – atskiras ir savitas pasaulio regionas. Kuo, Jūsų nuomone, Europa skiriasi nuo kitų žemynų?*

Jurgenas Habermasas. *Ką gi, Europa yra toji istorinė ir geografinė vieta, kur pirmiausia įsitvirtino moderni mąstysena. Okcidentinio racionalizmo unikalumą gerai aprašė Maksas Vėberis. Viena iš jo minimų priežasčių buvo savitas politinis jėgų pliuralizmas, stačiai politinės valdžios susiskaidymas, jos gyvavimas keliuose – valstybės ir bažnyčios, imperijos ir naujų teritorinių valstybių, valstybės ir miestų ir t. t. – centruose. Ir šiandien nacionalinė ir kultūrinė įvairovė tebėra skiriamasis šio kontinento bruožas.*

Ne vienas filosofas yra atkreipęs dėmesį į Europos mąstymo pobūdžio savitumą: nuo Senovės Graikijos laikų plėtojasi alternatyvinis samprotavimas, skatinąs europinį racionalizmą, metafiziką, tiksliuosius metodus idealu laikantį mokslą. Ar Jūs nemanote, kad tai yra visos šiuolaikinės Europos kultūros – technologiškos ir scientistiškos – ištaka?

Žinoma, filosofija ir mokslas drauge su judaistiniu-krikščioniškuoju monoteizmu labiausiai formavo mūsų kultūros profilį. Tačiau, pavyzdžiui, filosofijoje visuomet būta srovių, priešingų idealizmo ir šiuolaikinio racionalizmo bei empirizmo tėkmėms, ir keliančių klausimą, kokią kainą mes mokame už scientizmą. Juk materializmas gavo gerą paveldą kreipti dėmesį į pavienius dalykus, į atskirybę, į tai, kas nepateko akiratin ir atsidūrė periferijoje, ką prarijo, išstūmė ir nuslopino bendrosios sąvokos. Nuolatos (prisiminkime Šelingo–Nyčės–Adorno liniją) atsirasdavo antiplatoniškų sąjūdžių, akcentavusių neigimo galią. Kultūrinių galių versmės, maitinusios Europą, teisingai galėsime įvertinti tik tada, jei atsižvelgsime į įtampą, egzistuojančią tarp scientizmo ir tokios rūšies proto kritikos.

Nėra abejonės: Europos techninė kultūra tapo alternatyviška visam pasauliui. Ar technologijų perėmimo būtinybės kitoms pasaulio tautoms netaps būtinu reikalavimu keisti savo mąstymo būdus, derinti juos su europinio mąstymo stilistika?

Be abejo, pasaulinė rinka, nuo kurios šiandien jau priklausomas ir antrasis, ir trečiasis pasaulis, platina Europos ir Amerikos kultūrą jos materialiąja forma, taip sakant, koka-kolos pavidalu. Tačiau, perimant šitą materialinę kultūrą, nebūtinai turi būti naikinama sava kultūra. Tiesa, šitoks agresyvus skverbimasis yra provokacija, į kurią silpnesnės vietinės bendruomenės beveik neįstengė rasti produktyvaus atsakymo. Tačiau to nepasakysi apie senąsias aukštas kultūras.

EUROPA YRA TOJI
ISTORINĖ IR GEO-
GRAFINĖ VIETA,
KUR PIRMIAUSIA
ĮSITVIRTINO MO-
DERNI MĄSTYSE-
NA.

Japonija, pastaruoju metu ir Kinija, bando technizuotą gyvenimą suderinti su tradiciškai joms savaimingu dviasiskumu. Kiek ir kokių būdu etninis savitumas, Jūsų manymu, įmanomas šiuolaikiškoje modernioje kultūroje?

Aš taip nesakyčiau. Įdomu bus pasižiūrėti, ar, tarkim, Japonija įstengs išsaugoti savąsias šeimos struktūras, kai ten įvyks moterų emancipacija.

JAV – ypač akivaizdus europinės kultūros modelio dinamizuotas variantas. Kodėl, Jūsų manymu, JAV ima atsilikti nuo Azijos šalių rezultatyvumo?

Nesu tikras, ar tai iš tiesų negrįžtama tendencija. Mančiau, kad ilgai ateis diena, kai tokios šalys, kaip Japonija, o pastaruoju metu ir Korėja, nebegalės naudotis tais ekonominiais pranašumais, kuriuos joms teikia pigesnė jų darbo jėga ir nuo centrinių firmų atsiskyrusių, toms firmoms produkciją tiekiančių eksploatuojamų įmonių žiedas.

Susidaro įspūdis, kad po 1968 m. studentų revoliucijų stojęs dvasinis nuopuolis, kurio ryškiausias bruožas buvo „raudonųjų brigadų“ teroras, dabar ima nykti, Europa ryžtingai kelia taikos išsaugojimo reikalą, jaunimas atsigręžia į tradicines vertybes. Ar teisingas toks įspūdis? Kokios tų reiškinių prielaidos ir galima tolesnė plėtotė?

Man regis, kad kairiųjų jėgų rezignacijos fazė Europoje jau baigėsi. Todėl aš nieku gyvu neižvelgiu ir tradicinių vertybių atgijimo. Priešingai, kaip tik tarp jaunimo pastebimas nepaprastas liberalizacijos protrūkis ir ryški nuostatų ir elgsenos individualizacija. Galima tikėtis, kad šitos tendencijos ir toliau plėtosis, atnešdamos fundamentalią demokratizaciją, smarkiai pranokstančią tai, ką šiandien propaguoja Gorbačiovas.

Yra žinoma, kad kadaise baltai užėmė didžiulius Europos plotus. Kokios, Jūsų manymu, yra jų istorinio sunykimo (liko tik dvi nedidelės baltų tautos – latviai ir lietuviai) priežastys? Ar panašus sunykimas neįmanomas mūsų dienomis? Kokios yra mažųjų tautų perspektyvos ateities pasaulyje?

Tos priežastys jums turėtų būti geriau žinomos. Latviai ir lietuviai irgi yra aukos – aukos Antrojo pasaulinio karo ir to imperializmo tipo, kuris įsitvirtino, išsivadavus nuo nacistinio režimo. Tikrai blokų abipusis atsitraukimas, radikalus įtempimo sumažinimas politikos srityje, dabar štai leidęs sudaryti sutartį dėl vidutinio nuotolio raketų, duos mums Europoje vėlei oro, kuriuo galės kvėpuoti ir mažos tautos ir kuriame bus įmanoma tikrai pliuralistinė koegzistencija.

Europa senėja. Kokie galimi šio reiškinių padariniai, ypač „trečiojo pasaulio“ demografinio sprogo akivaizdoje? Ką Jūs manote apie kitų tautų difuziją Europon: juk juridškai ji teisėta, o ekonomiškai – naudinga!

Laikau tai visai pozityviu dalyku. Etninis vienalytiškumas dažniausiai stiprina tik represyviąsias jėgas. Amerika jau daugiau nei 200 metų gyvuoja, misdama jon plūstančių imigrantų energija. Vokietijos Federacinei Respublikai užsieniečių darbininkų platinama kultūrinė įvairovė duoda produktyvių impulsų (nors drauge naujų akstinių gavo ir priešiškus svetimšaliams).

Kai kas Vakaruose linkęs manyti, kad persitvarkymas Tarybų Sąjungą būtina turės atvesti į kapitalistinio gamybos būdo rekonstrukciją ir socializmo politinės sistemos destruktiją. Ar tai, Jūsų manymu, neišvengiama?

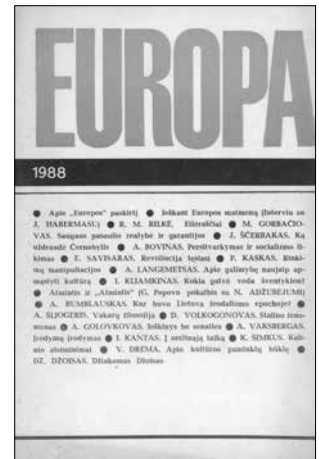
Visų pirma aš galvoju apie padarinius, kurių Gorbačiovo programa gali turėti pačiam biurokratiniam socializmui. Supaprastinant galima būtų taip pasakyti: kapitalizmas po Antrojo pasaulinio karo rado didžiausią savo ydų socialdemokratinį sprendimą, sukurdamas socialinę valstybę. O dabar biurokratinis socializmas dar turi pirma ieškoti ekvivalentiškos išeities, galvodamas apie savo didžiausias ydas. Tatai, jeigu tik viskas gerai klostysis, galėtų būti istorinis Gorbačiovo vaidmuo.

Europos tautos visada stengėsi išlaikyti savo etninį ir nacionalinį savitumą. Regioninio bendrumo jausmas Europos kontinento rėmuose – pastarųjų dešimtmečių savivokos rezultatas. Kokios to bendrumo jausmo raidos perspektyvos? Kokios yra Europos tautų bendrumo ribos?

Europos tautų vienybės pagrindas – laisvas jų kultūrinio pliuralizmo klestėjimas nevaržomo bendravimo sąlygomis. O čia ir vėl būtina prielaida – represyvių politinių režimų panaikinimas.

2.

Almantas Samalavičius. 1990-ųjų išvakarėse Vidurio Rytų Europa turėjo daugybę vilčių ir lūkesčių. Nuo to laiko visuomenės nuotaikos labai pasikeitė. Nors pagrindinis tikslas pasiektas, tačiau laisvės kaina buvo labai didelė: prarasta vienybė, išnyko socialinis solidarumas, pastaraisiais metais sparčiai didėja turtiniai skirtumai tarp socialinių sluoksnių, vyksta spartus protų nutekėjimas, auga ekonominė emigracija – visa tai atspindi realijas, kurios pasirodė esančios gerokai sudėtingesnės, negu šio regiono žmonės įsivaizdavo anais emocinio pakilimo metais. Kokie, Jūsų nuomone, svarbiausi sociopolitiniai

ŽVELGIANT Į VISUMĄ, ŠIO REGIONO POKYČIAI, ĮVYKĘ PO 1989-ŲJŲ, YRA BENE SĖKMIN-GIAUSI REVOLIUCINĖS TRANSFORMACIJOS PAVYZDŽIAI PASAULIO ISTORIJOJE.

Vidurio Rytų Europos laimėjimai (nekalbant apie tokius savaimę svarbius dalykus kaip laisvė ar narys Europos Sąjungoje), o ką reikėtų laikyti didžiausiais praradimais?

Danielis Širo (Chiro). Žvelgiant į visumą, šio regiono pokyčiai, įvykę po 1989-ųjų, yra bene sėkmingiausi revoliucinės transformacijos pavyzdžiai pasaulio istorijoje. Tarkime, Amerikos revoliuciją, kuri baigėsi Jungtinių Valstijų susiformavimu XVIII a. pabaigoje, irgi galime laikyti sėkme, bet prancūzų 1789-ųjų revoliucija atnešė terorą, karinę diktatūrą ir baisius karus, kurie baigėsi tik 1815 m., palikę visiškai sugriautą Prancūziją.

Dauguma vėlesnių revoliucijų, tarp jų ir ta, kuri įvyko 1848-aisiais, leido dar labiau sustiprėti autokratijai. Bolševikinė revoliucija pamynė žmogiškumą, o kartu atvedė prie visiško ekonomikos žlugimo. Musolinio ir Hitlerio bandymų transformuoti savo visuomenes fašistiniu revoliuciniu būdu pasekmės buvo kraupios. Mao kinų komunizmo pergalė

1949 m. buvo masinių žmogžudysčių preliudija, didysis Mao šuolis 1958–1960 m. sukėlė baisiausią badą žmonijos istorijoje – manoma, kad tada mirė keturiasdešimt penki milijonai žmonių. Revoliucijos Kambodžoje, Šiaurės Korėjoje, Kuboje ir kitose šalyse pasėjo mirtį, atnešė vergiją ir nustekeno šių šalių ekonomikas.

O žvelgdami į Vidurio Rytų Europą matome, kad revoliucijos, nuvertusios bankrutavusį režimą, baigėsi tik vienu katastrofišku karu – tai įvyko Jugoslavijoje. Visur kitur jos didžiąja dalimi vyko taikiai. Net Rumunijoje žuvusiųjų skaičius buvo palyginti nedidelis. Po 1990-ųjų pradėjo augti šių šalių ekonomika, atsirado daugiau laisvės, buvo sukurtos tikrai demokratinės institucijos. Suprantama, nelygybė yra, bet ji buvo ir anksčiau, tik geriau paslėpta. Aišku, daugelio žmonių utopinės svajonės neišsipildė, bet kas gi yra toji utopija? Kai tie, kurie yra persiėmę utopinėmis ideologijomis, ateina į valdžią, jie atneša vien nelaimės.

Nepamirškime, kad komunizmas žlugdamas paliko sugriautą ekonomiką, pasenusią infrastruktūrą, visuomenę, kurios pasitikėjimas sunaikintas. Institucijos nefunkcionavo, klestėjo cinizmas ir korupcija. Man kelia nuoširdžią nuostabą tai, kad didžioji dauguma Vidurio Rytų Europos valstybių susitvarkė palyginti neblogai. To nepavyko padaryti kai kurioms buvusioms sovietinėms respublikoms, kur, deja, toliau klesti senosios struktūros su nežabota korupcija ir nedemokratinė praktika. Šiuo atžvilgiu Baltijos respublikos patyrė akivaizdžiai didžiausią sėkmę tarp buvusių Sovietų Sąjungos šalių. Pagalvokime apie Baltarusiją, Armėniją arba Vidurinės Azijos respublikas ir pamatysime, kuo jas pranoksta visos trys Baltijos valstybės.

Juodžiausią socialinį nusivylimą Vidurio Rytų Europoje, taigi ir Lietuvoje, sukėlė didelio masto privatizacija, pradėta iškart po 1989-ųjų ar 1990-ųjų. Ji buvo tik iš dalies sėkminga, o daugeliu atveju labai neteisinga socialiniu atžvilgiu. Gerai žinome, kad privatizacijos politiką stipriai rėmė Vakarų valstybės ir tokios organizacijos kaip Tarptautinis valiutos fondas, Pasaulio bankas, juo labiau kad pirmieji du postkomunistiniai dešimtmečiai sutapo su pasaulį užvaldžiusia neoliberalizmo ideologija, kuri persmelkė tiek politiką, tiek ekonomiką, nors ir anuo metu būta balsų, raginusių nelaikyti privatizacijos vienintele panacėja. Apie tokio gydymo pasekmes perspėjo ekonomistas Džonas Kenetas Gelbraitas (John Kenneth Galbraith), komunitarinis socialinis teoretikas Amitajus Etcionis (Amitai Etzioni) ir kt. Dabar neoliberalizmas, atrodo, jau praranda ankstesnes pozicijas, bet ar Vidurio Rytų Europa ko nors pasimokė iš liūdnos patirties?

Sutinku, kad vadinamosios „Vašingtono sutarties“ 1990-aisiais pasiūlytas receptas, t. y. nelankstus neoliberalios rinkos ekonomikos taikymas, pasirodė esąs visiškai kvailas sprendimas. 2008-aisiais tai sukėlė didžiąją recesiją, kuri tęsiasi iki šiol. Veikiausiai ištikimybė tokioms idėjomis iš esmės lėmė ir skurdą Pietų Europoje. Negalima būtų sakyti, kad kapitalizmas neveikia, tačiau laisvoji rinka negali funkcionuoti pati savaimė, nevertėtų puoselėti vilčių apie protingai teisingą visuomenę be vyriausybės paramos. Karlas Marksas buvo neteisus dėl daugelio dalykų, ypač dėl galimybės įgyvendinti socialistinę utopiją, tačiau puikiai suprato kapitalizmo prieštaravimus, kurie periodiškai sukelia krizes, ir jo polinkį didinti nelygybę. Markso pranašavimai neišsipildė tik todėl, kad didžiausios kapitalistinės visuomenės galiausiai sukūrė institucijas, skirtas šioms problemoms sušvelninti.

Pernelyg daug ekspertų iš pašalies, ypač amerikiečių, prastus patarimus 1990-aisiais dalijo ne tik Vidurio Rytų Europai, bet ir kitoms šalims, net pačioms Jungtinėms Valstijoms. Visi už tai brangiai mokame. Kita vertus, Vidurio Rytų Europa dabar laikosi geriau nei prieš 1989-uosius, nors kai kurie gyventojų sluoksniai skursta. Vis dėlto, turint galvoje komunistinės ekonomikos pražūtingumą, reformos nebuvo tokios jau baisios. Norėčiau tikėti, kad neoliberalizmo nesėkmė visiems duos teisingą pamoką. Kapitalizmas veikia, bet ne tada, kai įgauna visiškai nereguliuojamą formą. Mums derėtų sugrįžti prie Džono

„VAŠINGTONO SUTARTIES“ 1990-AISIAIS PASIŪLYTAS RECEPTAS, T. Y. NELANKSTUS NEOLIBERALIOS RINKOS EKONOMIKOS TAIKYMAS, PASIRODĖ ESĄS VISIŠKAI KVAILAS SPRENDIMAS.

Meinardo Keinso (John Maynard Keynes) ekonominių idėjų ir visam laikui atsisakyti tų, kurias skelbė Miltono Frydmano (Friedman) Čikagos mokyklos ekonomistai, o ypač radikalieji jos pasekėjai.

Vienoje savo knygoje tvirtinate, kad ekonominio Rytų Europos atsilikimo šaknys istoriškai specifinės. Gal galėtumėte trumpai nusakyti to priežastis? Kitas klausimas, kurį norėčiau užduoti – ar Rytų Europai pavyks įveikti nuolat persekiojančią kone fatališką būseną, kad ji yra „pusiau periferinė“ modernaus pasaulio dalis? Kalbant bendresnėmis kategorijomis, ar teoretikai, pasaulį skirstantys į centrą, periferiją, pusiau periferiją ir tuo aiškinantys skirtingą ekonominę regionų sėkmę, yra teisūs?

Ne, šios kategorijos turėjo prasmę tada, kai pasaulio ekonomikoje dominavo kelios Vakarų valstybės, kontroliavusios milžiniškas imperijas. Dabar toks skirstymas nėra prasmingas. Knyga apie Rytų Europos atsilikimą (buvau jos sudarytojas ir redaktorius) iš tikrųjų baigėsi tokia išvada: klausimas, kodėl šis regionas ekonominės raidos požiūriu atsiliko nuo Vakarų Europos, yra keliamas neteisingai. Reikėtų klausti, kokios priežastys lėmė, kad maža vakarinė žemyno dalis buvo kitokia. Vakarams ėmus ekonomiškai augti ir industrializuotis, tos Rytų Europos šalys, kurių ryšiai su labiausiai pažengusiomis valstybėmis buvo stipriausi, nepatyrė atsilikimo. Priešingai – jos tapo pažangiausios Rytų Europoje. Taigi visa periferizacijos teorija yra klaidinga. Net šiandien Lenkija, Baltijos šalys, Čekija ir Slovakija, Vengrija ir Slovėnija yra labiau pasiturinčios negu Balkanai, kurie ilgiau buvo „apsaugoti“ nuo prekybos su Vakaraus ir jų įtakos.

Rytų Europos intelektualams patinka gailėtis savęs, tačiau pasauliniu mastu šios šalys laikosi ne taip jau blogai. Nėra jokios abejonės, kad XIX a. jos buvo labiau atsilikusios ir kad XX a. žiauriai su jomis pasielgė – Pirmasis ir Antrasis pasauliniai karai, komunistinio režimo dešimtmečiai padarė joms nepalyginamai daugiau žalos negu bet kokio pobūdžio periferinis ar pusiau periferinis statusas. Nesunku suprasti, kodėl marksistai laikosi požiūrio, esą atsilikimą sukėlė dalyvavimas pasaulio ekonomikoje, tačiau jokie duomenys to neįrodo, jei nekalbėsime apie kai kuriuos kolonijinius regionus, kurie buvo politiškai išnaudojami praeityje.

Pirmąją laisvės dešimtmetį Vidurio Rytų Europą dažnai vadindavo „postkomunistine“, tačiau nuo tada, kai didžioji jos dalis įstojo į Europos Sąjungą, postkomunizmo diskursas palaipsniui buvo išstumtas, žvalgant naujos interpretacinės schemas. Tam pritarė ir vietiniai politikai, ir akademiniai sluoksniai. Vis dėlto kai kuriems kritikams atrodo, kad šio diskurso atsisakyta per anksti. Ką manote apie tokį „nuorodų bazės“ pasikeitimą?

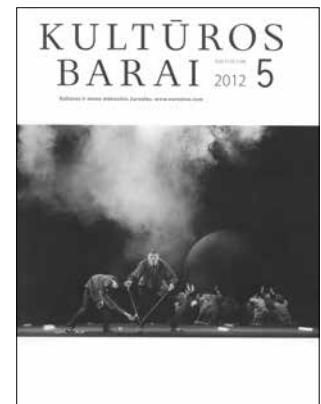
Praėjo jau daugiau kaip dvidešimt metų nuo tada, kai komunizmas Europoje žlugo. Pritariu manantiems, kad laikas liautis mąščius postkomunizmo kategorijomis, kai kalbama apie tas šalis, kurios tapo Europos Sąjungos narėmis. Tačiau Baltarusijoje, Rusijoje, Ukrainoje ir didžiojoje Vidurinės Azijos dalyje viską valdo vis dar tie patys žmonės – vienur, kaip antai Kazachstane ir Uzbekijoje, senieji komunistų partijos šulai, kitur, pavyzdžiui, Rusijoje, buvę kagėbistai. Komunizmo socialistinė dalis išnyko, tačiau korupcija, autokratija, griežta valstybinė esminių ekonomikos šakų kontrolė liko. Nors buvo bijoma, kad taip atsitiks ir Rytų Europoje, stambiu mastu to išvengta. Šiaurinė regiono dalis iš komunizmo išsivadavo sėkmingai.

Kai kurios Jūsų publikacijos rodo, kad nepritariate norintiems pabrėžti skirtumus tarp Vidurio Rytų ir Vakarų Europos (Milano Kunderos atgaivintą Vidurio Europos koncepciją apibūdinote kaip šiek tiek propagandinę). Tačiau kultūriniai skirtumai egzistuoja visame pasaulyje, todėl ar derėtų Europos (ypač jos Vidurio Rytų) raidą interpretuoti vien iš „modernizacijos“ pozicijų? Gal yra tiesiog skirtingi „modernizacijos“ (kaip ir „globalizacijos“) lygmenys?

Žinoma, kultūrinės tradicijos visur skirtingos. Netgi Vakarų Europoje, – juk Prancūzija, Italija ir Vokietija skiriasi daugeliu atžvilgių. Parinkus ekstremalų pavyzdį, sunku įsivaizduoti, kad vokiečiai laisva valia rinktų šalies vadovu tokį korumpuotą klouną kaip Berluskonis, ypač žinodami, kokią žalą jis atnešė savo šaliai.

Taip pat nėra jokių abejonių, kad praeitis iki šiol daro didžiulę įtaką dabarčiai. Apsilankę Rytų Azijoje, pavyzdžiui, Pietų Korėjoje, Japonijoje, o dabar ir kai kuriose Kinijos dalyse, įsitikinsime, kad ten modernizacija labai skiriasi nuo vakarietiško jos modelio. Net Anglija ir Jungtinės Valstijos šiuo atžvilgiu yra labai skirtingos šalys. Tačiau svarbiausia ne tai. Modernizacija reiškia gyvenimo lygio kilimą, urbanizaciją, didžiulį demografinį pokytį – nuo didelio mirtingumo ir gimstamumo prie mažo mirtingumo ir gimstamumo, prie mažesnių šeimų, didesnio raštingumo ir t. t. Tai vyksta visur, netgi skurdžiausiose pasaulio dalyse.

Europos Rytai nėra tokie turtingi kaip Vakarai, tačiau vis tiek toli gražu nėra nei skurdžiausia, nei mažiausiai modernizuota Žemės rutulio vieta! Tiesą sakant, komunistiniai režimai

**LIETUVIS AR
LIETUVĖ, NUVYKĘ
Į ŠANCHAJŲ, IŠ-
KART PASTEBĖS,
KOKS STIPRUS
SENŲJŲ KULTŪROS
FORMŲ POVEIKIS
DABARČIAI, KITA
VERTUS, LENGVAI
SUPRAS DAUGELĮ
TEN VYKSTANČIŲ
PROCESŲ.**

irgi siekė modernizacijos, nors darė tai autokratiškai ir neefektyviai, todėl po pradinių didžiulės pažangos etapų sekė nepaliaujamas smukimas.

Lietuvis ar lietuvė, nuvykę į Šanchajų, iškart pastebės, koks stiprus senųjų kultūros formų poveikis dabarčiai, kita vertus, lengvai supras daugelį ten vykstančių procesų. Veikia banko automatai, dideli viešbučiai ir stambūs verslas neišsiverčia be anglų kalbos, taksi ir viešojo transporto sistema lengvai perprantama. Jei tas lietuvis ar lietuvė nekalba kiniškai, vis tiek be didelio vargo suvoks, kas rodoma per televiziją... Kai 6-ajame dešimtmetyje gyvenau neurbanizuotose Nigerijos dalyse, kurių nebuvo palietusi modernizacija, dažnai jausdavau siidūręs visai kitoje epochoje. Ten vis dar buvo kilmieji ir vergai, vietinių emirų dvarai atrodė tarsi perkelti iš Viduramžių pavieklėlių, matytų knygoje, valstiečiai manė, kad baltieji – tai vien prancūzai, nes šalis buvo Prancūzijos kolonija. O tikėjimas magiškais užkalbėjimais ir burtais taip stipriai išsaknięs, kad islamas nedarė jiems jokio įspūdžio ir buvo paviršutiniškas. Būtent tai itikino mane, kad egzistuoja toks dalykas kaip modernizacija, turinti daugybę panašumų visame pasaulyje, bet jos poveikis dažniausiai teigiamas. Įprasta kalbėti apie tai, kiek daug prarandama dėl modernizacijos, tačiau matydamas vaikus, mirštančius nuo tymų ar lengvai įveikiamo apendicito, atmečiau visas antimodernistines nesąmones, kurias skleidžia kai kurie nostalgikiškai nusiteikę intelektualai.

Garsioji „civilizacijų susidūrimo“ koncepcija, kurią sukūrė ir paskelbė Samuelis Hantingtonas, (Huntington) nepaisant visų jos ydų, pasirodė esanti pranašystė, išsipildžiusi savaime. Procesai, vykstantys po rugsėjo 11-osios, sustiprėjęs islamo fundamentalizmas sukėlė tam tikrų baimių ir dėl Europos ateities. Kai kurie autoriai, skirtingai nei Hantingtonas, kalba apie „globalizacijų susidūrimą“. Kad ir kaip būtų, islamas Europoje jau tvirtai išsaknięs, tačiau ar tai pakankamas pagrindas spekuliacijoms apie neišvengiamus „civilizacinius“ konfliktus? Jei vis dėlto tai ne „civilizacinis“ konfliktas (o aš tikrai taip manau), kaip būtų galima sumažinti dabartinę įtampą?

Hantingtonas buvo puikus politologas, tačiau sendamas vis labiau pasidavė prietarams. Paskutinė stambesnė apimties jo knyga buvo nukreipta prieš imigrantus iš Lotynų Amerikos, esą šie niekada nesileis integruojami į amerikietišką visuomenę, nors tai buvo visiškai klaidingas požiūris. Patyrinėkime „susidūrimą“ prieš nukeliaudami pernelyg toli. Praėjusio amžiaus 4-ojo dešimtmečio pabaigoje Europoje vyko didžiulis „susidūrimas“ tarp fašizmo ir demokratijos. Kiekvienas iš jų siūlė kitokią ateities viziją. Stalinizmas taip pat piršo labai aiškaus pobūdžio visuomenės perspektyvą.

Tiek Hitlerio Vokietija, tiek Stalino SSRS, tiek demokratinės santvarkos šalys, pirmiausia Jungtinė Karalystė ir Jungtinės Valstijos, į karą įsitraukusios vėliau, – visos jos buvo „modernios“, tačiau sunku įsivaizduoti skirtingesnį politinio, socialinio ir kultūrinio gyvenimo organizavimą. Visos buvo europietiškos, o nacių Vokietija ir demokratinė Anglija, pagal Hantingtono apibrėžimą, priklausė netgi tai pačiai civilizacijai. Susidūrimas europinės civilizacijos viduje buvo itin žiaurus.

Be to, tiesa ir tai, kad nesėkmes, ištikusias vadinamąjį trečiąjį kelią arba socialistinį nacionalizmą, kurį diegė Naseras Egipte, panarabiška socialistų atgimimo partija (Ba'ath), Alžyro režimas po nepriklausomybės atkūrimo, Achmedas Sukarno arba mažesnio kalibro jų pasekėjai, kaip antai Kadafis (Gaddafi) Libijoje, lėmė tai, kad ne itin sekėsi modernizuoti savo visuomenes.

Tą patį galima pasakyti ir apie tariamai konservatyvius lyderius, tokius kaip Irano šachas ar Pakistano karinė valdžia. Tad tose islamo šalyse, kurioms nesisekė modernizuotis, populiarumą įgijo reakcingi, religinio fanatizmo bangą sukėlę salafistai, nes buvusių režimų nesėkmė buvo laikoma ir vesternizacijos nesėkme. Tačiau ten, kur valdžią perėmė religinė ideologija, kaip atsitiko Irane, rezultatai ypač apgailėtini. Tad galime būti tikri: jeigu į valdžią ateis daugiau islamistinių režimų, jie irgi patirs nesėkmę, neišvengiamai save diskredituos, nebent rinktųsi saikingą ir demokratišką kelią, koku eina Turkija.

Tai gi tikrasis susidūrimas vyksta ne tarp skirtingų kultūrinių teritorijų, bet jose pačiose.

Šiandien tą matome Irane, o ir visoje musulmoniškoje pasaulio dalyje. Net Jungtinėse Valstijose tikrasis civilizacijų susidūrimas vyksta tarp dešiniojo sparno evangelikų, o kai kuriose šalies dalyse (bet tik kai kuriose) tarp Katalikų bažnyčios ir tolerantiškesnių sekuliarių gyventojų sluoksnių. Klausydamasis, ką kalba iškilius respublikonas Santoras, pagalvojau, kad jis atstovauja amerikiečių Talibanui – yra labai netolerantiškas, siekia moterims sugrąžinti tradicinius jų vaidmenis, nori uždrausti kontracepciją, atmeta modernios biologijos ir mokslo plėtrą, be to, aršiai nusistatęs prieš išorinį pasaulį. Jis negavo

**TIKRASIS SUSIDŪ-
RIMAS VYKSTA NE
TARP SKIRTINGŲ
KULTŪRINIŲ TERI-
TORIJŲ, BET JOSE
PAČIOSE.**

respublikonų pritarimo balotiruotis į prezidentus, tačiau vis tiek yra labai įtakingas. Tad ką galima pasakyti apie tokio pobūdžio kultūrinį susidūrimą? Jis vyksta civilizacijų viduje, bet ne tarp jų.

Aišku, Europoje yra menkai integruotų imigrantų, kurių daugumą sudaro musulmonai, ir tai opi problema, tačiau manyti, neva jie užvaldys Europą arba amžiams liks neasimiliuoti, yra kvaila. Lygiai tas pats būtų teigti, esą todėl, kad Katalikų bažnyčia ilgą laiką priešinosi modernizacijai, Europos protestantai niekada nesugebės taikiai sugyventi su katalikais. Visur, išskyrus Šiaurės Airiją, jiems tai puikiai sekasi.

Rytų Europoje bandoma įtvirtinti (teisingiau pasakius, atkurti) žinomas ideologijas ir diskursus, o tai, regis, prieštarauja garsiajai „ideologijų pabaigos“ koncepcijai. Kai kurie jaunesnių kartų intelektualai stengiasi reanimuoti „kairiąją“ doktriną, pasitelkdami diskursyvias Vakarų praktikas (pavyzdžiui, radikalų multikultūralizmą, feminizmą, gėjišką kritiką ir panašiai). Kaip manote, ar toks senstelijusių ideologijų „gaivinimas“ turi koki nors socialinį potencialą?

Danielio Belo (Bell) teiginys apie „ideologijų pabaigą“ jau ir prieš pusšimtį metų buvo gerokai perdėtas. Iš tikrųjų netrukus po to, kai pasirodė jo knyga, kurioje be menkiausios abejonų konstatuota senosios kairės kaip dinamiškos jėgos mirtis, iškilo naujoji kairė ir 1968-aisiais tapo visiškai aišku, kad ši ideologija toli gražu nėra mirusi. Į mano klausimą, gal jau yra atmetęs ideologijų pabaigos idėją, Belas atsakė, nors iš tikrųjų tai joks atsakymas, esą tolygu būtų klausti, ar jis nustojo mušęs žmoną. Kitaip tariant, į klausimą, keliamą tokiu būdu, ar atsisakęs, ar neatsisakęs tos idėjos (nors nėra jokių įrodymų, kad būtų tą padaręs), jis niekaip negalėjo atsakyti nepasijusdamas kvailai.

Vėliau, žlungant europiniam komunizmui, Fukujama (Fukuyama) ir kiti ėmė kartoti tą Belo teiginį. Tačiau ideologija niekada nesibaigia. Taigi, suprantama, bus nuolatos grįžtanti kairė, nors panašu, kad dabar ji labiau reikšis protestais prieš neteislingą ekonominę santvarką negu įgaus „gėjiškos kritikos“ pavidalą. Pamažu tai jau formuojasi Jungtinėse Valstijose – reikalaujama teisingesnės mokesčių sistemos, didesnės tolerancijos gėjų ir rasinėms mažumoms, svaresnių investicijų į švietimą. Tačiau yra ir labai aktyvi dešinė, pasisakanti prieš visa tai. Vadinamieji „kultūriniai karai“ Jungtinėse Valstijose iš tikrųjų yra tiesiog kitokia tradicinės kovos tarp kairiųjų ir dešiniųjų forma. Europoje tiek dešinė (turiu galvoje Viktorą Orbaną Vengrijoje arba antiimigracines partijas Nyderlanduose, Danijoje), tiek kairė (ypač pietinėje žemyno dalyje) gerokai suradikalės. Ekonominė krizė neišvengiamai sukelia tokius padarinius, o dabartinės krizės neįveiksime dar ilgai.

Jūs įsteigėte tarptautinį mokslo žurnalą „Eastern European Politics and Societies“, buvote pirmasis jo redaktorius. Šis leidinys yra puikiai žinomas visiems akademiniams sluoksniams, tyrinėjantiems postkomunistines Rytų Europos visuomenes. Koks šio leidinio indėlis, interpretuojant ir analizuojant politinę, socialinę ir ekonominę regiono raidą? Ar esate patenkintas akademiniiais leidinio pasiekimais?

Tai šiek tiek primena klausimą, kurį uždaviau Danieliui Belui. Ką galėčiau pasakyti? Žinoma, esu patenkintas, kad šis žurnalas suvaidino svarbų vaidmenį, nes skelbė vertingas Rytų Europos studijas jai svarbiu metu. Manau, šis žurnalas – vienas svarbiausių mano nuveiktų darbų. Tad jeigu ir yra kokių nors dalykų, kurie manęs nedžiugina dabar, kai redaktoriaus pareigas esu perleidęs kitiems, nereikėtų tikėtis, kad pradėsiu juos kritikuoti. Žurnalas labai greitai įgijo akademinių sluoksnių pagarbą, todėl kai kurie geri mokslininkai, jame skelbdami straipsnius, sustiprino savo pozicijas, o tai buvo labai svarbu. Suprantama, dabar ši pasaulio dalis tapo mažiau reikšminga, nes turi mažiau problemų, taigi daryti tokio pobūdžio poveikį tapo sunkiau. Bet čia ne žurnalo kaltė, tą lėmė pati Rytų Europos normalizacija.

Pastaraisiais metais Vidurio Rytų Europoje išryškėjo gausybė prieštarų, atskleidusių stabilumo stoką. Antai Vengrija neretai kaltinama, kad stoja prieš Europos Sąjungos diegiamą multikultūralizmo politiką (o ši taip pat patiria svyravimų). Kur slypi socialinio ir kultūrinio nepasitenkinimo šaknys, kaip reikėtų spręsti tokias regiono problemas? Ar mąstymo skirtumai iš tikrųjų kelia grėsmę Europos ateičiai? Turiu galvoje, kad ES niekada nebuvo stabilus darinys, be to, iki šiol ji grindžiama vien ekonominiu išskaičiavimu...

Šios diskusijos, kaip jau sakiau aptardamas ideologijų svarbą, yra ženklas, kad vyksta aktyvi kova tarp kairės ir dešinės, tarp dviejų vizijų, kokia turėtų būti visuomenė – labiau įtraukianti, visiems atvira ar labiau atsiribojusi, uždara.

Savaime tai nekelia pavojaus Europos vienybei. Pavojingiau yra tai, kad ES valdymo struktūros nepakankamai stiprios. Europos Parlamentas neturi reikiamų galių. Mone-

EUROPOJE YRA MENKAI INTEGRUOTŲ IMIGRANTŲ, KURIŲ DAUGUMĄ SUDARO MUSULMONAI, IR TAI OPI PROBLEMA, TAČIAU MANYTI, NEVA JIE UŽVALDYS EUROPA ARBA AMŽIAMS LIKS NEASIMILIUOTI, YRA KVAILA.

VADINAMIEJI „KULTŪRINIAI KARAI“ JUNGTI- NĖSE VALSTIJOSE IŠ TIKRŲJŲ YRA TIESIOG KITOKIA TRADICINĖS KO- VOS TARP KAIRIŲ- JŲ IR DEŠINIŲJŲ FORMA.

tarinę ir finansinę tvarką prižiūrinčios institucijos yra neadekvačios. Euro krizė, manyčiau, gerokai pavojingesnė negu nesutarimai dėl multikultūralizmo.

Negaliu nuspėti, kaip viskas bus, bet žvelgiant į praeitį nederėtų pamiršti, kad tą, kas vos nesugriovė Europos XX a. pirmojoje pusėje, lėmė ne tiek pradinis kultūrinis susidūrimas, kiek valdančiųjų elitų kvailumas. Tai jie sukėlė Pirmąjį pasaulinį karą, o visiškai ydinga ekonominė jų politika sukūrė tokią baisią didžiąją depresiją, kad paėmė viršų ideologinis ekstremizmas. Ar tai pasikartos? Veikiausiai ne – aš nesu toks pesimistas kaip kai kurie kiti.

Dėkoju už pokalbį.

Berlyno sienos griuvimas

PAMINĖJIMAI

BANDYMAS ATKURTI NEPRIKLAUSOMYBĘ

Juozo Brazaičio vadovautoji Lietuvos Laikinoji Vyriausybė ir pats jos vadovas tebėra diskusijų objektas. Dar neseniai su jų veikla susiję istorijos įvykiai buvo traktuojami perdėm neigiamai, Vyriausybės veiklą siejant su jai visiškai nepriskirtiniais faktais. Per keletą pastarųjų metų tarybinės istoriografijos suformuotų ir gana stipriai į lietuviškąją istorinę sąmonę įsėdusių stereotipų dalies sugebėta atsikratyti. Juozo Ambrazevičiaus-Brazaičio palaikų perlaidojimo Lietuvoje proga kilusios diskusijos pasitarnavo dar aiškesniam ir sudėtingo 1941 metų birželio įvykių vaizdo išryškinimui, ir Laikinosios Vyriausybės vaidmens bei prasmės suvokimui, ir dabar galime pasakyti, kad tą dramatišką Lietuvos istorijos metų suprantame geriau negu bet kada iki šiolei.

Spausdiname 2012 m. gegužės 18 d. Lietuvos Seime įvykusios spaudos konferencijos stenogramą.

A. ANUŠAUSKAS. Neturiu oficialaus mūsų spaudos konferencijos kvietimo. Bet turiu pažymėti, kad ji skirta J. Ambrazevičiaus-Brazaičio palaikų perlaidojimo ceremonijai ir jo atminimui.

Kalbant apie šią asmenybę, turėčiau pasakyti, kad pastaruoju metu buvo iškeliamos pačios įvairiausios istorijos pusės. Tos istorijos, kuri daugiausia susijusi su 1941-aisiais metais. Bet J. Ambrazevičiaus-Brazaičio istorinė asmenybė šiuo atveju yra kur kas platesnė. Galime paliesti ir kitus jo biografijos kampus, kitas biografijos dalis. Šiuo atveju, be abejo, didžiausią atgarsį sukėlė tai, kaip vertinama jo vadovautos Laikinosios Vyriausybės veikla. Sulaukėme politikų pareiškimų, kartais net kaltinamų, kad Lietuva mėgina nutylėti kai kuriuos tragiškos istorijos puslapius.

Turiu pasakyti, kad man pačiam taip pat teko dalyvauti Nacių ir sovietų okupacinių režimų nusikaltimų tyrimo komisijos veikloje, dalyvauti pristatant ir tvirtinant išvadas. Jose buvo kalbama apie tą laikotarpį. Ten neminima konkreti pavardė, bet kalbama apie Laikinąją Vyriausybę.

Nepaisant prieštarų Laikinosios Vyriausybės vertinimų, nepaisant to, koku sudėtingu laikotarpiu jai teko egzistuoti deklaruojant savo valdžią, nors, mano supratimu, realiai tos valdžios neturint, bet pats tragiškiausias ir organizuoto žydų genocido laikotarpis prasidėjo jau po Laikinosios Vyriausybės, t. y. jau pasitraukus jai iš politinės arenos, rugpjūčio ir rugsėjo mėnesiais. Tyrimai, kuriuos aš čia turiu, kurie tuo metu buvo atlikti, jau prieš dešimtmetį patvirtino, kad du trečdaliai Lietuvos žydų 1941 metais, deja, buvo nužudyti, ir tai įvyko rugpjūčio ir rugsėjo mėnesiais. Tai nereiškia, kad žudynės prasidėjo tuo metu. Jos vyko ir anksčiau. Vyko ir Laikinosios Vyriausybės egzistavimo laikotarpiu. Tačiau čia mes turėtume labai aiškiai apibrėžti ir atsakomybes, ir galimybes. Dar kartą pabrėžiu: mes nesislepiame nuo istorijos, kokia ji bebūtų. Tačiau būtina vertinti visumą.

R. KUPČINSKAS. Šiomis dienomis vyksta didelis ir reikšmingas renginys, kuriuo norime pagerbti iškilių ne tik išeivijos, bet ir Nepriklausomos Lietuvos veikėją, mokslininką, žurnalistą. J. Ambrazevičiaus-Brazaičio palaikų perlaidojimas Kaune Kristaus Prisikėlimo bažnyčios šventoriuje yra reikšmingas įvykis mums visiems. Manau, kad ir kauniečiai, ir visi Lietuvos piliečiai tą dieną išreikš pagarbą šiam iškiliam mūsų visuomenės ir valstybės veikėjui.

Dar vienas dalykas. Kartu norėčiau išsakyti ir savo kolegų Seimo narių nuomonę. Seime esame įkūrę neoficialią grupę „Už teisingumą“. Mes negalime sutikti su tuo, kad pastaruoju metu daromos įvairios insinuacijos ryšium su šiuo memorialiniu aktu, kai piliečiai išreiškia pagarbą J. Brazaičiui, perlaidojant jo palaikus. Bet koks spaudimas mūsų valstybei, jos institucijoms iš kitų užsienio vienokių ar kitokių struktūrų, taip pat ir iš diplomatų, manau, tikrai

A. Hitleris Klaipėdoje
1939 m. kovo 23 d.

Raudonosios armijos tankai
Kaune 1940 m.

negalimas, ir mes su tuo negalime sutikti. Kadangi tai pažeidžia tiek mūsų valstybės, tiek jos piliečių orumą.

Labai džiugu, kad čia dalyvauja mano kolegos, kurie nagrinėjo J. Brazaičio literatūrinę, politinę ir visuomeninę veiklą. Aš džiaugiuosi, kaip Kaune rinktas Seimo narys, kad didžioji J. Brazaičio veiklos dalis, neskaitant veiklos, kurią vykdė užsienyje, būdamas tiek VLIK'o, tiek kitų organizacijų atstovu, kaip tik susijusi su Kaunu. Čia dėjosi svarbiausi jo gyvenimo įvykiai.

Dar kartą noriu išreikšti pagarbą J. Brazaičio artimiesiems. Tai išskilingas memorialinis aktas – gimtoji Lietuvos žemė prigludžia Lietuvos patrioto J. Brazaičio palaikus. Didelis įvykis mūsų visuomenės gyvenime. Kartu – pagarbos išreiškimas šiam tikrai garbingam ir nusipelnusiam Lietuvos nepriklausomybei žmogui.

V. VALIUŠAITIS. Mano interesų sritis – prieškario Lietuvos žurnalistikos ir intelektualinė istorija, žurnalistiniai tyrimai. Šiuo aspektu man teko domėtis J. Brazaičio kūrybiniu palikimu, jo socialiniu ir politiniu vaidmeniu ikikarinėje Lietuvoje, taip pat karo metais bei pokariu. Esu gilinęsis į jo idėjinius ir pasaulėžiūrinius pagrindus, visuomeninę laikyseną.

Kai pasigirsta tam tikrų kaltinimų tariamu kolaboravimu ar neva simpatijomis nacių režimui, dera pažvelgti į žmogaus integralią visumą: kokios buvo jo vertybinės orientacijos, kokie prioritetai ikikarinėje Lietuvoje, karo metais, pokariu?

Kokia daroma pagrindinė klaida? Kai politinis procesas bandomas rodyti kaip vientisas. Egzistuoja tam tikras sovietinis požiūris, neigiamai vertinantis visus, kurie išgyveno nacių okupaciją. Jie tarsi buvo kalti dėl to, kad nekovojo iki mirties ir nežuvo: jeigu išgyvenai, vadinasi, esi kaltas. Tai toks stalininis požiūris buvo gyvas faktiškai iki pat Nepriklausomybės atkūrimo: visi to meto viešumos žmonės buvo traktuojami kaip nacių kolaborantai. Tuo metu į istorijos procesą dera žvelgti diferencijuotai. Ir ano meto kovos už laisvę pastangas galima palyginti, pavyzdžiui, su 1988-1990-ųjųėjimu į Nepriklausomybę.

Sąjūdis buvo platus judėjimas. Buvo įvairių žmonių: buvo labai radikalių, buvo ir tokių, kurie buvo komunistų partijos nariai. Labai platus spektras. Todėl tvirtinti, kad Sąjūdyje buvo vienodų pažiūrų žmonės, būtų visiškas istorinis nesusipratimas. Tai šita prasme daroma klaida vertinant ir nacių okupacijos meto žmonių laikysenas, jų aspiracijas.

Sakysime, J. Brazaitis buvo giliai humanistinės pasaulėžiūros žmogus, krikščioniškojo humanizmo atstovas. Jis buvo išsiugdęs ateitininkų organizacijoje, jo ideologinius ir pasaulėžiūrinius pamatus klojo Stasys Šalkauskis, Vincas Mykolaitis-Putinas, Juozas Tumas-Vaižgantas. Apie Vaižgantą jis parašė monografiją. Vaižgantas J. Brazaičiui buvo artimas savo dvasia, savotiškas dvasinis mokytojas. J. Brazaitis tapo tarsi jo puoselėtų vertybių įpėdinis. Ideologinė platforma, kurioje jis ugdėsi, buvo mėnraščiai „Ateitis“ ir „Židyns“, savaitraštis „Naujoji romuva“, dienraštis „XX amžius“. J. Brazaitis buvo valstybės reformos projekto „Į organiškiosios valstybės kūrybą“, paskelbto 1936 m. savaitraštyje „Naujoji Romuva“, vienas iš šešiolikos signatarų. Vokiečių metais pagrindiniame leidinyje „Į laisvę“ buvo paskelbta programa „Į reformuotą demokratiją“. Irgi demokratinės platformos valstybės modelis. Po Antrojo pasaulinio karo jis buvo vienas iš tų, kurie parengė ir 1958 m. paskelbė programą „Į pilnutinę demokratiją“. J. Brazaitis buvo nuoseklus ir įsitikinęs demokratas, buvo opozicijoje A. Smetonos autoritariniam režimui, siūlė kelius, kaip jį reformuoti į demokratinę valstybės sanklodą. Už tai buvo stabdoma jo akademinė karjera. Už monografiją apie Vaižgantą jam buvo siūloma suteikti daktaro laipsnį. Nebuvo jokių priekaištų turiniui, bet dėl politinių priežasčių daktaro laipsnis jam nebuvo suteiktas. Okupacijų metais veikė pagrindyje tiek prieš bolševikus, tiek prieš nacius. Kadangi gynė demokratines vertybes. Ir štai šiandien, demokratinėje Lietuvoje, šiam žmogui bandoma primesti kažkokias autoritarines simpatijas. Tai visiškas nesusipratimas.

Dar vienas dalykas, kur dažnai klystama – neskiriamas LAF'as nuo Laikinosios Vyriausybės. Žodžiai, kurie kai kurių LAF'o žmonių buvo pasakyti, jokių atveju negali būti priskiriami nei J. Ambrazevičiui-Brazaičiui, nei Laikinajai Vyriausybei. Daktaras A. Idzelis, tikiuosi, papasakos apie tai plačiau. Negalima painioti Berlyno LAF'o ir Laikinosios Vyriausybės. Berlyno LAF'ą sudarė daugiau ar mažiau atsitiktinai į Berlyną nuo sovietinės okupacijos pabėgę žmonės. Ten vyravo tautininkai ir voldemarininkai. Voldemarininkai buvo jaunieji karininkai. Tarp jų, K. Škirpos manymu, buvo ir nacių agentų. Tuo metu Laikinąją Vyriausybę sudarė visai kitokios platformos žmonės – jaunieji katalikai ir liaudininkai. Jaunieji katalikai buvo krikščionys, rėmėsi krikščioniškąja socialine doktrina, bet jie nebuvo krikščionys demokratai, nepriklausė Krikščionių demokratų partijai. Tai irgi labai dažnai painiojama, J. Ambrazevičius ne kartą

istorinėje literatūroje pristatinėjamas kaip „krikdemų“ politikas. Valstiečiai liaudininkai irgi buvo tautininkų režimui opozicinė grupė.

Šie žmonės – demokratai pagal įsitikinimus – faktiškai bandė realizuoti tą į organiškąsias valstybės koncepciją. Jų politinėje raiškoje nebuvo autoritarinio valdymo tendencijų. Jie stengėsi, kiek buvo įmanoma tomis sąlygomis pasiekti, demokratinę valstybės idėją įgyvendinti. Iš karto, kai tik aprimo karo veiksmai, nutilo susišaudymai, jau liepos pradžioje J. Ambrazevičius sukvietė 60 įtakingiausių to meto visuomenės atstovų forumą. Dalyvavo iškilūs žmonės – Toliušis, Tumėnas, Biržiška, kiti. Jie svarstė ką daryti, kaip veikti šiai Vyriausybei. Iš vienos pusės ją spaudžia vokiečiai, iš vidaus – voldemarininkai. Yra išlikusi labai įdomi *pro memoria*, iš kurios matyti aiškus konfliktas su voldemarininkais. Jis kilo dėl to, kad Laikinoji Vyriausybė atsisakė voldemarininkams skirti postų. Kai J. Ambrazevičius buvo spaudžiamas duoti postų, jis pasakė: pareigūnais turi pasitikėti ne tik vokiečiai, bet turi pasitikėti ir Lietuvos visuomenė. Ir tai buvo priežastis, kodėl jis nenorėjo skirti tų žmonių į atsakingas pareigas. Kadangi matė, kad lietuvių visuomenė jais nepasitikėtų.

Kai žvelgiame į tuos sudėtingus ano meto politinius įvykius, negalime įsivaizduoti viso to kaip vientiso, monolitiško proceso. Jeigu pažvelgsime į Sąjūdžio dokumentus, ypač 1988-ųjų dokumentus, matysime nemažą panašumą. Juk iš pradžių Sąjūdis irgi įvairiuose dokumentuose rašė, kad yra „už Lietuvą Tarybų Sąjungos sudėtyje“. Turėjo skaitytis su politine realybe: jėga buvo anoje pusėje, represijos galėjo pratrūkti kiekvieną dieną. Laikinoji Vyriausybė irgi neturėjo nieko, išskyrus visuomenės pasitikėjimą. Net policijos jie nevaldė. Neturėjo kontaktų su vokiečių politine vadovybe. Iki pat liepos pabaigos jie kontaktavo tik su kariuomenės atstovais. Bet jie buvo lauko generolai, politinių sprendimų priimti negalėjo. O jiems iš karto buvo pareikšta, kad žydų klausimas nėra netgi kariuomenės kompetencijoje. Tai išskirtinai SS, gestapo reikalai. Vienintelis dalykas, ką jie galėjo daryti ir ką bandė – kontaktavo generolą fon Roka (von Roques), kad vokiečiai su žydais elgtųsi kiek galima švelniau. Bet jis sakė: mes, vermachtas, nieko negalime.

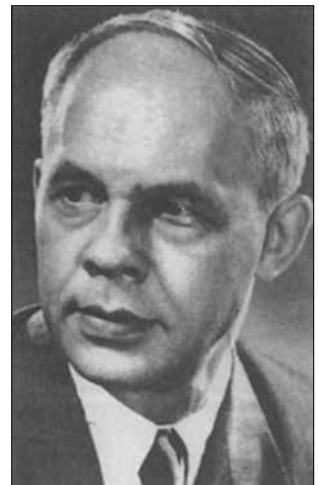
Čia daugiau ta tema galbūt kalbės daktaras A. Idzelis. Mano sritis, kaip sakiau, kuklesnė – žurnalistinė, idėjinė, pasaulėžiūrinė. Nematau jokių prieštaravimų, jokių J. Brazaičio idėjinių lūžių, kad tos šešios savaitės jį būtų parodžiusios kokioje nors kitoje šviesoje, negu jis buvo visą savo gyvenimą. Jo laikysena visą gyvenimą buvo integrali, nuosekli. Jis bandė kovoti už Lietuvos nepriklausomybę ir stėjo prie valstybės tragiškais tautai ir valstybei valandomis. Tačiau niekas tada negalėjo įsivaizduoti, kaip pakryps istorija.

A. IDZELIS. Ilgai čia nekalbėsiu. Tais klausimais maždaug 1,5 valandos kalbėsiu Kaune, J. Brazaičio atminimui skirtoje konferencijoje. Jeigu norėtumėte gauti daugiau detalių, kviečiu atvykti į Kauną. Čia tik noriu pasakyti vieną dalyką trumpai. Niekada nereikia pamiršti Laikinosios Vyriausybės pagrindinio tikslo. Pagrindinis tikslas buvo atkurti Lietuvos valstybinį suverenumą. Žinoma, labai greitai J. Ambrazevičiui-Brazaičiui tapo aišku, kad šito tikslo pasiekti yra neįmanoma.

Tad antras tikslas buvo labai paprastas. Nebuvo paprastas, bet buvo labai svarbus: sukurti krašto administracinę struktūrą, kurioje tarnautų lietuvių patriotai ir kad jie gintų Lietuvos gyventojų interesus. Ir šį uždavinį tik iš dalies pavyko įgyvendinti. Gestapas, pasinaudodamas voldemarininkais, neleido į tam tikras valdžios institucijas patekti žmonėms, kuriuos norėjo paskirti Laikinoji Vyriausybė. Pavyzdžiui, Lietuvos policija, Lietuvos saugumas, batalionų vadovybė buvo mažiau ar daugiau voldemarininkų rankose, Lietuvos fašistų rankose. Ši grupė istoriografijoje dažnai painiojama su LAF'u ir Laikinosios Vyriausybės veikla. Reivytis, Šimkus ir kiti nieko bendro neturėjo nei su sukilimu, nei su Laikinosios Vyriausybės veikla. Laikinoji Vyriausybė atsiribojo nuo šitų žmonių. Tik tiek noriu pasakyti šiandien, duoti tam tikrą įžangą į savo kalbą, kurią skaitysiu rytoj.

A. ANUŠAUSKAS. Yra klausimų. Ir internetu perduodama. Yra ir politinių pareiškimų. Tiesiog – vienas komentaras iš politinio pareiškimio. Gal skambėtų ir kaip klausimas. Konstatuojama, kad Lietuvos Laikinoji Vyriausybė taip pat buvo marionetinė, nacių valdoma Vyriausybė, kuri prisiėmė dalį atsakomybės už tai, ką naciai vykdė čia, Lietuvoje. Pone Idzeli...

A. IDZELIS. Tai yra gryna nesąmonė. Jau buvo pažymėta, kad vokiečių saugumas žinojo, kas darosi Lietuvoje. Jie norėjo sunaikinti Laikinąją Vyriausybę dar prieš jos paskelbimą. Reikia atsiminti, kad sukilimo centras turėjo būti Vilnius, ne Kaunas. Ir kad vidaus reikalų ministras turėjo būti Bulvičius. Buvo visa eilė kitų pozicijų, kurias turėjo užimti Vilniaus LAF'o štabo nariai, bet per SD agentus ir pagal savo bendradarbiavimo su KGB ir Aleksandru Slavinu liniją,

Juozas Brazaitis

Nacis šauna į žydę su vaiku

per Praną Burbą perdavė informaciją apie Vilniaus LAF'o veiklą sovietams, ir LAF'o štabas Vilniuje buvo sunaikintas dar prieš sukilimą. Tiek naciai, tiek sovietai neturėjo informacijos apie Kauną. Ir Kauno LAF'o štabas tada galėjo išlikti ir atlikti savo misiją.

V. VALIUŠAITIS. Norėčiau dar papildyti atsakymą apie „marionetinę“ Vyriausybę. Reikėtų palyginti faktus. Pasižiūrėkime į 1940 m. Justo Paleckio ir 1941 m. Juozo Ambrazevičiaus Vyriausybes, pasklaidykime dokumentus. Kaip buvo pasiruošta trėmimams. Štai Serovo pasirašyta instrukcija apie „priešvalstybinio elemento“ naikinimą, po jos sekė Aleksandro Guzevičiaus, Antano Sniečkaus slaptos instrukcijos. Ten iki detalių aprašyta, kaip veikti: atvykti auštant, apsupti, įsiveržti į namus, pakelti visus iš miego, suvesti į vieną kambarį... Turėti ginklus. Į ginklą turi būti įvestas šovinis, bet šautuvas neužtaisytas. Iki tokių detalių viskas aprašyta. Buvo 700 tūkst. žmonių sąrašas paruoštas, kuriuos reikia ištremti. Ir birželis buvo tiktai pradžia. Štai kokio laipsnio pasiruošimas buvo ir kokio laipsnio šiuo atveju atsakomybė tenka.

Ar buvo kas nors panašaus J. Ambrazevičiaus Vyriausybės atveju? Ar jie planavo tokio masto naikinimus? Ar jie rašė instrukcijas, kaip persekioti ar naikinti kokias nors piliečių grupes, kaip tai galima suprasti iš kai kurių viešumoje pasirodžiusių insinucijų? Nieko panašaus juk nebuvo. Yra pora užuominų protokoluose, kurias, išėmus iš konteksto, galima įvairiai interpretuoti. Tačiau faktas, išimtas iš konteksto, gali turėti vieną reikšmę, bet kai jis parodomas greta kitų faktų, atsiranda visai kita reikšmė.

Pavyzdžiui, vienas iš pagrindinių priekaištų yra tas, kad grąžinant turtą žydai buvo išskirti. Pasižiūrėkime į to protokolo datą. Liepos 4-oji. Svarstyta deklaracija ūkio reikalais. Čia randamas ir Vyriausybės pareiškimas: „Laikinoji Vyriausybė dėkinga Europos kultūros gelbėtojiui Didžiosios Vokietijos Reicho kancleriui Adolfui Hitleriui ir narsiajai jo armijai, išvadavusiai Lietuvos teritoriją. Pagerbdama šių savo geriausių sūnų partizanų kraują ir pasiaukojimą, jų aukomis įgalina vykdyti tautos valią.“ Tuo metu vokiečių kariuomenė jau buvo visiškai užėmusi Lietuvos teritoriją, kontroliavo šalį. Sukilėliai jau nuginkluoti, jėga vokiečių pusėje ir štai toks pareiškimas Vyriausybės posėdžio protokole. Ką tai reiškia?

Laikinoji Vyriausybė bando spręsti ūkinius klausimus. Pagal nacių teisę visas sovietų nacionalizuotas turtas traktuojamas kaip Reicho grobis. Ką daro Vyriausybė? Vyriausybė bando gelbėti, ką išgelbėti dar yra įmanoma. Ji supranta, kad žydams turto vokiečiai negrąžins. Jeigu palieki kaip yra, vadinasi, viskas pereina vokiečiams. Tada didinama vokiečių kolonizacija, plečiama vokiečių kolonija. Tą turtą atvažiuos valdyti daugiau vokiečių: perims namus, žemes, įmones, kitus dalykus. Jėga vokiečiams nepasipriešinsi. Gali bandyti tartis tiktai geruoju. Tai jie bando atitinkamai veikti: pasveikina tą jėgą, kuri čia jau vis tiek neišvengiamai šeimininkauja. Toliau greitai daro sprendimus perduoti turtą lietuviams. Tikimasi bent iš dalies kažką laimėti, kontroliuoti patiems. Kad kuo daugiau turto pereitų lietuvių, ne vokiečių nuosavybėn, kad nebūtų vokiečių ekspansijos. Tada ir tas turto grąžinimas įgauna visai kitą prasmę. Čia jokio antisemitizmo nematyti.

Kitas kaltinimas – getas. Komendantą Jurgį Bobelį naciai iš karto pradeda spausti, kad jis įkurtų Kaune getą. Birželio 25 d. vokiečiai pasirodo Kaune. Dar tą pačią dieną lėktuvu nusiėmęs F. Štalekeris (Stahlecker) pirmiausia eina pas Lietuvos saugumo policijai vadovaujantį Joną Dainauską. Ir bando spausti, kad saugumas įsiveltų į žydų persekiojimą. J. Dainauskas griežtai atsisako. Kitą dieną į Vyriausybės posėdį ateina komendantas J. Bobelis. Cituoju protokolą: „Jis kreipiasi į Laikinąją Vyriausybę, kad vokiečių kariuomenės pareigūnai įvairiais reikalais jį spaudžia, kuri peržengia jo kompetencijos ribas.“ Vadinasi, spaudimas prasideda nedelsiant, vokiečiams tik įžengus.

Ir žydų persekiojimai, kuriuos yra nagrinėjęs dr. A. Anušauskas, nėra vien tik Lietuvai būdingas išskirtinis atvejis. Panašus braižas atpažįstamas įvairių šalių, kurias vokiečiai buvo okupavę, istorinėje patirtyje. Pirmiausia užpuolama žydų mažuma. Išgausinama, įbauginama. Dalis žmonių nužudoma. Kai gatvėje pradeda žmones užpuldinėti, mušti, ko tokiomis aplinkybėmis galima laukti ir ko tikėtis? Įgausinta bendruomenė, be abejo, gali galvoti, kad getas galbūt iš tiesų yra išeitis. Jeigu gatvėse – savivalė, linčo teismai, tai turint savo policiją, tam tikrą savivaldą, gal tai bent tam tikra išeitis iš beviltiškos padėties? Galima įsivaizduoti taip ar panašiai žmones galvojus. Tai, ką žinome mes, anuomet tokios informacijos niekas neturėjo. Negalėjo net įsivaizduoti, kad tokio masto skerdynės bus įvykdytos. Getas galėjo atrodyti kaip tam tikra išeitis. Žydų klausimą kontroliuoja vokiečiai, lietuviams jis nepavaldus. Vyriausybė svarsto, ką daryti. J. Bobelis vis dėlto sugebėjo geto klausimo sprendimą užvilinti

visu mėnesiu. O štai Vilniuje perkraustyti žmonės į getą per kelias valandas. Šito konteksto negalima neįvertinti. Reikia matyti įvykius to meto žmonių žinojimo ir informacijos šviesoje, o ne mūsų žinojimu ir patirtimi matuoti anų dienų sprendimus.

A. ANUŠAUSKAS. Vienas iš kaltinimų yra ir tas, kad oficialiai nebuvo pasmerktos jau vykusios žudynės, gyventojai neparaginti užtarti...

V. VALIUŠAITIS. Pasižiūrėkime, kaip tai galėjo būti padaryta, ar galėjo būti pasmerkta? Įsivaizduokime mūsų 1990-ųjų Vyriausybę, kai buvo paskelbta nepriklausomybė ir prasidėjo politinis ir ekonominis spaudimas. Mes faktiškai irgi tada nekontroliavome teritorijos. Kodėl Vakarai Lietuvos nepripažino? Atsakymas paprastas: sakė, jūs nekontroliuojate teritorijos. Kodėl buvo paskelbtas moratoriumas arba Nepriklausomybės akto laikinas suspendavimas? Taktiniais sumetimais, ne išsižadėdami. Todėl, kad matė, jog tomis sąlygomis kitos išeities nėra. Jėga buvo anoje pusėje.

Iš šitos perspektyvos pažvelkime ir į Laikinąją Vyriausybę. Kaip jie galėjo padaryti kažkokį pasmerkimą? Juk jau birželio 25 d. vokiečiai įžengė į Kauną. Tučtuojau perėmė spaudos kontrolę – uždėjo cenzūros leteną ant spaudos ir radijo. Laikinoji Vyriausybė laisva žiniasklaida spėjo pasinaudoti tik pora dienų – iki vokiečių atėjimo spėjo paskelbti, kad pareigūnai, kurie ėjo valstybines pareigas iki 1940 m. birželio 15 d., privalo grįžti į savo buvusias darbovietes. Aukščiausias pareigūnas, kuris išliko gyvas ir neištremtas, tampa vadovu. Jeigu nėra vadovo, tuomet pavaduotojas užima vadovaujančias pareigas. Jeigu nėra pavaduotojo, tuomet – skyriaus vedėjas ir t. t. Tokiu būdu Laikinoji Vyriausybė greitai atkūrė administracinį aparatą.

Neturime užmiršti, kokios buvo aplinkybės. Pirmąją savaitę net nebuvo „žydų klausimo“, kaip tokio atskiros klausimo. Vyksta karas. Vokiečių kariuomenė puola, jie šaudo savo priešus komunistus. Visus iš eilės – lietuvius, lenkus, rusus, žydus. Niekas neklausia tautybės, nežiūri į pasą. Klausimas vienas: dirbai su bolševikais ar ne? Buvai sovietų pareigūnas – nelauk gero. Ypač po birželio 14–18 d. trėmimų. Juk ir Vincą Grybą, ir Vytautą Montvilą, ir daugelį kitų lietuvių vokiečiai sušaudė pačioje okupacijos pradžioje. Vos pavyko išgelbėti Liudą Dovydeną. Jau buvo vedamas mirtininkų kolonoje. Taigi pradžioje tai nebuvo vien prieš žydus nukreipta akcija. Tai viena.

Kitas aspektas – atsitraukia sovietinė kariuomenė. Ji irgi keršija ir žudo savo priešus, pirmiausia – politinius kalinius, kuriuos turėjo savo naguose. Pravieniškės, Rainiai, Červenė... Visa eilė skerdynių. Šalyje chaosas.

Ir štai šitomis aplinkybėmis Vyriausybė turi veikti. Atsiverskime protokolus. Birželio 25 d. protokolą Nr. 2. Rašoma: „Visa eilė ministerių praneša apie žiaurumus, kuriuos vykdo paskiri sovietų kariuomenės daliniai su vietos gyventojais.“ Jau tuo fiksuojama, kad jie neturi priemonių tam pasipriešinti. Birželio 26 d. rytinio posėdžio protokolą Nr. 3: „Ministeriai plačiai pasiinformuoja apie dabartinę Lietuvos būklę, partizanų veiklą ir tą didelę žalą, kurią sudaro paskirti sovietų kariuomenės padaliniai vietos gyventojams. Patirta apie žiaurias žudynes Pravieniškių durpyne, Babtuose ir visoje kitoje eilėje Lietuvos vietų.“ Birželio 26 d. protokolą Nr. 4: „Ministerio pirmininko pareigas einantis Ambrazevičius nusiskundė, kad blogai veikia saugumas ir pasitaiko areštų bei kratų pas asmenis, kurie visai nekalti.“

Ir tik birželio 27 d. protokole parašyta, kad „ministeris Žemkalnis praneša apie nepaprastai žiaurias žydų kankinimus Kaune „Lietūkio“ garaže“. Taigi jie mato tuos dalykus, juos fiksuoja, bet priemonių paveikti padėti neturi...

Dar atsiverskime birželio 26 d. protokolą. Čia dar prieš „Lietūkio“ garažą įvykius. Pažymėta, kad „Klimaičio partizanų būrys veikia ne drauge su Lietuvos ginkluotų pajėgų štabu“. Jie jau pastebi, kad veikia tam tikros grupės, kurių jie nekontroliuoja. Ir tai fiksuota Laikinosios Vyriausybės protokoluose.

O kaip jie galėjo sukontroliuoti? Jie galėjo pasikliauti tikrai žmonių gera valia. Visuomenės atramą jie turėjo. Bet neturėjo priemonių, kaip į tą visuomenę kreiptis. Nebuvo klausimo, ar ta Vyriausybė pasitikima. Klausimas buvo kitas: ar ta Vyriausybė išsilaikys?

A. ANUŠAUSKAS. Man teko „Lietūkio“ garažą temą tyrinėti. Ir pristatyti tą tyrimą Vašingtone, Holokausto muziejuje. Turiu paminėti šią aplinkybę, nepaisant to, kad daug kur apie tas aplinkybes rašyta, įskaitant enciklopedijas. Tačiau Vokietijos archyvuose pavyko surasti labai aiškų ryšį, kurio, matyt, nerasdavo anksčiau. Tarp Richardo Šveicerio (Schweizer), F. Štalekerio vertėjų buvo ir žmogus, kuris buvo to pogromo dalyvis. R. Šveiceris, buvęs Lietuvos pilietis, vokiečių kilmės, kurį galima vadinti tiesiai šviesiai, kad tai buvo gestapo darbuotojas. Pasitraukęs iš Lietuvos 1940 m. ir 1941 m. sugrįžęs. Jo agento vardas Juozas Surmas. Ir jis organizavo grupę iš

Sukilėlių kapai

kalinių, kurie sovietų buvo įkalinti 1940–1941 metais Kauno kalėjime. Išėję iš kalėjimo susitiko su R. Šveiceriu ir gavo užduotį organizuoti žydų pogromą. Tas ryšys turėjo būti nematomas. R. Šveiceris buvo F. Stalekerio vertėjas ir puikiai kalbėjo lietuviškai. Po karo, beje, apsimetė lietuviu. Buvo demaskuotas, įkalintas. Paleistas spaudžiant britams. Dėl to, kad žinojo daug informacijos apie agentūrą, kuri liko Sovietų Sąjungoje. Šiuo atveju aš tiesiog tik konstatuoju, kad tas ryšys nustatytas. Taip, jisai buvo ilgai neigiamas. Į pogromą buvo ir spontaniškai įsijungusių įvairių žmonių. Man ne visus juos pavyko išaiškinti. Bet tas išaiškintas ryšys daug ką atskleidžia. Tuo labiau kad ir Lietuvos Laikinosios Vyriausybės dokumentuose, kuriuos man teko savo laiku parengti spaudai ir publikuoti, yra konstatuota, kad tie veiksmai (kalbama apie pogromą „Lietūkio“ garaže Kaune) nieko bendro neturi nei su aktyvistų štabu, nei su partizanų štabu, nei su Laikinąja Vyriausybe. Turiu pasakyti, kad kai aš savo tyrimą pristaciau Vašingtone, buvo priimta gana dviprasmiškai. Kadangi tai vis dėlto neigia daugelį metų tiražuotą tezę. Tačiau tas tyrimas, pabrėžiu, jau patvirtintas dokumentais, skelbtas prieš kelerius metus.

Kita vertus, turime, manau, konstatuoti, kad aplinkybės buvo itin sudėtingos. Dažnai iš politikų, kurie užima postus dabar ar užėmė juos praėityje, reikalaujama tokių veiksmų, kurių jie padaryti negali. Tiesiog kartais jų pareiškimus stengiamasi vertinti, bandant įžvelgti, ar tai buvo nuoširdi pozicija, ar keitėsi jų vertybės, orientacijos, ar ne? Turime vertinti visumą. Matyti visą kontekstą to, kas dėjosi tuo metu Lietuvoje. Viską įvertinti ir tuomet spręsti apie atsakomybes: kas, už ką ir kodėl buvo atsakingas. Neneigiant jokių istorijos puslapių.

Aš tik norėčiau dar vieną klausimą adresuoti kolegoms. Internetu gautas štai toks klausimas: „Jūsų nuomone, kodėl nepaisant JAV kongreso Emigracijos, pilietybės tarptautinės teisės pakomiso, vadovaujamo J. Eilbergo, oficialiai pareikšto išteisinimo, kad kaltinimai J. Brazaičiui nepagrįsti, jo veikla nebuvo pronaciška ir nukreipta prieš žydus, Vytauto Didžiojo universitetas sulaukė spaudimo iš europarlamentaro Leonido Donskio?“ Toks klausimas.

V. VALIUŠAITIS. Na, man atrodo, kad šitas atvejis vis dėlto parodo mūsų intelektualinės ir akademinės laisvės sampratos amplitudę. Arba jos ribas. Universitetas, kuris suteikė jam profesoriaus vardą, universitetas, kuris turi jo vardo auditoriją, nesuteikia erdvės konferencijai, kurioje būtų pristatyta arba apsvaistyta jo akademinė, mokslinė, visuomeninė veikla. Ir tą draudimą pasirašo rektorius, kuris pats kreipėsi į Prezidentą V. Adamkų, kad Juozas Brazaitis būtų apdovanotas aukščiausiu valstybės apdovanojimu. Tai aš čia dedu tašką ir toliau nekomentuojau.

A. ANUŠAUSKAS. Tai tuo turėtume ir baigti mūsų spaudos konferenciją. Pabaigai, manau, kiekvienas dar galėtų pasakyti po sakinį.

R. KUPČINSKAS. Man norisi dar kartą išreikšti didelę pagarbą Juozo Brazaičio-Ambrasevičiaus atminimui. Tikrai labai intelektualiam ir pajėgiam mūsų visuomenės ir valstybės veikėjui, kuris išdrįso tuo istorinio lūžio momentu imtis atsakomybės ir bandyti kažką padaryti Lietuvos nepriklausomybės labui. Ir turbūt jis suprato, kad bus šmeižiamas, kad jam bus metami įvairūs kaltinimai. Bet jis vis tiek nesikratė atsakomybės.

Ir dar vienas dalykas. Žvelgiant iš sovietų perspektyvos, tai jie negali susitaikyti su tuo, kad tuo metu Raudonoji armija buvo pažeminta ir turėjo bėgti iš Lietuvos. Mitas apie savanorišką Lietuvos prisijungimą prie Sovietų Sąjungos kaip tik tada subliuško. Visa Lietuva pakilo prieš sovietinę okupaciją. Aišku, sukilėliai tada nežinojo, kuo čia baigsis, ar bus galima visiškai atkurti nepriklausomybę. Tačiau stojo į kovą už jos laisvę, prieš sovietinę okupaciją. Ačiū.

V. VALIUŠAITIS. Apibendrinant: jeigu ta Vyriausybė būtų buvusi pronaciška, tai vokiečiai būtų ją tučtuojau pripažinę. K. Škirpos nebūtų internavę. Jeigu jis būtų buvęs vokiečių bendradarbis, kodėl jį reikėjo stabdyti Berlyne? Vokiečiams būtų buvę paranku turėti tokį žmogų Lietuvoje. Jis buvo populiarus, žinomas žmogus, autoritetinga asmenybė. Bet ne, jį sustabdė Berlyne. Kodėl? Įtikinamų atsakymų nėra, vertinimai teikiami be konteksto. Aš kviesčiau žurnalistus, visus žmones, kurie analizuoja tą laikotarpį, matyti kontekstą. Matyti visumą. Matyti lietuvių patriotus, kurie kovojo už Lietuvą, ir matyti išdavikus, kurie susidėjo su vokiečiais, išdavė Lietuvą, įsileido į nusikaltimus. Įvardyti juos. Kadangi kaltųjų kaltes perkeliame ant nekaltųjų nėra pasitarnaujama nei tiesai, nei teisingumui, nei nekaltai žuvusiųjų atminimo pagerbimui ir jo puoselėjimui. Tuos dalykus būtina labai aiškiai atskirti.

A. IDZELIS. Dvidešimt penkerius metus Amerikoje buvau susijęs su akademiniu gyvenimu: lankiau universitetus kaip studentas, paskiau dirbau kaip profesorius. Amerikoje universitetas yra laisvo žodžio forumas. Ir man labai keista buvo patirti, kad Vytauto Didžiojo universitetas neįsileido pas save konferencijos – laisvo žodžio forumo, atšaukė galimybę žmonėms klausimus svarstyti ir dialogą tęsti.

A. ANUŠAUSKAS. Dar atėjo klausimas, kaip konkrečiai suformuluoti Laikinosios Vyriausybės poziciją žydų klausimu. Manau, kad tai bus galima atsakyti vėliau. Apie tai irgi nemažai rašyta. Nesutikdamas su pozicija, kurią suformulavo dalis mūsų politikų, dar kartą priminsiu: atsiskleidė istorinių faktų nutylėjimo tendencija. Jeigu jie skaitytų viską, jie matytų, kas buvo padaryta prieš 7 metus, E. Zingerio komisijos nacių ir sovietinių okupacinių režimų nusikaltimams įvertinti, kai buvo įvertinta dviprasmiška Laikinosios Vyriausybės pozicija. Taip buvo įvertinta atsižvelgiant į tuometines sąlygas. Tačiau konkretūs kaltinimai kuriam nors konkrečiam to meto politikui, žinoma, nebuvo pareikšti. Manychiau, kad istorikai, akademinė bendruomenė turi nevengti jokių temų. Turi kelti visus nepatogius klausimus, stengtis į juos atsakyti. Remiantis faktais. Dabar yra visos sąlygos pasinaudoti ir užsienyje esančia istorine dokumentine medžiaga, matyti tą visumą. Matau, kad kai kurie mūsų politikai, kurie gal savo laiku mokykloje mažai mokėsi istorijos ar universitetuose nedaug laiko praleido prie istorijos knygų, stengiasi iš dabarties pozicijų, su dabartiniais vertinimais lįsti į praeities labai sudėtingus laikotarpius ir daryti dabartinę politiką. Remiantis labai skaudžiomis įvairių tautų patirtimis. Manau, kad to daryti negalima. Tačiau reikia viską tirti. Viską aiškintis, apie viską kalbėti. Labai ačiū.

R. KUPČINSKAS. Norėčiau priminti, kad spaudos konferencijoje dalyvavo Nacionalinio saugumo ir gynybos komiteto pirmininkas, Seimo narys Arvydas Anušauskas, daktaras Augustinas Idzelis, žurnalistas, senas mano pažįstamas Vidmantas Valiušaitis, jis buvo pirmasis „Kauno aido“ – Sąjūdžio laikraščio – redaktorius, ir aš, Rytas Kupčinskas, Seimo narys. Ačiū.

GAIRES NURODĖS MITINGAS

Minint įžymiojo 1987 metų rugpjūčio 23-iosios mitingo Vilniuje prie Adomo Mickevičiaus paminklo 25-ąsias metines 2012 m. rugpjūčio 23 d. Seimo konferencijų salėje buvo surengta konferencija, kurioje

dalyvavo užsienio valstybių diplomatinio korpuso atstovai, Seimo nariai, gausus neabejingos visuomenės būrys. Pranešimus padarė istorinio mitingo dalyviai – Lietuvos laisvės lygos vadovas Antanas Terleckas, kunigas Julius Sasnauskas, europarlamentaras Vytautas Landsbergis, Seimo narys, vienas iš mitingo organizatorių ir dalyvių Vytautas Bogušis. Visą konferencijos medžiagą organizatoriai žada išleisti atskiru leidiniu.

Čia spausdinama Vytauto Bogušio kalba.

V. BOGUŠIS. Didžiai gerbiamas Lietuvos laisvės lygos Pirmininke, gerbiamieji forumo dalyviai! Rodos taip neseniai tai įvyko – siekėme dvasinio tautos pakilimo, puoselėjome viltis dėl tautos laisvės ir nepriklausomybės, o štai jau minime 25-erių metų sukaktį. Taigi šiandien prisimename, kaip ir kokiomis sąlygomis ir aplinkybėmis įvyko 1987 m. rugpjūčio 23 d. mitingas Vilniuje, prie A. Mickevičiaus paminklo, kuriame buvo viešai pasmerktas TSRS ir Vokietijos 1939–1940 m. slapta suokalbis okupuoti Baltijos šalis.

Puikiai suprantame, kad istorinė praeitis nekoreguojama, nes ji nuo mūsų nepriklauso, ji gali būti interpretuojama ir įvairiai traktuojama. Istorinio mitingo vaizdas po truputį blunka prarasdamas daug savo spalvų ir atspalvių, nes kai kurie faktai ir aplinkybės užsimiršta, išsitrina gyvoji atmintis.

1987 m. liepos 4 d. mano šeimos kolektyviniame sode šalia Salininkų kartu su A. Terlecko, J. Volungevičiaus ir J. Pratusevičiaus žmonomis, J. Sasnausku ir E. Sasnauskaite šventėme žmonos Virginijos gimtadienį. Ši proga tapo puikia dingstimi aptarti ilgai puoselėtą idėją. Be to, manėme, jog čia, tarp pušų ir obelų, nekyšo KGB ausys ir nesislapsto šnipeliai. Tad be ilgų diskusijų pritarėme A. Terlecko siūlymui surengti viešą demonstraciją (mitingą) Vilniuje Molotovo–Ribentropo pakto metinėms paminėti. Aš ir A. Terleckas iš karto sutikome pasirašyti po „Kreipimusi į geros valios žmones pagerbti Stalino–Hitlerio teroro aukas“. Vėliau nedvejodami sutiko pasirašyti Petras Cidzikas ir Nijolė Sadūnaitė. Galutinis tekstas buvo suderintas liepos 26 dieną.

Visi sutarėme ir įsipareigojome jokiais aplinkybėmis, kad ir kas benutiktų, šių parašų neišsižadėti, ir mums tada, kaip ir A. Mickevičiui, Tėvynė Lietuva buvo mielesnė už sveikatą.

Sudėtingiausias uždavinys tada atrodė, kaip pasitelkti „Amerikos balso“, „Laisvosios Europos“, „Vatikano radijo“ stotis, jų laidas ir pakviesti Lietuvos žmones susirinkti į mitingą prie A. Mickevičiaus paminklo. Svarstėme įvairias galimybes ir būdus. Vienas iš jų – perduoti informaciją telefonu Maskvos disidentams. Vylėmės, galbūt paskambins kas iš užsienio radijo stočių, – tokios galimybės retsykliais pasitaikydavo. Bet teko pasirinkti gudresnę taktiką, kad KGB turėtų kuo mažiau laiko pasiruošti ir nesužlugdytų mitingo. Turėjome ir atsarginį planą, dabar sakytume planą „B“: likus maždaug dviem savaitėms iki mitingo, vykti į Maskvą ir pasinaudoti rusų disidentų kanalais.

Planuok neplanavęs, o Dievas pasiulgs taip kaip reikia: staiga savo namuose sulaukėme svečių – į Vilnių aplankyti savo tėvelių gimtinės atvyko grupė išeivijos jaunuolių.

Ilgai nelaukdamas su keletu jų atskubėjau į Lietuvos laisvės lygos „vadavietę“ – Nemenčinės plentas Nr. 68. Su A. Terlecku persimetę keliais žodžiais, pasiūlėme Mildai Palubinskaitei išmokyti kreipimosi tekstą mintinai, kad jis neatsidurtų KGB rankose. Milda nedvejodama sutiko. Ačiū, Milda, nuoširdžiai ačiū! Milda, esi salėje, paplokime visi jai už tą ryžtą, šitam jaunam žmogui! (*Plojimai*). Apie tolesnę kreipimosi odiseją papasakos pati Mildutė.

1987 m. rugpjūčio 7-ąją „Vatikano radijo“ stotis perskaitė kreipimąsi, tačiau, atkreipiu jūsų dėmesį (ką minėjo ir ponas A. Terleckas), be organizatorių pavardžių. Analogiškai, be pavardžių, kreipimąsi kartojo ir kitos užsienio lietuviškos radijo laidos.

Mūsų, pasirašiusiųjų, tikslas buvo pasinaudoti Vakarų radijo stotimis ir sukviesti Lietuvos žmones, taip pat atkreipti lietuviškosios išeivijos dėmesį. Viena iš versijų, aiškinančių, kodėl po kreipimosi neliko mūsų parašų, buvo tokia: išeivijoje baimintasi, kad KGB gali suimti mitingo organizatorius ir, jų nuomone, per anksti buvo kišti galvą po giljotiną. Beje, panašių nuotaikų buvo ir tarp dorų, patriotiškai nusiteikusių inteligentų, kurie mus su A. Terlecku bandė perkalbėti ir, tikrai tikiu, tai buvo iš geranoriškų paskatų. Žinoma, buvo ir planinių KGB šnipelių, bandžiusių sužlugdyti mitingą.

1987 m. rugpjūčio 10-ąją iš Šveicarijos į Vilnių N. Sadūnaitei paskambino Algis Klimaitis. Tai, kad A. Klimaitis per VFR žiniasklaidos priemonės paskelbė apie Vilniuje rengiamą mitingą ir įvardijo organizatorių pavardes, yra užfiksuota Vokietijos Demokratinės Respublikos slaptosios tarnybos „Stazi“ („Stasi“) dokumentuose. Žinoma, rytojaus dieną užsienio radijo stotys pranešė, kad mitingą organizuoja A. Terleckas, V. Bogušis, P. Cidzikas ir N. Sadūnaitė.

Rugpjūčio 19–20 dienomis visa sovietinė laikraštiena paskelbė tą patį paskvilį „Kaip ir kam spendžiami spąstai. Apie mėginimą suorganizuoti Vilniuje eilinę provokaciją“. Jame rašoma, neva A. Terleckas, taip pat ir kiti organizatoriai, jokio kreipimosi nepasirašė, bandoma įteigti, jog tai užsienio žvalgybos provokacijos ir ideologinės diversijos.

Sovietiniai propagandininkai lyg sraigės, užsidariusios savo kiautuose, nesugebėjo įvertinti situacijos, nematė ir nenumatė ateities ir savo rašliavomis tik patvirtino, kad mitingui rimtai rengiamasi ir jis įvyks.

Tarsi akmeniniai sfinksai, šildomi ir glamonėjami blėstančios Stalino saulės spindulių, LKP CK kūrė įvairius planus ir instrukcijas: „Dėl Vakarų specialiųjų tarnybų kurstomos ideologinės diversijos demaskavimo ir sutrukdymo“, direktyvos KGB ir MVD taikyti „profilaktines operatyvines ir administracines priemones“, „sužlugdyti nacionalistinę provokacinę akciją“. Nurodyta imtis priemonių prieš potencialius mitingo dalyvius (prieš 15–20 asmenų), išpėti atitinkamus katalikų vadovus ir dvasininkus.

Norėčiau atkreipti dėmesį dėl mitingo dalyvių gausumo ir KGB „patriotiškumo“: pagal KGB ir MVD planą 50 jų pareigūnų, nesibūriuodami ir nekrisdami į akis, turėjo veikti pačiame mitinge. Operatyvinio štabo žinioje buvo 40 KGB ir 110 MVD darbuotojų. Rezervinis MVD kariuomenės batalionas mitingo laukė MVD patalpose prie Katedros aikštės.

LKP CK instrukcijose įsakyta mitingą filmuoti ir fotografuoti visus dalyvius, įrašinėti ekstremistų kalbas.

Dėl mitingo organizavimo ir galimos baudžiamosios atsakomybės išpėjami A. Terleckas, J. Pratusėvičius, J. Petkevičius ir kiti. Bandymų užgniaužti organizatorių ryžtą būta ne vieno. Rugpjūčio 22 dieną svečiuojantis pas A. Terlecką ir aptarinėjant paskutines rytdienos mitingo detales, A. Terleckas pamatė ateinantį KGB pulkininką J. Česnavičių. Antano paragintas spėjau išbėgti į mišką, kad negaučiau išpėjimo. Pulkininkas grasino ir dar kartą išpėjo A. Terlecką nedalyvauti provokaciniame mitinge.

Pulkininkas J. Česnavičius lankėsi ir pas mano mamą, įtikinėjo ją atkalbėti sūnų dalyvauti mitinge. Kažkoks komunistėlis bandė paveikti ir mano seserį. Mitingo išvakarėse turėjo įvykti mano jaunesniojo brolio vestuvės. Jaunosios dėdė Vladimiras Beriozovas, dirbęs LKP CK, vertė jaunąjį prikalbinti vyresnįjį brolių nedalyvauti mitinge, parašyti į „Tiesą“ straipsnį, smerkiantį mitingą, antraip vestuvės neįvyks. Vestuvės tikrai neįvyko – jaunoji Santuokų rūmuose nepasirodė. Tačiau vestuvių svečiai gausiu būriu papildė mitingo dalyvių gretas ir po šiai dienai didžiūojasi turėję progą dalyvauti istoriniame mitinge.

Mūsų pačių, organizatorių, nuostabai mitinge žmonės parodė nepaprastą drąsą: kalbėjo apie pokarį, apie trėmimus, partizanų kovą, tautos kančias, išdrįso pasakyti „Laisvę Lietuvai!“, be abejo, ir himnas buvo giedamas.

O po to prasidėjo persekiojimai, svarstymai, tardymai, pasmerkimai, net fizinė prievarta. Tačiau laisvės sėkla jau buvo pasėta.

Ačiū už dėmesį. (*Plojimai*).

MŪSŲ LAISVĖS ŽENKLAI

LAISVĖS PAŽENKLINTI. Sudarė ir apibendrina dailininkas Rimantas Dichavičius. Ilnius. 2012. 400 p.

Rimanto Dichavičiaus *Laisvės paženklinti* – analogų lietuvių raštijoje neturintis leidinys.

Visų pirma – tai istorijos knyga (beje, tik pirmas tomas), pasakojanti apie naujausią, 1990-aisiais prasidėjusį Lietuvos gyvavimo tarpą.

Antra, tai istorinis pasakojimas vaizdais. Ne iliustruojantis istoriją, o vaizdais istoriją bylojantis, nes tie vaizdai ypatingi – simboliai, kurių skaitymas labai skiriasi nuo raidėmis koduotų žodžių perskaitymo, o patys vaizdų ženklai apima visas valstybės gyvenimo sritis, pradedant vėliava, herbu, paminklais, baigiant pareigūnų uniformomis, pašto ženklais, suvenyrais.

Trečia, leidinys enciklopedinis, valstybės simboliką pristatantis per ją kūrusių autorių darbų visumą, leidžiančią susidaryti nuomonę apie asmens indėlį į valstybės vizualinį apiforminimą.

Ketvirta, knyga, be viso kito, yra ir literatūrinis veikalas, nes prie daugelio darbų pateikiama ne tik juos identifikuojanti informacija, bet ir kūrinio gimimo aplinkybės, jo reikšmę ir prasmę akcentuojantys tekstai.

Kai bus baigtas visas R. Dichavičiaus užsimojimas, tyrinėtojai galbūt suskaičiuos, ir kiek vienetų vaizdikos sutalpino šis vieno žmogaus jėgoms sunkiai pakeliamas darbas. Šioje anotacijoje pakaks pažymėti, kad autorius pristato daugiau kaip penkias dešimtis dailininkų su didžiuliu kiekvienam iš jų skirtu vaizdynu, o personalijas palydi atvaizdu ir biografinėmis žiniomis, pačių kūrėjų ir jų vertintojų tekstais bei komentarais. *Laisvės paženklinti* kelia tikrą pasigėrėjimą lietuviškuoju darbštumu, atkaklumu ir ištverme.

Autoriaus įžvalga, kad valstybės ženklai ir simboliai yra visuomeniškai esminė meninės veiklos sritis, daranti kasdieninį poveikį jos kultūrinėje aplinkoje gyvenantiems žmonėms ir leidžianti nejučia, tarsi oru, kvėpuoti savo valstybės prasmę, reikalauja atskiros aptarimo ir apmąstymų. Knyga tokiu susikaupimui teikia daugiau negu pakankamai peno. Autoriaus sugebėjimas šį kūrybos aspektą apčiuopti ir akcentuoti šių dienų meninio „greito maisto“ virtuvėje, išryškinant jį su tokiu konkrečiu ir nepaneigiamu akivaizdumu, nusipelnė ypatingos pagarbos ir dėkingumo.

Kaip rašo pats R. Dichavičius, „albumas skirtas Lietuvos dailininkams, savo kūryba prisidėjusiems prie Lietuvos valstybingumo įtvirtinimo, sukūrusiems Laisvės „rūbą“ ir juo paženklintiems Lietuvos valstybę. Tas „rūbas“ – tai simboliai ir raiškūs, prasmingi valstybingumo ženklai, heraldika, ordina ir medaliai, pinigai ir monetos, paminklai, savarankiški visų žanrų meno kūriniai ir leidiniai, atskleidžiantys tautos savastį, jos istoriją, kalbą ir kultūrą“.

R. Dichavičius visada buvo aukščiau kasdienybės triukšmų. Pradedant jo išskirtinai savitu fotografijų ciklu „Žiedai tarp žiedų“, vėliau išleistu to paties pavadinimo albumais, ciklu albumams prilygstančių kalendorių „Talentai ir širdimi“, daugelyje nepaprasto kruopštumo ir išradingumo reikalaujančių knygų apiforminimais, R. Dichavičius visur yra vientisas pakylėto, nesutepto ir grožin nukreipto žvilgsnio menininkas. Toks jis ir šioje fundamentaliojoje knygoje. Ir tyloje kuriantis jos tęsinį.